

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
• SAYI/ISSUE: 8

EISSN: 2757-9360

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

AHLAK TEMELLİ EKONOMİ

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin
Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri

Sercan Karadoğan

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı
Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

Muhammed Emin Gürsoy

Türkiye'de Tüketici Kredilerinin Enflasyona
Etkisinin İncelenmesi: 2017-2024 Dönemi için
ARDL Sınır Test Uygulaması

İrfan Ersin

İslam İktisadı Perspektifinden
Sosyal Adalet ve Kalkınma

Meliha Nur Köstepen

Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi

Merve Karaman

marufvakfi.org

f | t marufvakfi

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

Sahibi/ Owner

Maruf Eğitim Araştırma ve
Dayanışma Vakfı Adına
On behalf of the owner,
Maruf Education Research and
Solidarity Foundation
Sıtkı Abdullahoğlu

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Fatma Nur Şahin

Editör Kurulu/Editorial Board

Editör/Editor
Doç. Dr. Hakan Kalkavan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Editör Yardımcısı/Co-editor
Arş. Gör. Abdullah Kuluç
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Alan Editörleri / Executive Editors

Esmâ Vatandaş
İstanbul Üniversitesi
Fatma Nur Şahin
İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Hasan Atik
İstanbul Medipol Üniversitesi

Grafik Tasarım/Graphic Design
Mustafa Özen

Yayın Periyodu/Publication Period
Yılda iki kez yayımlanır.
(Haziran, Aralık)
Published twice a year.
(June, December)

'Maruf İktisat İslam İktisadi
Araştırmaları Dergisi' Türkçe, İngilizce ve
Arapça makaleler yayımlayan uluslararası
hakemli akademik bir dergidir.

'Maruf İktisat Journal of Islamic Economics
Studies' is an international peer-reviewed
academic journal that publishes articles
written in Turkish, English, and Arabic.

marufvakfi.org
f | t | marufvakfi

İletişim/Contact

Maruf İktisat
İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi
Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77 Necmettin
Aytekin Plaza Kat: 8
Zeytinburnu-İstanbul
Telefon: +90 0212 510 11 24-25
• maruf@marufiktisat.com
• editor@marufiktisat.com

www.marufiktisat.com

www.dergipark.org.tr/
tr/pub/marufiktisat

MARUF İKTİSAT

İSLÂM İKTİSADI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI / ISSUE: 08

EISSN: 2757-9360

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**
Prof. Dr. Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Doç. Dr. Ali Polat, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**
Prof. Dr. Faruk Bal, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Prof. Dr. Fatih Savaşan, **Sakarya Üniversitesi**
Prof. Dr. Hakan Sarıbaşı, **Bülent Ecevit Üniversitesi**
Prof. Dr. Hasan Hacak, **Marmara Üniversitesi**
Prof. Dr. Heytem Hazne, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Doç. Dr. İbrahim Sırma, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin Bilgin, **İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**
Doç. Dr. Mehmet Babacan, **İstanbul Medipol Üniversitesi**
Prof. Dr. Ömer Karaoğlu, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Sadık Ünay, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Servet Bayındır, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Prof. Dr. Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**
Prof. Dr. Şakir Görmüş, **Marmara Üniversitesi**
Doç. Dr. Zeyneb Hafsa Orhan, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Abdullah Durmuş, **Marmara Üniversitesi**
Prof. Dr. Ahmet Faruk Aysan, **Hamad Bin Khalifa University**
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Prof. Dr. Heytem Hazne, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Dr. Öğr. Üyesi İrfan Ersin, **İstanbul Medipol Üniversitesi**
Prof. Dr. Mehmet Asutay, **Durham Üniversitesi**
Prof. Dr. Servet Bayındır, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Sıtkı Abdullahoğlu, **Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü**
Prof. Dr. Süleyman Kaya, **İstanbul Üniversitesi**

Araştırma Makalesi / Research Article

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak
Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri

Sercan Karadoğan 04

*Morality-Based Economy: Theoretical Foundations
and Components of Islamic Moral Economy*

Araştırma Makalesi / Research Article

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı
Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

Muhammed Emin Gürsoy 23

*An Evaluation on Ebussuud Efendi's Views and
The Ottoman Land-Tax Regime*

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de Tüketici Kredilerinin Enflasyona
Etkisinin İncelenmesi: 2017-2024 Dönemi için
ARDL Sınır Test Uygulaması

İrfan Ersin..... 33

*Examining the Effect of Consumer Credits on
Inflation in Türkiye: ARDL Bounds Test Application
for the Period 2017-2024*

Araştırma Makalesi / Research Article

İslam İktisadı Perspektifinden
Sosyal Adalet ve Kalkınma

Meliha Nur Köstepen..... 48

*Social Justice and Development from the
Perspective of Islamic Economics*

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi

Merve Karaman..... 61

*Social Wealth: The Governance-Market
Relationship in Islam*

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri

Morality-Based Economy: Theoretical Foundations and Components of Islamic Moral Economy

Sercan Karadoğan

Dr, İstanbul Ticaret Odası
İTOSAM Dr, İstanbul Araştırmaları
Birim Yöneticisi
İstanbul/Türkiye
sercankaradogan@gmail.com

Dr, Istanbul Chamber of Commerce
ITOSAM Dr, Istanbul Researches Unit
Manager
Istanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0001-9069- 5288

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
03 Aralık | December 2023
23 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
04-22

Atıf | Citation

Karadoğan, S. (2024). Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, (8), 04-22.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1399776

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sercan Karadoğan).

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri*

Öz

Bu makale, İslam ahlakının ekonomik sistem üzerindeki kurucu rolünü ele almaktadır. Çalışma, İslam'da ahlak ve ekonominin ilişkisini tarihsel ve çağdaş bağlamlarda inceleyerek İslam ekonomisinin temellerini ve bileşenlerini değerlendirmektedir. İslam'da ve özellikle Kur'an'da ahlak ve ekonominin hangi kavramlar bağlamında ele alındığı incelendikten sonra, İslam ekonomisi literatüründe yer alan farklı sosyo-ekonomik modeller ve örnekler üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Ekonomiyle ahlak arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulayan İslam ahlak ekonomisi kavramsallaştırması öne çıkarılmaktadır. İslam ahlak ekonomisinin kuramsal temelleri dört ana aksiyom çerçevesinde ele alınmaktadır: tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk. Kur'an'daki bir ayeti ve İslam ahlak sistemine dayalı aksiyomlar, bireysel ve toplumsal düzeyde uyum ve adaleti sağlamada yol gösterici bir model sunmaktadır. Sonuç olarak, İslam ahlak ekonomisinin modern dünyada alternatif bir ekonomik paradigma olarak daha fazla görünürlük kazanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Ahlak Ekonomisi, Ahlak ve Ekonomi, İslam İktisadı, İktisadi Düşünce Tarihi.

JEL Sınıflandırması: Z12, P48, B59

Morality-Based Economy: Theoretical Foundations and Components of Islamic Moral Economy

Abstract

This article examines the foundational role of Islamic ethics in shaping economic systems. It explores the historical and contemporary relationship between ethics and economics in Islam, delving into the principles and components of Islamic economics. After analyzing how ethics and economics are addressed in the Qur'an and Islamic tradition, the article discusses various socio-economic models and examples in Islamic economics literature. The conceptualization of Islamic moral economy, emphasizing the strong relationship between ethics and economics, is highlighted. The theoretical foundations of Islamic moral economy are evaluated through four main axioms: tawhid (unity), balance, free will, and responsibility. The Qur'anic birr verse and axioms derived from the Islamic moral system offer a guiding framework for achieving harmony and justice at both individual and societal levels. The study concludes that Islamic moral economy needs greater visibility as an alternative economic paradigm in the modern world.

Keywords: Islamic Moral Economy, Ethics and Economics, Islamic Economics, History of Economic Thoughts.

JEL Classification: Z12, P48, B59

*Bu makale, "Ahlak Bağlamında Kapitalizm ve İslam Ekonomisi Karşılaştırması" (Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2021) konulu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. This article has been prepared using insights from the doctoral dissertation titled "Comparison of Capitalism and Islamic Economics in the Context of Morality" (Marmara University, Institute of Middle Eastern and Islamic Countries Studies, Istanbul, 2021).

Giriş

Ekonomi, tarih boyunca insanoğlunun hem bireysel hem de toplumsal yaşantısının merkezinde yer almıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerin ahlaki temelleri, modern ekonomi anlayışında çoğu zaman göz ardı edilmiş, ahlak ve ekonomi arasındaki kopukluk derinleşmiştir. Bu durum, bireylerin ahlaki sorumluluklarını ve toplumsal faydayı dikkate almadan hareket etmelerine yol açmış, küresel ölçekte ekonomik krizlere ve toplumsal eşitsizliklere neden olmuştur. Özellikle son yüzyılda meydana gelen ekonomik bunalımlar, kapitalist sistemin ahlaki boyutunu yeniden düşünmeyi zorunlu kılmıştır. Ne var ki, çağdaş iktisat literatüründe ahlak ve ekonomi ilişkisine yönelik eleştirel ve yapıcı çalışmalar hâlâ sınırlı kalmaktadır.

Heterodoks iktisat okulları, bu ahlak dışı eğilimlere eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Moral economy (ahlaki ekonomi) ve socio-economy (toplum ekonomisi) gibi yaklaşımlar, ekonomik faaliyetlerin toplumsal değerler, adalet ve dayanışma gibi kavramlarla yeniden ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımlar, ekonomik kararların yalnızca bireysel faydaya değil, toplumsal faydaya hizmet etmesi gerektiğini öne sürer. Ancak bu eleştiriler, mevcut ekonomik sistemlerde yeterince karşılık bulmamış ve yaygın olarak uygulanmamıştır. "İslam ekonomisi" ise ana akım neoklasik iktisadın bu yaklaşımlarına bir tür tepki olarak 20. yüzyılın ortalarında doğmuştur. Bu bağlamda İslam Ekonomisi ana akımdan ayrı ve heterodoks iktisat okullarından farklı bir çerçevede sunarak ahlakın ekonomiye entegrasyonu için yeni bir bakış açısı geliştirmeyi vadetmektedir.

Bu çalışma, İslam ahlak ekonomisinin temel prensiplerini ve bu prensiplerin bireysel ve toplumsal yaşamda nasıl uygulanabileceğini incelemektedir. İslam ahlakı, ekonomi üzerindeki kurucu etkisiyle birey ve toplum arasında bir denge oluşturmayı hedefler. Bu kapsamda, İslam ahlak ekonomisinin temel aksiyomları, İslam'ın ekonomik sistemine dair teorik bir altyapı sunar.

Makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik kapsamlı bir literatür tartışması sunmakta ve bu alandaki mevcut çalışmaların analizini yapmaktadır. Bu noktada iki ayrı sınıflandırma ve dönemlendirme yapılmıştır. Geleneksel dönemde İslam toplumlarında ve düşüncesinde ahlak ve ekonominin nasıl ele alındığı bir bölümde; çağdaş dönemde İslam ekonomisi literatüründe ahlak ve ekonominin nasıl ele alındığı ise ayrı bir bölümde taranmış ve detaylandırılmıştır. İkinci bölüm, Kur'an'daki ahlaki normların ekonomik süreçlerle ilişkisini incelemekte ve ahlak ile ekonomi arasındaki kesişim noktalarını açıklamaktadır. Üçüncü bölüm ise, elde edilen bulgular ışığında alternatif sosyo-ekonomik modellerin temel ilkelerini ve bileşenlerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde tevhid, denge (adalet ve ihsan), özgür irade ve sorumluluk gibi temel aksiyomlar üzerinde durulacak ve bu aksiyomların bireysel davranışlardan kurumsal yapılara kadar uzanan etkileri ele alınacaktır. Ayrıca, Kur'an'da *birr* ayeti olarak bilinen Bakara Suresi'nin 177. ayeti üzerinden İslam ahlak ekonomisinin toplumsal ve bireysel boyutları incelenecektir. Sonuç kısmında ise çalışmanın genel çıkarımları tartışılmakta ve literatüre olan katkıları değerlendirilmektedir.

1. İslam'da Ahlak ve Ekonomi İlişkisi: Literatür Taraması

Bu bölümde, İslam iktisadı düşünce geleneğini oluşturan kavram, kurum ve literatüre odaklanılarak bu alanın ahlaki boyutları incelenecektir. Geleneksel İslam düşüncesinde iktisadi ilişkiler ile ahlak alanı arasında bütünlük bir yapı olduğu görülmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman alimlerin, piyasa düzeni, adil fiyat, riba yasağı, hisbe, kamu maliyesi gibi birçok ekonomik ve ahlaki konuya dair özgün görüşler geliştirdiği bilinmektedir. Bu literatür, yalnızca teorik bir birikim sunmakla kalmamış, aynı zamanda İslam'ın değer ve normlarını yansıtan bir ekonomik düzenin temelini oluşturmuştur.

Son yıllarda, bu geleneksel birikime dayalı olarak çağdaş İslam iktisadı literatürü de gelişim göstermiştir. Çağdaş dönemde bu literatür, İslam ekonomisini çağdaş dünyadaki ekonomik krizlere çözüm sunabilecek bir alternatif olarak tartışmaktadır. Özellikle faizsiz finansman, adil gelir dağılımı, sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda önemli katkılar sunmaktadır. Bu bölüm, klasik ve çağdaş literatürü ele alarak, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Geleneksel Dönemde İslam'da Ahlak ve Ekonomi

Geleneksel dönem Müslüman alimleri, düşünürleri ve fakihlerinin iktisadi fikirleri, fıkah ve şeriat sistemine dayalı olarak hem ahlaka hem de dine içkin bir yapı sergilemektedir (Al-Daghistani, 2017b, s. 112). İslam iktisadı literatürünü bütünüyle ele almak bu bölümün kapsamını aşacağından, yalnızca literatürde öne çıkan isimler, kavramlar ve kurumlara odaklanılacaktır.

İslam'da iktisadi düşünce geleneği, İslam'ın ilk kuruluş yıllarına ve halifeler dönemine kadar uzanmaktadır (Islahi, 2019b, s. 20). Müslüman düşünürler, pazar düzeni, riba yasağı, adil fiyat, hakkaniyetli dağıtım, hisbe, kazanç ve ticaret gibi iktisadi

meselelere dair önemli bir literatür geliştirmiştir. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan iktisadi konuları ele alırken, bir kısmı ise hukuki, felsefi ve ahlaki bir çerçeve sunmaktadır (Al-Daghistani, 2017a; Ghazanfar, 2003, 2015; Kallek, 1997a; Orman, 1999; Tabakoğlu, 2013). Müslüman toplumlarının bu alandaki katkıları, İslam'ın değerleri ve normlarıyla uyumlu, özgün ve çok boyutlu bir karakter taşımaktadır. Batı iktisat literatüründe genellikle ihmal edilen bu literatür, son yıllarda yapılan çalışmalarla yeniden incelenmiş ve eksik halkalar gün yüzüne çıkarılmıştır (Islahi, 2005, 2019b).

İktisat tarihçisi Abdul Azim Islahi, İslam iktisadi düşüncesinin dönemlendirilmesini üç aşamada ele almaktadır. İlk dönem, Hicri 11'den Hicri 100'e kadar süren ve "kuruluş yılları" olarak adlandırılan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde İslam'ın özgün fikirleri herhangi bir dış etki olmadan Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşım etrafında şekillenmiştir. İkinci dönem, Hicri 2 ile 5. yüzyıllar arasında gerçekleşen ve "tercüme dönemi" olarak bilinen süreçtir. Bu dönemde, yabancı medeniyetlerden yapılan tercüme ve Müslüman düşünürlerin bu eserlere yaptıkları katkılar öne çıkmıştır. Üçüncü dönem ise Hicri 6 ile 9. yüzyılları kapsayan ve İslam düşüncelerinin Avrupa'ya aktarılmasını sağlayan "aktarım dönemidir" (Islahi, 2005, ss. 11-12).

İslam'ın ilk yıllarında yazılan eserlerin genel özelliği, iktisadi, sosyal ve siyasal konuları Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşımla ele almalarıdır. Bu dönemde Müslüman düşünürler; devletin ekonomideki rolü, kamu maliyesi, vergilendirme, kamu borçlanması, kamu harcamaları ve paranın işlevi gibi makro konulara odaklanmıştır (Islahi, 2019b, ss. 20-24). Benzer şekilde piyasa kusurları, fiyat kontrolü, üretim, iş bölümü, kâr ve ücretler gibi mikro konularda da önemli katkılar yapılmıştır (Islahi, 2019b, ss. 24-28).

Islahi'nin sınıflandırmasındaki ikinci dönem, Yunan ve Fars medeniyetlerinin kültür birikiminin İslam coğrafyasında keşfedildiği, bu eserlerin okunduğu ve şerh edildiği "tercüme dönemi"dir. Bu dönemde yapılan tercüme, İslam dünyasında zengin bir entelektüel birikimin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, yabancı medeniyetlere ait bu kültürel miras, Müslüman düşünürlerin katkılarıyla unutulmaktan kurtulmuştur (Islahi, 2005, s. 14).

Tercüme yoluyla gelen fikirlerin İslam kültürüne entegrasyonunda üç ana yaklaşım geliştirilmiştir. İlk grup, bu fikirleri reddederek İslami bilgi mirasının yeterli olduğunu savunmuştur. İkinci grup, İslami inanç ve ilkelerle çelişmeyen fikirlerin kabul edilebileceğini belirtmiştir. Üçüncü grup ise, bu unsurların bütün olarak İslam düşüncesine dahil edilmesini savunmuştur (Islahi, 2005, ss. 14-15; Orman, 2019).

İslam iktisat düşüncesi, klasik dönem eserleriyle güçlü bir birikim sunmaktadır. Bu eserler arasında Kitâbü'l-Harâc, Kitâbü'l-Emvâl, Kitâbü'l-Hisbe, Fütüvvetnâme ve ilm-i tedbir-i menzil kitapları yer almaktadır. Özellikle harâc ve emvâl literatürü, kamu ekonomisi ve mali hukuk çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır (Kallek, 2004, s. 7). Harâc terimi, vergi ve devlet gelirlerini, özellikle de toprak vergisini ifade ederken, emvâl ise maddi varlık ve serveti kapsayan genel bir kavramdır (Kallek, 2004, ss. 7, 11).

İslam'ın ilk yıllarında iktisadi düşünceye katkıda bulunan birçok isim bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebu Yusuf (731-798), kamu maliyesi ve yönetimi alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkmaktadır. Abbasi Halifesi Harun Reşid için yazdığı Kitabü'l Harac, kamu finansı, vergilendirme, dağılım, fiyat düzenlemeleri ve faiz gibi konuları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (Ghazanfar, 2020, s. 369; Islahi, 2019b, s. 21). Ebu Yusuf'un eserinde ayrıca dini, sosyal ve siyasal meseleler ele alınmış ve adil yönetim ile adil vergilendirme ilkelerine vurgu yapılmıştır. Kamu yararını merkeze alan bu yaklaşım, hükümdarın halkın refahını gözetmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır (Islahi, 2019b, s. 20). Ebu Ubeyd, Kitâbü'l-Emvâl adlı eserinde vergi ve arazi hukuku ile devlet yönetimine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Eserde, Kur'an ve sünnet temelinde vergi düzenlemeleri ve paranın standardizasyonu gibi konular ele alınmaktadır (Kallek, 2002a).

Ebu Ubeyd, Kitâbü'l-Emvâl adlı eserinde vergi ve arazi hukuku ile devlet yönetimine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Eserde, Kur'an ve sünnet temelinde vergi düzenlemeleri ve paranın standardizasyonu gibi konular ele alınmaktadır (Kallek, 2002a). Vergilendirme konusunda Müslüman düşünürler, düşük vergi oranlarının ekonomik motivasyonu artıracağını savunmuşlardır. İbn Haldun, adil vergilendirmenin devletin istikrarında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. İslami anlayışta, vergilerin temel amacı ihtiyaç sahiplerinin desteklenmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasıdır (Islahi, 2019b; Tabakoğlu, 2013).

Muhammed eş-Şeybânî (750-804), Kitâbü'l-Kesb adlı eseriyle mikro iktisat alanında öncü olmuştur. Eser, kazanç, tüketim ve üretim gibi konuları dini ve ahlaki çerçevede ele almaktadır (Al-Jarhi, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006). Tüketim ve kazanç ilişkisi, temel ihtiyaçlar (zaruriyyat), mutedil ihtiyaçlar (haciyyat) ve iyileştirmeler (tahsiniyyat) çerçevesinde değerlendirilmiştir (Orman, 2015a; Al-Jarhi, 2020). Hisbe literatürü, İbn Uhuve ve İbn Teymiyye gibi isimlerin katkılarıyla İslam iktisadi düşüncesinin önemli bir parçasını oluşturur. Hisbe, "iyiliği (maruf) emretmek ve kötülükten (münker) alıkoymak" ilkesine dayanarak, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunmasını amaçlar (El-Ashker & Wilson, 2006; Kallek, 1998). Hisbe, toplum ve devlet haklarının ihlal edilmesini önlemeyi amaçlar. İbn Teymiyye, hisbenin ilkelerini ve muhtesipin görevlerini açıklamış, piyasa kusurlarının giderilmesi için alınması gereken önlemleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (Al-Jarhi, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006).

İslam düşüncesinin önemli mihenk taşlarından Gazzâlî, dini ve iktisadi hayatı bir bütün olarak ele almış ve ekonomik faaliyetleri, tüketim ve servet birikimini takva ile ilişkilendirmiştir. Ona göre, bireyin ekonomik faaliyetleri yalnızca helal sınırlar içinde değil, aynı zamanda Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı hedeflemelidir (Ghazanfar, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006). Gazzâlî, ekonomik faaliyetleri sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirmiş ve kamu yararı (maslahat) kavramına vurgu yapmıştır. O, ekonomik faaliyetlerin bireysel ve toplumsal faydalar hiyerarşisi (zaruriyyat, haciiyyat, tahsiniyyat) çerçevesinde düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur (Ghazanfar & Islahi, 2015; Orman, 2007). Kısacası Gazzâlî ekonomik faaliyetlerin hukuki sınırların ötesine geçerek ahlaki ve dini prensiplerle şekillenmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, birey ekonomik faaliyetlerini ahiret kazancını gözeterek gerçekleştirmelidir (Islahi, 2019b; Orman, 2007).

İlm-i tedbir-i menzil, İslam düşüncesinde ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi ev yönetimi bağlamında ele alan bir literatürdür. Bu alan, hane halkının geçimi, mal yönetimi ve tüketim gibi ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçevede düzenlenmesini amaçlar. Yunan felsefesindeki etikos (etik), oikonomia (ekonomi) ve politikos (politika) kavramlarının İslam düşüncesindeki karşılığı olan bu yaklaşım, İslam filozofları arasında yaygın bir şekilde benimsenmiştir (M. S. Aydın, 1989).

İslam literatüründe pratik ahlakın üç ana bölümünden biri olarak kabul edilen ilm-i tedbir-i menzil, Tehzibü'l-Ahlâk, Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Alâî gibi eserlerde detaylı şekilde ele alınmıştır. Bu eserler, ev yönetiminin sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi yönlerini tartışan temel kaynaklardır (Çağrı, 2006a; Beşer, 2014). Literatür, bireysel çıkarın ötesinde toplumsal dayanışmayı destekleyen bir ekonomik düzenin ahlaki temellerini vurgular (Al-Jarhi, 2020; Islahi, 2005).

İlm-i tedbir-i menzil literatüründe, aile bireylerinin hak ve sorumlulukları, malın korunması, tasarruf ve tüketim dengesi gibi konular önemli bir yer tutar. İbn Miskeveyh ve Nasîrüddin Tûsî gibi düşünürler, ekonomik düzenlemelerin adalet ve hikmet erdemleri doğrultusunda yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu düzenlemeler hem bireysel hem de toplumsal refahı hedefler (Çağrı, 2006a; Kallek, 2004).

Aile reisi, bu anlayışta sadece ekonomik sorumlulukları yerine getiren bir kişi değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi rehberlik sağlayan bir figür olarak değerlendirilir. Harcamalarda israftan kaçınılması ve gelirlerin toplumsal dayanışmayı artıracak şekilde yönlendirilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanır. Aile, bu bağlamda hem ekonomik hem de ahlaki bir okul olarak görülür. Çocukların ahlaki ve ekonomik eğitimi, ailenin temel görevlerinden biri olarak ele alınır (Beşer, 2014).

1.2. Çağdaş Dönemde İslam Ekonomisi ve Ahlak

Çağdaş İslam iktisadi, 20. yüzyılın ortalarında, kapitalizm ve sosyalizm gibi sistemlerin adaletsizliklerine eleştirel bir bakışla ortaya çıkmış ve İslam'ın ahlaki ve dini değerlerine dayalı alternatif bir ekonomik sistem geliştirme çabası olarak şekillenmiştir. Bu çabalar, özellikle faizsiz finans, sosyal adalet ve gelir dağılımı gibi kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Çağdaş İslam iktisadi, ekonomik faaliyetlerin sadece bireysel çıkarı değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve ahlaki sorumluluğu önceliği bir sistemi temsil eder (Chapra, 2000; Siddiqi, 2004).

Çağdaş İslam iktisadının temelleri, İslam'ın ana kaynaklarına dayalı bir ekonomik sistem kurmayı hedefleyen düşünürler tarafından atılmıştır. Muhammed Hamidullah, çağdaş İslam ekonomisi literatüründe öncü isimlerden biri olarak, İslam'ın ahlaki temellerini ekonomik süreçlere entegre etmeyi savunmuştur. Hamidullah'ın görüşleri, kapitalizmin bireyselci ve sosyalizmin toplumsal düzeyde bireyi feda eden yapısına karşı, dengeli ve adalet temelli bir ekonomik sistem önerir. Faizsiz finans, zekât ve vakıf gibi İslami uygulamaların ekonomik düzenin temel taşları olması gerektiğini savunan Hamidullah, bu sistemin kapitalizm ve sosyalizm gibi ideolojilere karşı bir alternatif sunduğunu belirtmiştir (Islahi, 2019a).

Bu erken tartışmalar, Hint alt kıtasındaki düşünürler tarafından daha sistematik hale getirilmiştir. Mevdudi ve Seyyid Kutub, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerini İslami değerlere aykırı bularak reddetmiş ve İslam ekonomisinin bu sistemlere alternatif olabileceğini savunmuşlardır. Mevdudi'ye göre, ekonomik sistemler toplumun ahlaki ve kültürel değerleriyle uyumlu olmalıdır ki bu da ancak İslam'ın ilkelerine dayalı bir düzen ile mümkün olabilir. Kutub ise, mevcut ekonomik sistemleri "cahiliye" düzenine benzetmiş ve İslam ekonomisinin bu adaletsizlikleri çözebilecek tek sistem olduğunu savunmuştur (Kutub, 2007; Dağ, 2016).

1970'lerden itibaren çağdaş İslam iktisadi kurumsallaşma sürecine girmiştir. Mekke'de düzenlenen ilk İslam ekonomisi konferansı (1976), bu alandaki teorik tartışmaların bir disiplin çatısı altında ele alınmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde, özellikle İslami finans, zekât temelli sosyal güvenlik mekanizmaları ve ahlaki temellere dayalı ekonomik modeller geliştirilmiştir (Kahf, 2019).

Umer Chapra, İslam ekonomisinin sosyal adalet, gelir dağılımı ve ekonomik denge gibi hedeflere odaklandığını vurgulamış ve ekonomik büyümenin ahlaki değerlerle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Chapra, 2000, 2017). Muham-

mad Nejatullah Siddiqi, faizsiz finans sistemini çağdaş ekonomilere entegre etmenin yollarını incelemiş ve İslam ekonomisinin temel değerlerinin pratik uygulamalara dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir (Siddiqi, 2004). Monzer Kahf, vakıf ve zekât uygulamalarının çağdaş ekonomik sistemlerde sosyal dayanışmayı güçlendiren temel araçlar olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir (Kahf, 2003).

Çağdaş İslam iktisadi literatüründe Islamic Moral Economy (İslam ahlak ekonomisi) kavramı, ekonomik faaliyetlerin ahlaki temellere dayandırılmasını savunan bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Naqvi, İslam ekonomisini ahlaki temeller üzerine inşa eden önemli isimlerden biridir. Naqvi'ye göre, ekonomik büyüme, ahlaki değerlerle uyumlu olduğu sürece anlamlıdır. Bu nedenle, İslam ekonomisi bireylerin sadece maddi refahını artırmayı değil, aynı zamanda manevi huzur ve toplumsal dayanışmayı sağlamayı amaçlar. Naqvi, ekonomik davranışların, Allah'a hesap verebilirlik bilinciyle şekillenmesi gerektiğini ve bireysel faydanın toplumsal fayda ile dengelenmesini vurgulamıştır (Naqvi, 1981).

Mehmet Asutay, Islamic Moral Economy kavramını geliştirerek, İslam ekonomisinin ahlaki ve etik temellerini çağdaş dünyaya uyarlamıştır. Asutay'a göre, İslam ekonomisi, kapitalist ekonomik modellerin aksine, bireyci değil topluluk odaklıdır ve insan-doğa ilişkisini sürdürülebilir bir çerçeveye oturtur. İslam'ın ahlaki ilkeleri, ekonomik faaliyetlerin merkezine yerleştirilerek, adalet, dayanışma ve insan onurunu önceleyen bir sistemin oluşturulmasını sağlar (Asutay, 2007, 2012).

Naqvi ve Asutay'ın ortak vurgusu, ekonomik faaliyetlerin yalnızca bireysel kazanç odaklı değil, toplumsal fayda ve ahlaki sorumluluk temelinde yürütülmesi gerektiğidir. Bu anlayışta, bireylerin tüketim alışkanlıkları, üretim kararları ve ekonomik ilişkileri hem bu dünyada hem de ahirette karşılaşılabilecek sonuçları gözeterek şekillendirilir.

Kısacası çağdaş dönem İslam iktisadi da geleneksel İslam iktisat düşüncesinden bağımsız olmayacak şekilde, bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını bir arada gözetilen bir sistemi ve anlayışı temsil eder. Bu sistem, bireylerin sadece maddi refahlarını değil, aynı zamanda manevi huzurlarını ve toplumsal dayanışmayı artırmayı hedefler. İslam ekonomisi, birey ve toplum arasında bir denge kurarak, ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçevede şekillenmesini sağlar. Maddiyatçılığın ötesine geçen bu yaklaşım, insanı "Allah'ın halifesi" olarak tanımlayan bir ekonomik anlayışa dayanır (Naqvi, 1981; Khan, 2017).

Bu bölümde, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişki hem geleneksel hem de çağdaş literatür bağlamında ele alınmıştır. İslam düşüncesinin ahlaki temellere dayalı ekonomik sistem önerileri, geleneksel dönemde Müslüman düşünürlerin fıkıh, ahlak ve ekonomi arasında kurduğu bütüncül yaklaşımlarla şekillenmiştir. Bu dönem eserlerinde, adil fiyat, riba yasağı, kamu maliyesi ve hisbe gibi temel iktisadi kavramlar, ahlaki ilkelerle ilişkilendirilerek derinlemesine incelenmiştir. Çağdaş dönemde ise bu yaklaşımlar, modern ekonomik krizlere alternatif sunmayı hedefleyen bir çerçeveye evrilmiştir. Özellikle faizsiz finans, adil gelir dağılımı ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlar, çağdaş İslam iktisadının odak noktaları olmuştur.

Hem geleneksel hem de çağdaş yaklaşımlar, bireylerin maddi refahı ile manevi huzurunu dengede tutmayı, toplumsal dayanışmayı artırmayı ve ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçeveye oturtulmasını temel almıştır. Naqvi ve Asutay gibi çağdaş isimlerin geliştirdiği Islamic Moral Economy anlayışı, İslam ekonomisinin ahlaki ve etik temellerinin modern dünyada nasıl uygulanabileceğine dair önemli katkılar sunmuştur.

2. Kur'an'da Ahlak ve Ekonomi: Kavramsal Çerçeve

İslam ekonomisi düşüncesi, yalnızca teorik literatürden ibaret değildir; bu düşüncenin kökleri Kur'an'ın ahlaki ve ekonomik ilkelerine dayanmaktadır. İslam ekonomisinin temellerini oluşturan kavramların birçoğu, doğrudan Kur'an'da yer almaktadır. Bu bağlamda, ahlak ve ekonominin iç içe geçmiş yapısı, ilahi mesajın bir parçası olarak şekillenmiştir. Kur'an, ekonomik faaliyetleri maddi kazancın ötesinde, bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temelinde ele alır. Bu bölümde, Kur'an'da ekonomi ve ahlak konusu detaylı bir şekilde ele alınacak; İslam'ın ekonomik düzenine yön veren temel ilkeler analiz edilecektir. Ayrıca Kur'an'ın iktisadi sistematiğine ışık tutan ana kavramlar, normlar, ilkeler ve düzenlemeler değerlendirilecektir.

Kur'an, insanın doğasındaki olumsuz eğilimleri adalet ve iyilik ilkeleriyle dengelemeyi amaçlar. İnsan davranışlarının merkezi bir öneme sahip olduğu Kur'an, toplumsal ilişkiler ve ekonomik alanı düzenleyen kapsamlı bir ahlak sistemi sunar. Bu sistem, bireylerin hem bu dünyada hem de ahiretteki sorumluluklarını gözetir; bireyin ahlaki ve ekonomik davranışlarını sınırlandırarak toplumsal adaleti tesis etmeyi hedefler.

Kur'an, ahlaki ilkeler ile ekonomik düzenlemeleri bir bütünlük içinde ele alır. Ayetlerde ekonomik normlar, insanın doğasına ve davranışlarına dair çözümlenmelerle desteklenir. İnsanın hırs, cimrilik, nankörlük gibi fitri eğilimleri; adalet ve iyilik ilkeleriyle dengelenerek kontrol altına alınması gereken özellikler olarak vurgulanır (Hasanuzzaman, 2018). Örneğin, insanın mal

biriktirme arzusu ve kaynakların tükenmesine yönelik korkusu baskın bir şekilde öne çıkar ve davranışlarını şekillendirir (17:100; 47:37).

Kur'an ayetleri, ekonomik normları ve ahlaki ilkeleri doğrudan veya dolaylı şekilde ele alır. Bu dolaylı ele alımlar, kıssalar veya sosyal sorumluluğa yapılan vurgu üzerinden gerçekleşir. Hasanuzzaman (2018), Kur'an'daki iktisadi meseleleri beş ana başlık altında toplar:

- Temel kavramlar:** Rızık, meta, infak, ihsan gibi.
- Toplumsal davranışa ilişkin kurallar:** Adalet, iyiliğin emredilmesi, kötülükten alıkonulması ve sosyal sorumluluklar.
- İktisada ilişkin göstergeler:** Mülkiyet, servet, zenginlik ve fakirlik gibi.
- Kamu politikaları için ilkeler:** Sözleşmelere uyma, ahitleri yerine getirme, kaynak kullanımına ilişkin kurallar.
- İslam öncesi döneme ait iktisadi kurumlar:** İslam öncesi toplumlara ve medeniyetlere dair kıssalar.

Bu sınıflandırma, Kur'an'ın iktisadi sistematığı ve mantığını anlamak için bir çerçeve sunar. Kur'an'da geçen ekonomik kavramlar arasında rızık, ihsan, infak, fazl, hayr, fesad gibi terimler öne çıkar. Bunun yanında, mülkiyet, zenginlik, fakirlik, helal ve haram gibi kavramlar, bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde temel bir rol oynar. Örneğin, merkezi kavramlardan olan rızık, Allah'ın insanlara bahşettiği geçim kaynağıdır ve adil paylaşımı esastır.

Kur'an insan davranışlarına ilişkin de çok kapsamlı ve çok boyutlu analizler sunmaktadır. İnsanın maddi ve manevi arzuları, hırsları, egosu, dürtü ve meyilleri Kur'an'da çeşitli örnekler ve kıssalarla geniş bir şekilde ele alınır. Tüm bu bileşenlerin insana içkin olduğu, insanın bunları kontrol etmesi veya bunlar tarafından kontrol edilmesiyle başarı ve başarısızlığa ulaşacağı tekrar tekrar farklı bağlamlarda işlenir ve detaylandırılır. Bu bağlamda Kur'an'da yer verilen insan doğasındaki bu eğilimler, insan davranışlarına yön veren güdü ve meyiller aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır.

Tablo 1 İnsanın Güdü ve Meyilleri ve Kur'an'da Geçen İlgili Ayetler

Güdü ve meyil	İlgili ayetler
İnsan mal ve servet biriktirmeyi çok sever.	89:20, 100:8
İnsan bir şeyi elde etme konusunda çok sabırsızdır.	21:37, 75:20-21
İnsan cimridir ve mal biriktirme sevgisine sahiptir.	17:100, 70:21
İnsan malının harcandığı takdirde tükeneceğinden korkar.	9:28, 47:37,
İnsan, nankör ve şükürsüzdür.	22:66, 30:33, 30:34
İnsan kendi malı ve servetiyle gururlanmayı sever.	3:14, 39:49
İnsan istediğinin hemen olmasını ister, cimri ve hasetçidir.	17:83, 70:19
İnsan gelecek kaygısına sahiptir, yaşlılığında geçiminin ve çocuklarının geçimlerini garantiye almak ister.	2:266, 4:9
İnsan elindeki kaynakların tükeneceğinden korkar, harcamak istemez.	17:100, 47:37

Bu özellikler, bireylerin ekonomik tercihlerinde adaletli, yardımsever veya zorba, bencil yaklaşımlarını şekillendirir. Bu noktada Kur'an'da ahlaki özellikler, olumlu (iman) ve olumsuz (küfr) olarak iki ana kategoride ele alınabilir. İzutsu'ya (2019) göre, bu kategoriler arasındaki karşıtlık, ahlaki değerlerin daha iyi anlaşılmasını sağlar. "İman" olumlu ahlaki meziyetlerin temelini oluştururken; "küfr" ise inkâr, nankörlük ve ahlaksızlık gibi olumsuz nitelikleri ifade eder.

Kur'an, iman ve küfr sahalarna ait özellikleri Őu Şekilde sıralar:

Tablo 2 İman-Küfr Alanlarına Dair Ahlaki Kavramlar

İman sahasına giren olumlu ahlaki özellikler	Küfr sahasına giren olumsuz ahlaki özellikler
Mümin	Kafir
Maruf	Münker
Hayr	Şerr
Tayyib	Habis
Helal	Haram
Müttakî	Fasık
Takva	Fucûr
Hidayet	Dalalet
Şükür	İsraf
Salih	Fesad

Kur'an, olumlu ahlaki özelliklerin vurgusunu artırmak için sıklıkla olumsuz niteliklerden bahseder. İzutsu, "küfr" kelimesinin kökeninin "örtmek" anlamına geldiğini belirtir ve bunun nankörlük ve inkâr gibi davranışlarla bağlantılı olduğunu ifade eder. İnsan, Allah'a minnettar davranmalı ve bu minnettarlığı fiilleriyle göstermelidir. Aksi halde, küfr kapsamına giren kibir, bencilik ve haddi aşma gibi olumsuz nitelikler, birey ve toplumu bozulmaya sürükler.

Kur'an'da ahlakın temel meseleleri üç ana başlıkta ele alınabilir: doğrunun ve yanlışın tabiatı, ilahi adalet ve güç ve özgürlük ve mesuliyet. Kur'an'da ahlakın temel meseleleri olarak ifade edebileceğimiz bu başlıklar, Kur'an'ın ahlaki sistematiğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

- Doğrunun ve Yanlışın Tabiatı:** Kur'an, doğru ve yanlış kavramlarını maruf, hayr ve birr gibi olumlu ahlaki değerlerle açıklarken, adaletin emredildiği ve adaletsizliğin kınandığı bir sistem sunar. Maruf (iyilik) ve münker (kötülük), bireyin toplumsal sorumluluklarını tanımlar. Hayr (iyilik) ve şerr (kötülük) ise, bireysel ve toplumsal faydayı gözetten bir değerler bütünüdür (Abdul Rahim, 2020). Kur'an, ahlaki normları bireyden topluma kadar her düzeyde bir denge içinde açıklar.
- İlahi Adalet ve Güç:** Kur'an'da ilahi adalet, ahlaki düzenin temel taşıdır. Adalet, toplumsal ilişkilerde hakkaniyetin sağlanması ve bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini vurgular. İlahi güç ise, insanın yeryüzündeki sorumluluklarını anlamlandırır. Kur'an'da adaletsizlik, toplumsal bozulmanın kaynağı olarak kınanır ve bu durum, fesad (bozulma) kavramıyla ilişkilendirilir. İlahi adaletin tesis edilmesi, ekonomik ve sosyal düzenin istikrarını sağlar (Draz, 2009).
- Özgürlük ve Mesuliyet:** Kur'an, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve bu iradenin ahlaki sorumlulukla dengelemesi gerektiğini belirtir. İnsanın yaptıklarından hesap vereceği anlayışı, ahlaki davranışların temel motivasyonunu oluşturur. Bu bağlamda niyet, bilinçli ve iradeli bir davranışın özüdür. Niyet, yalnızca fiilin meşruiyetini değil, aynı zamanda eylemin ahlaki boyutunu da belirler. Draz (2018), ahlaki eylemin bilinç, gönüllülük ve niyet gerektirdiğini ifade eder.

Muhammed Abdullah Draz'ın ahlak sistemi, beş temel bileşenden oluşur: yükümlülük, sorumluluk, müeyyide, niyet ve çaba/gayret.

Kur'an'daki ahlak yasası, bireylerin ekonomik davranışlarını, toplumsal düzeni ve birey-toplum ilişkisini düzenlemeyi amaçlayan bir çerçevedir. Draz'ın ortaya koyduğu yükümlülük, sorumluluk, müeyyide, niyet ve çaba gibi unsurlar ekonomik faaliyetlerin ahlaki boyutlarını açık bir şekilde ortaya koyar. Bu unsurlar birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır ve bireyin ahlaki davranışlarını belirler. Ayrıca bu unsurlar arasında bir denge ve bütünlük sağlanması, Kur'an'da ideal bir toplumun tesis edilmesinin ön koşulu olarak gösterilmektedir (Draz, 2018).

Örneğin, yükümlülük bireylerin ekonomik faaliyetlerinde sadece kişisel kazancı değil, toplumsal faydayı da gözetmesini gerektirir. Kur'an, adaletin sağlanmasını, sözleşmelere uyulmasını ve ölçüde hile yapılmamasını yükümlülük kavramının önemli bir boyutu olarak sunar (16:90; 55:7-9). Bu yükümlülük, bireyin sorumluluğu ile desteklenir ve bireyin her eylemi için hesap vereceği bilinciyle şekillenir.

Müeyyide, Draz'ın sistematiginde ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda doğacak yaptırımları ifade eder. Bu yaptırımlar yalnızca dışsal cezalar değil, aynı zamanda vicdan azabı gibi içsel tepkileri de kapsar. Draz'a göre müeyyideler, ahlak yasalarının etkili olmasını ve bireyin davranışlarının bir disipline sahip olmasını sağlar. Müeyyide kavramı, bireyin:

- Vicdani bir hesaplaşma ile yaptığı hatayı fark etmesi,
- Tövbe ve pişmanlık duygusuyla eylemlerini düzeltmesi,
- Sonuç olarak ahlaki ve manevi anlamda bir yenilenme sürecine girmesini içerir.

Kur'an'da müeyyide, sadece dünyevi sonuçlarla sınırlı değildir; bireyin ahirette hesap vereceğine dair iman da ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayan bir yaptırım mekanizmasıdır. Draz'a göre, müeyyide kavramı ahlaki sistemin dinamizm kazanmasını sağlar. Bireyin niyet ve çaba boyutlarını harekete geçirerek, yanlışların farkına varmasını ve bunları düzeltmesini mümkün kılar. Bu anlamda müeyyide, Kur'an'daki ahlaki ve ekonomik düzenlemelerin uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayan bir mekanizmadır.

Niyet, ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir zemine oturtulmasını sağlayan kilit unsurlardan biridir. Kur'an, ekonomik kazanımların yalnızca maddi birer hedef olarak değil, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik birer araç olarak görülmesini öğütler (2:272). Bu çerçevede, bireylerin mal biriktirme hirsından uzaklaşarak, infak ve zekât gibi toplumsal dayanışmayı artıran davranışlara yönelmeleri teşvik edilir.

Son olarak, çaba ve gayret, ekonomik hedeflere ulaşmada bireylerin kararlılıkla hareket etmesini ancak bunları ahlaki sınırlar içinde yapmasını öngörür. Draz'a göre çaba, ahlaki bir hedefe ulaşmak için bilinçli ve azimli bir mücadeleyi ifade eder. Kur'an'da bu, bireyin helal kazanç için çalışması ve elde ettiği maddi varlıkları toplumsal dayanışma doğrultusunda kullanması gerektiği şeklinde açıklanır (2:195; 62:10). Bu bağlamda çaba ve gayret, bireyin hem kendi refahını hem de toplumsal faydayı gözetken bir denge içinde çalışmasını ifade eder. Kur'an'da geçen 'İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır' (53:39) ayeti, emeğin ve azmin değerini vurgularken, bu çabanın ahlaki sınırlar çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini hatırlatır. Draz'a göre bu bilinçli mücadele, bireyin maddi kazanımlarını sadece kendisi için değil, yoksulları gözeterek, infak ve zekât gibi mekanizmalarla toplumun yararına yönlendirmesiyle anlam kazanır. Bu ahlaki sorumluluk, bireyin dünyadaki çabalarının ahirette karşılığını görmesi inancıyla desteklenir ve çabanın sürekliliğini sağlayarak bireyin hayatı boyunca sorumlu, üretken ve bilinçli bir şekilde hareket etmesini teşvik eder.

Kur'an, bireylerin ekonomik faaliyetlerini yalnızca kişisel kazanç hedefiyle değil, toplumsal adaleti ve dayanışmayı gözeterek gerçekleştirmelerini öğütler. Bu bağlamda ahlaki sorumluluk, ekonomik ilişkilerin adalet ve denge içinde yürütülmesini sağlar. Kur'an'da vurgulanan ekonomik ilkeler, günümüz ekonomik sistemlerine ilham verecek nitelikte çok boyutlu bir yapı sergiler. Örneğin, infak ve zekât, servetin sadece belirli bir kesimde yoğunlaşmasını engelleyen, toplumsal adaleti tesis eden mekanizmalar olarak öne çıkar. İsrاف yasağı, kaynakların gereksiz tüketimini engellerken, sürdürülebilir bir ekonomik sistemin temel taşlarından biri olarak kabul edilebilir (7:31; 17:26-27). Kur'an'ın ekonomik düzenlemeleri, yalnızca bireylerin davranışlarını değil, aynı zamanda toplumsal kurumların işleyişini de şekillendiren bir dizi ilkeyi kapsar. Faiz yasağı (riba), ekonomik eşitsizliklerin ve sömürünün önlenmesini hedeflerken, adaletli gelir dağılımı ve toplumsal dayanışma gibi ilkeler, ekonomik refahın geniş kesimlere yayılmasını sağlar.

Özetlemek gerekirse Kur'an'ın ekonomik ilkeleri, ahlak ve adaleti merkeze alarak, günümüzde birey ve toplum arasındaki ekonomik dengesizliklere çözüm sunabilecek güçlü bir model oluşturmaktadır. Bu ilkelerin günümüz ekonomik sistemleri ile nasıl ilişkilendirilebileceği, çağdaş İslam ekonomisi literatüründe yeniden ele alınmaktadır. Bunlara dair bazı örnekler ve model önerileri bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3. Analiz ve Tartışma: Kavramlar ve Sosyo-Ekonomik Modeller

Kur'an'da yer alan iktisadi ilkeler, İslam dini açısından sosyo-ekonomik hayatı düzenlemede kritik bir rol oynar. Bir önceki bölümde Kur'an'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi kavramsal ve ilkesel düzeyde ele aldık. Bu bölümde ise, bu ilkelerden hareketle türetilen faiz yasağına dayalı sistemler, dayanışma ekonomisi ve ortaklık temelli iş modelleri gibi sosyo-ekonomik yapıların çağdaş ekonomiyle nasıl bütünleşebileceğini tartışacağız.

İlerleyen satırlarda bu modellerden bazı örnekler ayrı ayrı ele alınarak, Kur'an'ın ahlak ve ekonomi konusundaki rehberliğinin pratik karşılıkları analiz edilecektir. Her model, kavramsal temelleriyle birlikte açıklanacak ve ekonomik uygulamalarla olan ilişkisi değerlendirilecektir. Örnek teşkil etmesi açısından Sabri Orman'ın (2010) ve M. Akram Khan'ın (2014, 2016, 2016) çalışmaları seçilmiştir. Bunlar yanında İslam Moral Ekonomisi (İslam Ahlak Ekonomisi) yaklaşımına ve aksiyonlarına da değinilecek ve İslam ahlak esaslarının iş ve çalışma alanlarına uygulanmasına dair tezler tartışılacaktır. Ayrıca yazarın kendi oluşturduğu örnekler üzerinde durulacaktır.

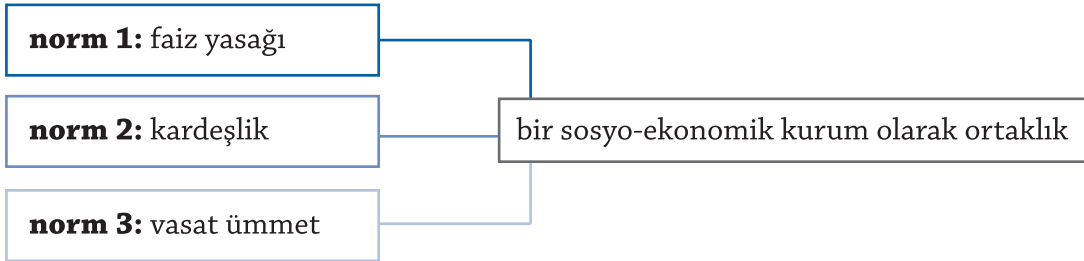
3.1 Sabri Orman'ın Sosyo-Ekonomik Yaklaşımı: Faiz Yasağı ve Adil Ortaklık Sistemi

Sabri Orman (2010), Kur'an ve iktisat ilişkisine makro düzeyde sistematik bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre, Kur'an'a bir iktisatçı gözüyle bakmak, ekonomik meselelerin daha doğru yorumlanmasını sağlar. Faiz yasağını merkezine alan Orman, bu yasağın toplumsal ve ekonomik etkilerini analiz ederken kardeşlik (Hucurat 10) ve vasat ümmet (Bakara 143) ilkelerine vurgu yapar. Faizli kredi mekanizması, ekonomik eşitsizliklere ve sınıfsal ayrılmalara yol açarken; ortaklık müessesesi gelir adaletini ve toplumsal dayanışmayı sağlar.

Yazar, faiz yasağını ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan analiz ederek teorik bir çerçeveye oturtmaya çalışır. Ona göre, faize dayalı kredi mekanizması, varlık sahiplerinin sermaye ve varlıklarıyla olan bağlarını koparır. Bu durum, ekonomik ve sosyal ilişkilerde derin bir kopuşa yol açar. Finansal piyasalar incelendiğinde, fon arz edenlerin çoğunlukla orta ve düşük gelire sahip geniş kesimler, fon talep edenlerin ise varlıklı ve üst sınıftan azınlık bir grup olduğu görülür. Bu mekanizma, sınıflı bir toplum yapısını doğurur ve yoksullar çoğunlukta, zenginler azınlıkta olacak şekilde bir toplumsal hiyerarşi oluşturur.

İslam'ın öngördüğü "kardeşlik" ve "vasat ümmet" ilkeleri ise, gelir ve servetin daha adil dağıldığı, sınıf farklılıklarının minimal olduğu bir toplumu gerektirir. İktisadi alanda bunun karşılığı, tarih boyunca Müslümanların uyguladığı "ortaklık müessesesidir." Ortaklık modeli, işçi-işveren ilişkisi yerine ortakların birlikte çalışmasını sağlar. Böylece, maddi ve manevi açıdan birbirinden etkilenen ortaklar arasında güçlü sosyal bağlar kurulur ve sınıfsal yapı tasfiye edilir (Orman, 2010).

Aşağıdaki şekil, Sabri Orman'ın faiz yasağından ortaklık modeline uzanan sosyo-ekonomik yaklaşımını özetlemektedir. Şekilde, İslam iktisadının üç temel normu ele alınmıştır: faiz yasağı (ekonomik boyut), kardeşlik ve vasat ümmet (sosyal boyut). Bu normlar, bireyler arasında işçi-işveren ilişkisini dönüştüren ve ekonomik adaleti hedefleyen bir sistem olan ortaklık kurumunu desteklemektedir. Orman'ın modeline göre bu yapı, sınıfsal ayrılmayı önleyerek adil bir gelir ve servet dağılımını mümkün kılmaktadır.

Şekil 1: Faiz Yasağından Ortaklığa: S. Orman'ın Sosyo-Ekonomik Modeli

Sabri Orman'ın yaklaşımını özetlemek gerekirse, faiz yasağı, kardeşlik ve vasat ümmet ilkeleri, faizli kredi mekanizmasının olmadığı, kapitalist işçi-işveren çelişkinin ortadan kalktığı bir ekonomik yapıyı öngörür. Bu yapı, gelir ve servetin adil dağıldığı, ayrıcalıklı üst sınıfların yerine geniş bir orta sınıfın yer aldığı bir toplumu hedefler. Dolayısıyla, faizin varlığı ile yokluğu, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan tamamen farklı sistemler ve süreçler doğuracaktır.

† Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışverişi de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır. (2:275).

‡ Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin. (49/10).

§ İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldı. (2/143).

3.2 M. A. Khan'da İlke ve Normlardan Sosyo-Ekonomik Bilgi Üretimi

Kur'an ayetleri, ilke, norm ve düzenleyici özellikleriyle sadece sosyal hayatı değil, teori oluşturma ve bilgi üretme süreçlerini de destekler. Bu bağlamda, Kur'an'dan hareketle geliştirilen metodolojik yaklaşımlar, ekonomi biliminin sınırlarını genişletirken ahlak, felsefe ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerde de önemli açılımlar sağlar. Kur'an, yeryüzündeki düzeni ve insanın bu düzen içindeki konumunu açıklayan bir rehber niteliğindedir. Bu nedenle, Kur'an'a bir bilgi kaynağı olarak başvurmak, ahlak-ekonomi yasalarını ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfetme fırsatı sunar (Khan, 2014, 2016).

M. Akram Khan, İslam ekonomisini sosyal bilim mantığı içerisinde inceleyen bir metodoloji sunar. Khan'a göre Kur'an'daki pozitif ekonomi ifadeleri, yanlışlama yöntemi kullanılarak analiz edilebilir. Kur'an'ın belirli norm ve yasaları ifade ederken kullandığı "şöyle davranırsanız, şu karşılığı alırsınız" türündeki anlatımlar, neden-sonuç ilişkilerinin keşfedilmesini sağlar. Bu yöntem, Kur'an ayetlerinde yer alan ekonomik yasaların teorik düzlemde anlaşılması ve test edilmesini amaçlar (Khan, 2017, 2018).

Khan'ın metodolojisi şu aşamalardan oluşur:

- Ayetteki Neden-Sonuç İlişkisini Tespit Etmek:** Ayetlerde geçen kelimeler ve kavramlar incelenerek neden ve sonuç mekanizması tanımlanır.
- Hipotezlerin Oluşturulması:** Ayetlerde yer alan ifadelerden hareketle hipotezler oluşturulur. Bu hipotezler insan yorumuna dayandığı için yanlışlanabilir formatta olmalıdır.
- Kavramların Tüm Anlamlarını Derlemek:** Kavramların farklı anlamları incelenir ve her anlamın ayrı ayrı değerlendirilmesiyle geniş bir hipotez seti oluşturulur.
- Hipotezlerin Test Edilmesi:** Ampirik verilere dayalı testler yapılır ve geçerliliği olmayan hipotezler elenir. Böylece, ekonomik yasaların teorik ve pratik karşılıkları belirlenir.

Khan'ın örnek uygulaması (Khan, 2014, 2018) Bakara suresinin 276. ayetidir: "Allah, faizi mahveder, sadakaları ise bereketlendirir." Bu ayette geçen riba (faiz) ve mahk (mahvetmek) kavramlarının farklı anlam kümeleri analiz edilerek hipotezler geliştirilir. Örneğin bunu bir tablo yardımıyla şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 3 Kur'an'daki Farklı Kavram ve Anlamlarının Karşılaştırılması ve Hipotezler Geliştirilmesi: M. Akram

Kavram 1	Anlam	Kavram 2	Anlam
Örnek1 (riba)	A1: Faiz	Örnek2 (mahk)	B1: Azalmak
	A2: Artış		B2: Yok Olmak
	A3		B3
	A4		B4
	A5		B5
	A6		B6

Khan'ın Metodolojisi

Farklı anlam kümeleri, A1 x B1, A1 x B2, A1 x B3 şeklinde kombinasyonlarla analiz edilir. İki kavramın farklı anlamlarının karşılıklı olarak eşleştirilmesiyle toplam 36 farklı hipotez geliştirilebilir. Bu hipotezler gözden geçirilerek en makul ve veri toplamaya uygun olanlar seçilir. Ardından bu hipotezler ampirik testlere tabi tutularak doğruluğu veya yanlışlığı belirlenir (Khan, 2017, 2018).

Khan'ın önerdiği bu yöntem, İslam ekonomisini sosyal bilim mantığı çerçevesinde incelemeyi ve Kur'an ayetlerinden hareketle evrensel ahlak-ekonomi yasalarını keşfetmeyi amaçlar. Böylece İslam ekonomisinin teorik yapısını sistematik şekilde inşa etmek mümkün hale gelir.

3.3 İslam Ahlak Esaslarının Ekonomik Yaşam ve Çalışma Alanlarına Yansımaları

İş ahlakı, bireyin iş ve çalışma hayatında uygulaması gereken ahlaki ilkeler bütünüdür. Bu ilkeler, üretimden tüketime, ticaretten çalışma koşullarına kadar ekonomik faaliyetlerin tümünü kapsar. İslam'da iş ve çalışma ahlakına özel bir önem verilmesinin nedeni, ekonomik faaliyetlerin yalnızca maddi değil, manevi bir boyut da taşımasıdır. İslam'a göre bireyin her fiili, dünya hayatının yanı sıra ahiret sorumluluğu açısından da bir anlam taşır. Çalışmak, İslam'da ibadetle ilişkilendirilen bir eylemdir. Namaz gibi ibadetler iş saatlerini şekillendirirken, çalışmak da dinin bir parçası ve ahlaki bir zorunluluk olarak kabul edilir. İslam'da bireyin helal kazançla kendisini ve ailesini geçindirmesi, iş ahlakının en temel ilkesidir. Bu çaba, bireyin başkalarına muhtaç olmamasını ve toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmasını sağlar. Aynı zamanda, çalışanın işine saygı duyması, elinden gelenin en iyisini yapması ve sorumluluklarını yerine getirmesi dini bir zorunluluktur. Sonuç olarak, bireyin helal kazanç elde etmesi, yalnızca ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda ahlaki ve dini bir görevdir. İslam, bireyin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan çalışmayı, ibadet kadar değerli kabul eder (Kalın & Nasr, 2005; Nasr, 2009). İslam iş ve çalışma ahlakının temeli, bireyin helal kazanç çerçevesinde asgari geçimini sağlamasına dayanır. Helal rızık, dinin helal-haram sınırlarına riayet etmeyi ve bu ahlaki ilkeleri iş hayatına yansıtmayı zorunlu kılar. Meşru yollardan elde edilen kazanç, haksız kazanç kapılarını kapatarak toplumsal adaleti destekler.

İslam'da iş ahlakı, ölçüde adalet, emanete riayet, kanaatkârlık ve hak gözetme gibi erdemleri vurgular. Buna karşılık rüşvet, israf, faizcilik ve hırsızlık gibi davranışlar kesinlikle yasaklanmıştır (Çağlayan, 2014). Müslüman bireyin iş hayatında ölçülülük, adalet, güven ve liyakat gibi temel etik değerleri gözetmesi beklenir. Bu çerçevede yardımlaşma, sevgi ve güven gibi değerler iş ahlakını tamamlar (Yaran, 2016, s. 161).

İslami iktisadi yükümlülükler, "kazanma ve üretim" ile "harcama ve tüketim" alanlarını kapsar. Bilgi sahibi olmak, haramdan kaçınmak ve hakları gözetmek, kazanma ve üretim aşamasının temel ilkeleridir. Harcama ve tüketim aşamasında ise lüks ve israftan kaçınmak, cömertlik ve infakta bulunmak, dürüstlük ve güvenilirlik gibi ilkeler öne çıkar (Yaran, 2016, ss. 153-154).

İslam ahlak ekonomisinin temel aksiyonları, iş ve çalışma ahlakını düzenleyen unsurlar olarak da ele alınmaktadır. Naqvi'nin (1981) tevhid, denge (adalet), özgür irade ve sorumluluk olarak tanımladığı dört temel aksiyoma ek olarak ihsan kavramı da önemli bir aksiyon olarak yer almaktadır. Beekun'a (2004, s. 36) göre ihsan, 'hiçbir yükümlülük altında olmadan başkalarına iyilikte bulunmak' anlamına gelir.

Bu aksiyonların iş ve çalışma ahlakına uygulanışını aşağıdaki tablo yardımıyla özetlemek mümkündür. Aşağıdaki tablo, İslam ahlakının temel aksiyonlarının iş ve çalışma ahlakındaki uygulamalarını somutlaştırmaktadır:

Tablo 4 İslam Ahlak Esaslarının İş ve Çalışma Alanlarına Uygulanması

Tevhidin İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışanlar, müşteriler ya da paydaşlar arasında ayırım gözetilmez. • Ahlak dışı işlerle iştigal edilemez. • Mal emanettir, tamahkârca biriktirilemez.
Muvazenenin İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Ölçü ve tartıda dürüstlük • İşlerde adalet ve denge gözetilir.
Bir söz ve akit verildikten sonra buna uyma zorunluluğu vardır.	<ul style="list-style-type: none"> • Sözleşme, akit yapma özgürlüğü vardır. • Bir söz ve akit verildikten sonra buna uyma zorunluluğu vardır.
Sorumluluğun İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Herkesin ahlaksız davranması, kişinin ahlak dışılığına mazeret olamaz. • "Herkes yaptığı işin rehinidir."
İhsanın İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • İhtiyaç sahibine ihsanda bulunmak. • Borçluya ihsanda bulunmak. • Satılan malı geri iade almak da ihsandır.

Kaynak: (Beekun, 2004, ss. 36-45)

İslam ahlak inanç ve esaslarına göre şekillenen kurumsal yapılar oldukça çeşitlidir. Bu yapılar arasında öncelikle İslami finans

ve bankacılık kurumları sayılabilir. Bunun yanı sıra mikrofinans kapsamındaki tasarrufa dayalı finans kurumları, kooperatifler, yardımlaşma sandıkları, kitle fonlaması ve girişim sermayesi gibi yapılar örnek olarak verilebilir. Tarihsel olarak da zekât kurumları, vakıflar, fütüvvet ve ahilik teşkilatı, İslam ahlak esaslarının doğrudan bir yansıması olarak dayanışma ve yardımlaşma kurumları şeklinde oluşturulmuştur. İslam ahlak sistemine dayalı bu kurumlar, yoksulluğu azaltmak, adaleti sağlamak ve toplumsal dayanışmayı artırmak gibi olumlu etkiler doğurur (Geçit, 2009; Orhan, 2021).

İslam ahlak sisteminin iş ve çalışma hayatında sunduğu ilkeler, bireyin sorumluluk bilincini geliştirirken toplumsal adaleti de tesis etmeyi hedefler. Bu ilkeler, sadece ekonomik başarıyı değil; aynı zamanda manevi tatmini ve sürdürülebilir bir refah düzeyini de sağlayarak modern ekonomik sistemlere ilham verebilecek niteliktedir.

İslam ahlak ekonomisinin dayandığı temel aksiyomlar, bireyin iş ve çalışma hayatındaki davranışlarını şekillendirirken, ekonomik sistemin adalet ve denge üzerine kurulmasını sağlar. Bu aksiyomların detaylı açıklamaları ve sistematik bir İslam ekonomik modelinin inşasına yönelik değerlendirmeler, "İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri" başlığı altında ele alınacaktır.

3.4 İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri: Aksiyomlar ve Sistem İnşası

İslam ekonomik sisteminin temeli, İslam ahlakına ve İslam ahlak sistemine dayanmaktadır. Aksiyomlar, İslam ekonomik sisteminin teorik çerçevesini oluştururken, bunların uygulanabilirliği bir sonraki aşamada pratik boyutlarıyla ele alınacaktır. Aksiyomlar, sadece bir teorik çerçeve değil, aynı zamanda bireysel ahlak ile toplumsal düzenin inşasını birleştiren temel unsurlardır. Bu çerçevede aksiyomlar, bireylerin ahlaki seçimlerinden ekonomik ve sosyal politikaların tasarımına kadar çok boyutlu bir bağlam sunar. Bu, İslam ahlak ekonomisini modern ekonomik modellerden farklı kılan en önemli özelliklerden biridir.

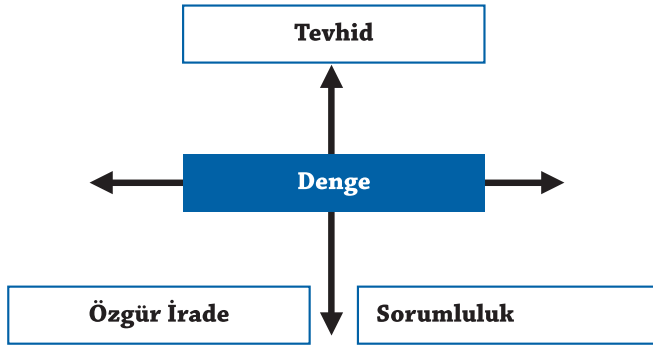
Bu sistemin hayata geçirilmesi için öncelikle aksiyomlar kümesinin oluşturulması gerekir. Aksiyom, doğru olduğu herkes tarafından kabul edilen temel bir önerme anlamına gelir. Yeni teoriler ve ispatlar elde etmek için kullanılan aksiyomlar, bir sistemin indirgenemez en küçük parçalarıdır. Bu bağlamda aksiyomlar, akıl yürütme ve muhakemenin başlangıç noktası olarak kabul edilir (Karadoğan, 2017).

Sistemin işleyiş mekanizmasını oluşturacak yeterli aksiyom belirlendiğinde, sistemin genel hatlarını tanımlamak da mümkün hale gelir. Aksiyomatik yöntem, modern ekonomi teorilerinden farklı olarak, ahlaki temeller üzerine inşa edilerek birey ve toplum arasındaki ilişkileri ahlaki bütünlük içinde ele almayı amaçlar. Bu yöntem hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ekonomik sistemin işleyişine rehberlik eder. İlk aşamada "tümevarım" yöntemi işler; ardından aksiyomların ışığında sistemi işlevsel hale getirecek politikalar ve uygulamalar tasarlanır. Bu politikaların ve uygulamaların geçerlilik ve meşruiyeti aksiyomlara dayanır. Sonuç olarak, "aksiyomatik yöntem" hem bir bütünlleştirme hem de bir reddetme mekanizması olarak işlev görür (Karadoğan, 2017).

İslam ahlak ekonomisine imkân veren İslam ahlak tasavvurunun indirgenemez dört aksiyomu bulunmaktadır. İnsanın tabiatına ve insanın toplumsal rolüne ilişkin ve İslam'a has bu aksiyomlar; *tevhid*, *denge* (adalet ve *ihsan*) özgür irade ve sorumluluktur. Bu aksiyomlar, insan hayatının ahlaki, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerini tamamlar ve tüm insan faaliyetlerinin dikey ve yatay boyutlarını oluşturur ve düzenlerler (Naqvi, 1985, 2014, 2018, 2019b, 2019a). Bu aksiyomların içerdikleri anlamları şu şekilde özetleyebiliriz:

- **Tevhid:** İnsan hayatının birliği ve bütünlüğünü ifade eder. Bireyin davranışlarının, yaratıcı ile kopmaz bir bağ içinde sürdürülmesini sağlayan bu aksiyom, insanın ekonomik, siyasal ve toplumsal görünüşlerini bütünlükte düzenler (Karadoğan, 2017).
- **Denge (Adalet ve İhsan):** Evrendeki her şeyin bir denge ve mizan içinde yaratıldığı fikrini temsil eder. Toplumsal uyumun sağlanması, adaletin tesisi ve sosyal adalet, bu aksiyomun temel hedefleridir (Karadoğan, 2017).
- **Özgür İrade:** Allah'ın insana bahsettiği seçim özgürlüğüne dayanır. Ancak bu özgürlük, ilahi sınırlarla anlam kazanır. Özgür irade, bireyin sorumluluklarını artırarak, onun seçimlerinin sonuçlarına katlanmasını sağlar (Naqvi, 2014).
- **Sorumluluk:** Özgür iradeyi dengeleyen bu aksiyom, bireye ahlaki bir yükümlülük getirir. Sorumluluk taşımayan özgürlük, bireyi ve toplumu zarara uğratabilir; ancak dengeli bir özgürlük, bireyin kurtuluşunu ve toplumsal uyumu destekler (Karadoğan, 2017).

Tevhid aksiyomu, bireysel eylemlerle ilahi irade arasında bir bağ kurarken denge aksiyomu toplumsal ilişkilerin adalet temeline şekillenmesini sağlar. Bu aksiyomların ilişkilerini ve ekonomik sistem içindeki rollerini görselleştirmek için, tevhidin dikey, dengenin yatay bağları temsil ettiği; sorumluluk ve özgür iradenin ise dengenin alt düzleminde ilişkileri temsil ettiği bir model geliştirilmiştir (Şekil 2). Bu modelde tevhid, tüm aksiyomların temelini oluşturan en üst düzey ilke olarak yer alırken, denge, sorumluluk ve özgür irade arasında kurulan yatay bağlar, bir sistemin işleyişindeki tamamlayıcı unsurları ifade etmektedir.

Şekil 2: İslam Ahlak Ekonomisinin Temel Aksiyomları ve Sistematik İlişkileri

Şekilde görüldüğü gibi tevhid, bireysel ve toplumsal eylemleri birleştiren dikey bir hat sunarken denge, tüm aksiyomlar arasında merkezi bir konumda yer alır ve yatay bir bağlantı sağlar. Tevhidin bireysel sorumlulukları beslemesi, dengenin ise bu sorumlulukları toplumsal bir düzeye taşıması, sistemin hem birey hem de toplum düzeyinde işlerliğini sağlar. Sorumluluk ve özgür irade ise bireysel davranışların toplumsal uyum ve adaletle nasıl bağlantılı olduğunu gösterir. Bu yapı, bireyden topluma, bireysel eylemlerden kurumsal yapıya kadar tüm boyutları bir arada ele almayı kolaylaştırır ve İslam ahlak ekonomisinin kuramsal temellerini somut bir şekilde anlamamızı sağlar.

Bu şekilde oluşturulan aksiyomlardan sonra, bu ahlak setinin tanımladığı İslam ahlak ekonomisi ve sisteminin sistemsel özellikleri olacaktır. Buna göre, “iktisadi olarak hedefler; toplumsal adalet, tümel eğitim, ekonomik büyüme ve istihdamın maksimize edilmesi olarak belirlenmiştir” (Naqvi, 2014, 2019b). Ayrıca faizin kaldırılması, adil bir toplum oluşturmanın en önemli adımlarından birisidir. Dolayısıyla, faizin kaldırılmasıyla birlikte gerekecek bütün düzenlemeler, politikalar ve oluşturulacak kurumlar aksiyomlar setine göre belirlenecektir.

Özelde bir sistemin sahip olması gereken özellikler; bir değer sistemi, kurucu aksiyomlar, işlevsel prensip ve mekanizmalar, özel metodoloji ve fonksiyonel kurumlardır (Asutay, 2014, 2016, 2017). Bir İslam politik ve ahlak ekonomisi tüm bu unsurlara sahiptir. Değerler sistemi Kur’an ve sünnet merkezlidir. Naqvi’nin dört aksiyomu, İslam ahlak ekonomisinin temel taşlarını oluştururken bu aksiyomların uygulamada daha geniş bağlamlarda ele alınması gerektiği görülmüştür. Mehmet Asutay’ın çalışmaları, Naqvi’nin teorik çerçevesini genişleterek, sistemin sürdürülebilirlik, dayanışma ve hukuki boyutlarına odaklanan yeni aksiyomlar sunar.

Bu yaklaşıma göre kurucu aksiyomlar ise, Naqvi’nin dörtlü aksiyom setine ilave olarak (tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk) *rububiyet*, *tezkiye*, *hilafet* ve *şeriatın maksatlarıdır*. Mehmet Asutay, Naqvi’nin dört aksiyomuna ilave olarak bu aksiyomları sistematik bir çerçeveye dahil etmiştir.

Bu genişletilmiş aksiyomlar, İslam ekonomik sistemine daha kapsamlı bir bakış sunar:

- Rububiyet: Ekonomik ve sosyal hayatın farklı bileşenleri arasında uyumu temsil eder. Dengeli ve sürdürülebilir büyüme bu aksiyomun temel amacıdır (Asutay, 2014).
- Tezkiye: Davranışların arındırılması ve gelişimi ifade eder. Birey, toplum ve ekonomik çevrede uyumu sağlayarak manevi büyümeyi teşvik eder (Aksak & Asutay, 2015).
- Hilafet: Bireyin yaratıcı karşısındaki sorumluluğunu ve yeryüzünde iyiliği yayma görevini ifade eder. Dayanışma, sürdürülebilir tüketim ve mütevası yaşam bu aksiyomun yansımalarıdır (Asutay, 2013, 2014).

- Şeriatın Maksatları: İslam ekonomik faaliyetlerinin hukuki ve ahlaki temellerini oluşturur. Bu aksiyom, ekonomik faaliyetlerin insan refahına hizmet etmesi gerektiğini vurgular (Asutay, 2013).

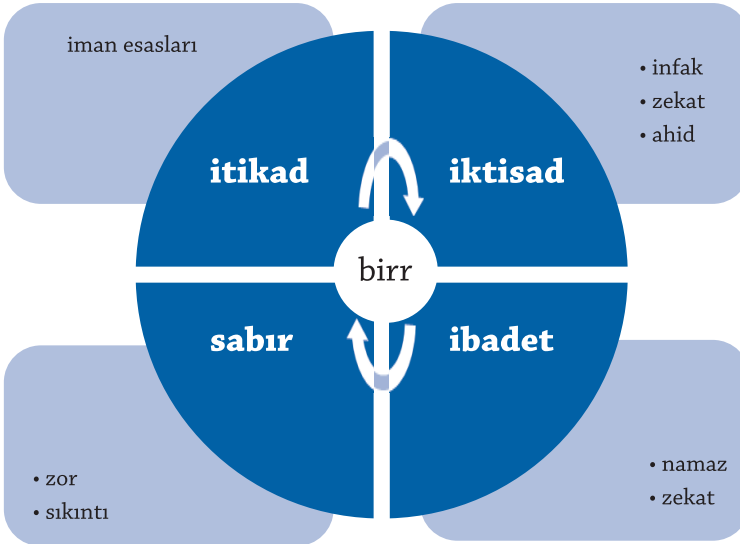
Bu aksiyomlar, İslam ekonomisinin ahlaki temelini oluştururken, ticaret, iş ve çalışma ahlakı gibi alanlara doğrudan yansır. Bireyler, ahlak eksenli bir ekonomik sistem içinde çalışırken hem bireysel kimliklerini korur hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirir.

İslam ahlak ekonomisi, aksiyomlara dayalı bir sistemle birey ve toplum arasında güçlü bir bağ kurmayı hedefler. Aksiyomların bireysel ve toplumsal hayattaki uygulamaları, Kur'an'ın rehberliğiyle şekillenen temel ilkelerle somutlaşır. Bu bağlamda, *birr* ayeti bu aksiyomların bireysel ve toplumsal bağlamdaki yansımalarını kapsamlı ve bütüncül bir şekilde açıklamak için güçlü bir örnek sunar.

3.4 Birr Ayeti ve Ahlaki Dönüşüm

Birr ayeti (Bakara, 177), İslam ahlakının bireysel ve toplumsal düzlemde nasıl somutlaştığını ve nasıl somutlaşması gerektiğini açıklayan önemli bir rehberdir. Bu ayet, iman esasları ile ekonomik yükümlülükler, ibadet ve ahlaki sorumlulukların iç içe geçtiği bütüncül bir yaklaşımla sunulmuştur. "*Birr*" kelimesi, saf ve gerçek iyilik anlamına gelirken; ihsan, itaat ve doğruluk gibi kavramlarla da ilişkilidir. Bu kapsamda, *birr* ayeti bireyin ahlaki sorumluluklarını toplumsal adalet ve dayanışma ekseninde ele alır.

Ayetin vurguladığı temel noktalar arasında, bireysel davranışların toplumsal yapıya olan etkisi ön plandadır. İman, ibadet ve ahlaki değerler arasındaki bu ilişki, bireylerin sorumluluk bilinciyle hareket ederek, toplumu daha adil ve uyumlu bir hale getirme çabasını teşvik eder. Bu noktada, "*birr insanı*" kavramı, bireysel ahlakın toplumsal dayanışma ile nasıl bütünleştiğini ifade eder (Toksarı, 1992).

Şekil 3: *Birr* Ayetinin (Bakara 177) İşleniş Aşamaları ve Döngüsü

Birr ayetinin ekonomik ve sosyal boyutları, bireylerin ahlaki sorumlulukları ve toplumsal rollerine dair önemli bir perspektif sunar. Ayet, bireyin kazancını helal yollardan sağlaması, ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi ve toplumsal dayanışmayı artıran davranışlarda bulunması gerektiğini öğretir. Aynı zamanda, bireyin ekonomik faaliyetlerinde ölçülülüğü ve adaleti gözetmesi, ahlaki değerlerin ekonomik süreçlere taşınmasını sağlar.

Bu bağlamda ayet; bireyin olumsuz güdü ve meyillerinden sıyrılarak yeryüzünde iyilik, adalet ve yardımlaşmayı yaygınlaştırmasını ister. Bu, bireysel ahlakın toplumsal ahlaka dönüşümünü ve ekonomik sistemin bu dönüşümle nasıl şekillenebileceğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Toplumsal inşa, bireyin sadece kendini değil, çevresini de dönüştüren ahlaki bir tutum sergilemesini gerektirir. İç içe geçen yapıda iman esasları (itikad) ile bireyin ekonomik yükümlülüklerinin (infak, zekât, ahid) ve ibadetlerinin (namaz, zekât) nasıl dengeleneceği ortaya konulmaktadır. Sabır kavramı da bireyin zor ve sıkıntılı durumlar karşısında ahlaki ve ekonomik yükümlülüklerinden vazgeçmemesini ifade eder (Şekil 3).

Birr ayeti, tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk gibi temel aksiyomların bireysel ve toplumsal hayatta nasıl somutlaştığını ortaya koyan güçlü bir örnektir. Ayetin rehberliği, bireysel davranışların toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini ve bireylerin ekonomik sistemdeki rollerini nasıl şekillendirdiğini anlamamızı sağlar. Özellikle, tevhidin bireysel ahlakla toplumsal düzen arasındaki bağlantıyı kuran bir ilke olduğu; dengenin ise ekonomik süreçlerde adalet ve uyumu sağladığı ayette açıkça görülmektedir.

Birr ayeti, sadece bireysel değil, toplumsal dönüşüm açısından da önem taşır. Bu dönüşüm, bireyden topluma, toplumsal yapıdan ekonomik sistemlere kadar geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Ayet, bireyin sorumluluklarını yerine getirerek toplumsal düzenin iyileştirilmesine nasıl katkı sağlayabileceğini açıklar. Bu nedenle, *birr* ayeti, İslam ahlak ekonomisinin aksiyomlarına dayalı olarak, bireysel ahlaktan toplumsal düzene kadar uzanan bir çerçeve sunar.

Sonuç

İslam, insanın bireysel ve toplumsal hayatını düzenleyen, ahlaki değerleri merkezine alan bir inanç sistemidir. Bu sistemde ahlak, yalnızca bireysel davranışları değil, toplumsal yapı ve ilişkileri de şekillendiren temel bir unsurdur. İslam'ın topluma sunduğu ekonomik ve sosyal düzen, ahlak temelli bir yapı üzerine inşa edilmiştir. İnsan doğasındaki olumsuz güdü ve meyilleri kontrol altına alarak, bireylerin ve toplumların refahını artırmayı amaçlar. Ahlaki değerlerin bireyden topluma uzanan bu etkisi, İslam'ın ekonomi anlayışında da kendini göstermektedir.

İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişki, Kur'an'da iman, ibadet, ahlak ve ekonomi kavramlarının bütüncül bir şekilde ele alınmasıyla somutlaşır. Bu bağlamda, ahlaki değerler sadece bireysel ibadet ve tutumları değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve adaletin tesisini de içerir. Kur'an'da yer alan *birr* ayeti gibi temel ayetler, ahlaki değerlerin ekonomik faaliyetlerde nasıl işlev göreceğine dair rehberlik sunar. Bu ayetler, bireyin kendisi, toplumu ve yaratıcısı ile olan ilişkilerinin dengeli ve uyumlu bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini vurgular.

Daha spesifik olarak, İslam ahlak ekonomisi, bireysel ahlak ile toplumsal yapıyı birleştiren kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Tevhid, denge (adalet ve ihsan), özgür irade ve sorumluluk aksiyomları bu çerçevenin temelini oluşturur. Bu aksiyomlar, bireylerin davranışlarını yönlendirirken, toplumsal düzeyde dayanışma ve adaleti sağlamayı hedefler. Tevhid, bireyin davranışlarını yaratıcı ile bütünleştirerek, ekonomik faaliyetlere manevi bir anlam kazandırır. Denge, bireysel ve toplumsal düzeyde uyumu ve adaleti temin ederken; özgür irade ve sorumluluk, bireylerin seçimlerinin sonuçlarını üstlenmelerini ve toplumsal faydayı gözetmelerini sağlar.

Bu aksiyomların ilişkileri, bireyden topluma, bireysel davranışlardan kurumsal yapılara kadar geniş bir yelpazede etkisini gösterir. Örneğin, İslam ahlak ekonomisi, bireylerin ahlaki gelişimini teşvik ederken, toplumsal düzeyde yoksullukla mücadele, ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal adaletin tesisi için bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, İslam ahlak ekonomisi yalnızca teorik bir model değil, pratikte uygulanabilir bir sistemdir.

Makale genelinde, İslam ahlak ekonomisinin teorik temelleri, aksiyomları ve bunların bireysel ve toplumsal bağlamdaki yansımaları ele alınmıştır. Örnek uygulama olarak Kur'an'dan yola çıkarak iktisadi ve toplumsal mekanizmalara işaret edilmiştir. Bu çerçevede, İslam ahlak ekonomisinin, modern dünyada daha fazla görünürlük kazanması gerektiği, teorik çerçevelerin pratik uygulamalarla desteklenmesi gerektiği savunulmuştur. Uzun vadede, bu sistemin başarısı bireylerin ve kurumların ahlaki değerleri hayata geçirme konusundaki çabalarına bağlı olacaktır.

Sonuç olarak, İslam ahlak ekonomisi, bireysel ve toplumsal uyumun sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Ahlaki değerlerin ekonomik sistemlere entegre edilmesi, toplumsal refahı artırırken, bireylerin manevi gelişimini de desteklemektedir. İslam ahlak ekonomisi, alternatif bir ekonomik paradigma sunarak, birey ve toplum arasında güçlü bir bağ kurmayı hedefler. Bu sistem, modern ekonomik sistemlerin eksikliklerine karşı ahlaki ve insani bir çözüm sunma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça / References

- Aksak, E., & Asutay, M. (2015). The Maqasid and the Empirics: Has Islamic Finance Fulfilled Its Promise. *Islamic Finance*, 1.
- Al-Daghistani, S. (2017a). Morality or Money? Democracy and Islamic Economic Predicaments. *Islam and Democracy (Poligraf)*, 22(85/86), 105-130.
- Al-Daghistani, S. (2017b). *The Making of Islamic Economics: An Epistemological Inquiry into Islam's Moral Economic Teachings, Legal Discourse, and Islamization Process* [Ph.D.]. Universiteit Leiden.
- Al-Daghistani, S. (2021). *Ethical Teachings of Abū Hāmid al-Ghazālī: Economics of Happiness* (1. bs). Anthem Press.
- Ali, A. J. (2014). The meaning and scope of business ethics in Islam. İçinde *Business Ethics in Islam* (1. bs, ss. 1-22). Edward Elgar Publishing.
- Al-Jarhi, M. A. (2020). *Ekonomik Analiz: İslami bir Perspektif I* (1. bs). Albaraka Yayınları.
- Asutay, M. (2013). Islamic moral economy as the foundation of Islamic finance. İçinde V. Cattelan (Ed.), *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System* (1. bs, ss. 55-68). Edward Elgar.
- Asutay, M. (2014). İslam Ekonomisine Ekonomi Politik Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemi Sistemik Olarak Anlamak. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam Ekonomisi: Tamim ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar* (1. bs, ss. 141-166). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Asutay, M. (2016). İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı (Divergence between aspirations and realities of Islamic economics: A political economy approach to bridging the divide). *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(3).
- Asutay, M. (2017). İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim* (1. bs, ss. 225-255). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Aydın, M. S. (1989). Ahlak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 10-14). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#2-islam-felsefesi>
- Beekun, R. I. (2004). *İş ahlakı* (1. bs). İGİAD.
- Beşer, A. H. (2014). Ahlakta İktisat: Ahlak-ı Alâî'de İktisadi Meseleler. *Turkish Journal of Business Ethics*, 7(1), 5-33. <https://doi.org/10.12711/tjbe.2014.7.1.0137>
- Çağlayan, H. (2014). İş Ahlakında İslam İnancının Rolü. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(19), 83-97.
- Çağrı, M. (2006). *İslam Düşüncesinde Ahlak* (3. bs). DEM Yayınları.
- Çağrı, M. (2011a). Tedbîrül-medîne. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 259-260). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2011b). Tedbîrül-menziel. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 260-261). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2011c). Tehzîbü'l-Ahlak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 328-330). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2019). *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlakı* (12. bs). Ensar neşriyat.
- El-Ashker, A. A.-F., & Wilson, R. (2006). *Islamic economics: A short history*. Brill.
- eş-Şeybani, İ. M., & es-Serahsi, Ş.-E. (2019). *Kitâbü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç* (M. Baktır, Çev.; 1. bs). Albaraka Yayınları.
- Geçit, S. M. (2009). *Ekonomi ve İnanç (Kur'an Ekseninde İktisadi Faaliyetin İnanç Boyutu)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Ghazanfar, S. M. (2003). *Medieval Islamic economic thought: Filling the "great gap" in European economics*. RoutledgeCurzon.
- Ghazanfar, S. M. (2015). Skolastik İktisat ve Arap Âlimleri. İçinde S. M. Ghazanfar (Ed.), *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi: Batı İktisadındaki "Büyük Kayıp Halka"nın Telifisi* (1. bs, ss. 27-47). Klasik Yayınları.
- Ghazanfar, S. M. (2020). Arap-İslam İktisadı. İçinde V. Barnett (Ed.), *Dünya İktisadi Düşünce Tarihi* (1. bs, ss. 367-389). Albaraka Yayınları.
- Ghazanfar, S. M., & Islahi, A. A. (2015). Bir Arap Skolastiğinin İktisat Düşüncesi: Ebû Hâmid el-Gazzâlî (450-505/1058-1111). İçinde S. M. Ghazanfar (Ed.), *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi: Batı İktisadındaki "Büyük Kayıp Halka"nın Telifisi* (1. bs, ss. 49-76). Klasik Yayınları.
- Islahi, A. A. (2005). *Contribution of Muslim Scholars to Economic Thought and Analysis*. Jeddah: Scientific Publishing Centre (KAAU). http://www.kau.edu.sa/Files/320/Researches/47308_18779.pdf
- Islahi, A. A. (2019). Müslümanların Ekonomi Bilimine Katkıları. İçinde M. K. Hassan & M. K. Lewis (Ed.), *İslam ve İktisadi Hayat: Ana Konular ve Metinler* (ss. 19-39). İktisat Yayınları.
- Islahi, A. A., & Mahmood, S. A. (1997). *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.617.2287&rep=rep1&type=pdf>
- Kalın, İ., & Nasr, S. H. (2005). Seyyid Hüseyin Nasr ile iş ahlakı, iktisadi faaliyet ve ekonomi-din ilişkileri üzerine. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 485-490.
- Kallek, C. (1997a). *Asr-ı Saâdet'te yönetim-piyasa ilişkisi*. İz.
- Kallek, C. (1997b). Ebu Yusuf'un İktisadi Görüşleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-18.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 133-143). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2002a). Kitâbü'l-Emvâl. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 98-100). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2002b). Kitâbü'l-Harâc. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 101-104). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2004). *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi: Harâc ve Emvâl Kitapları* (2. bs). Klasik Yayınları.
- Karadoğ an, S. (2017). Kitap Tanıtımı Ekonomi ve Ahlak. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 113-116. <https://doi.org/10.15238/tujise.2017.4.1.113-116>
- Khan, M. A. (2014). *What is Wrong with Islamic Economics? Analysing the Present State and Future Agenda*. Edward Elgar Publishing. <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/what-is-wrong-with-islamic-economics-9781782544456.html>
- Khan, M. A. (2016). Methodology of Islamic theory building: More examples. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12(2).
- Khan, M. A. (2017). İslam Ekonomisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Araştırmaların Yönü. İçinde S. Karadoğ an (Ed.), *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim* (1. bs, ss. 257-293). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Khan, M. A. (2018). *İslam İktisadının Meseleleri: Güncel Durum ve Geleceğ in Bir Analizi* (S. Karadoğ an, Çev.; 1. bs). İktisat Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak* (İ. Kutluer, Çev.; 1. bs). İnsan Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2014). İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri. İçinde S. Karadoğ an (Ed.), *İslam Ekonomisi: Tanım ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar* (1. bs, ss. 107-140). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2018). *İslam, Ekonomi ve Toplum* (O. Maraşlı, Çev.; 1. bs). İktisat Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2019a). *Ahlâklık Olmak ve İnsanın Esenliğ i Üzerine Görüşler: İslam İktisadına Bir Katkı* (1. bs). İktisat Yayınları.

Naqvi, S. N. H. (2019b). İslami Bir Ekonomik Modelin Veçheleri (S. Karadoğan, Çev.). İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam İktisat Sistemi: Teori ve Politika* (1. bs, ss. 80-106). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.

Nasr, S. H. (2009). İslami Çalışma Ahlakı. *İş Ahlakı Dergisi*, 2(3), 143-151.

Orhan, Z. H. (2021). *Türkiye’de Banka Dışı Finansal Kurumlar ve İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi* (s. 41) [Araştırma Raporları]. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı. <https://doi.org/10.26414/ur09>

Orman, S. (1999). Başlangıcından Osmanlı’ya iktisadî düşünce tarihinin İslâmî kaynakları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 6, Article 6.

Orman, S. (2007). *Gazâlî’nin İktisat Felsefesi* (3. bs). İnsan Yayınları.

Orman, S. (2010). *İktisat, Tarih ve Toplum* (2. bs). Küre Yayınları.

Orman, S. (2013). Oikonomia’dan İlm-i Tedbir-i Menzil’e: İslam’ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi. İçinde R. Şentürk (Ed.), *Medeniyet Ve Değerler Açık Medeniyet — İstanbul Yaklaşımı* (1. bs, s. 21). İstanbul Ticaret Odası.

Orman, S. (2015a). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (I). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 1, 1-35.

Orman, S. (2015b). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (II). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2, 23-67.

Orman, S. (2016). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (III). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 1, 19-54.

Orman, S. (2019). *Medeniyet Analizi, Metametodoloji ve Metodoloji: “İslam Medeniyeti”nin Teşekkülünden Yeniden Teşekkülüne ve İslami İktisada* (1. bs). Albaraka Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2013). *“İslâm İktisadı”na Giriş* (3. bs). Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2018). İktisat ve Ahlak. İçinde *İnsan, Ahlak ve İktisat* (ss. 30-123). Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Toksarı, A. (1992). Birr. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 204-205). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yaran, C. S. (2016). *Ahlak ve Etik* (2. bs), İstanbul: Rağbet Yayınları.

Çıkar Çatışması Beyanı | Supporting Institution

Bu çalışmanın yazarı, araştırma kapsamında herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını beyan etmektedir.
The author of this study declares no conflict of interest.

Destekleyen Kurum | Conflict of Interest Statement

Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı | Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Teşekkür | Acknowledgment

Bu çalışma, İngiltere’de TÜBİTAK destekli doktora araştırma programı sayesinde gerçekleşmiştir. TÜBİTAK’ın sağladığı destek için teşekkür ederim. This study was conducted as part of a TÜBİTAK-funded doctoral research program in the UK. I am grateful to TÜBİTAK for their support.

8 (2024), 23-32

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation on Ebussuud Efendi's Views and The Ottoman Land-Tax Regime

Muhammed Emin Gürsoy

Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İktisat Tarihi Doktora Öğrencisi
muhammed.gursoy@medipol.edu.tr

Research Assistant, Istanbul Medipol University
Faculty of Business and Management Sciences
Department of International Trade and Finance
PhD. Student in Economic History, Institute of Social
Sciences, Marmara University.
<https://orcid.org/0009-0000-8951-0960>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
01 Kasım | November 2024
14 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
23-32

Atıf | Citation

Gürsoy, M. E. (2024). Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, (8), 23-32.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1577564

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No
plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif
hakkına sahiptirler ve çalışmalarını
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammed Emin Gürsoy).

Ebussuud Efendi'nin Görüşleri ve Osmanlı Toprak-Vergi Rejimi Hakkında Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışma, Ebussuud Efendi'nin fetvaları bağlamında Osmanlı toprak ve vergi rejimi üzerine ekonomi-politik bir incelemedir. Makalenin amacı Ebussuud Efendi'nin ve Osmanlı toprak ve vergi rejiminin arka planda yer alan iktisadi zihniyeti çözümlenektir. Bu çerçevede öncelikle klasik Hanefi fıkıh literatüründe görülen toprak tartışmaları iktisat tarihi bağlamında incelenmiştir. Akabinde Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile Osmanlı toprak ve vergi rejimi değerlendirilmiştir. Ebussuud Efendi'nin fetvaları ile Osmanlı toprak ve vergi rejimi arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin yönünün kesin olmadığı ancak uyumlu ve tutarlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada, söz konusu ortak zihniyetin ne olabileceği hakkında bir akıl yürütme yapılmış ve maslahat ilkesi üzerinden bir açıklama getirilmiştir. Ebussuud Efendi ile Osmanlı yönetiminin mülkiyet ilişkilerine dayanan politik kaygılara sahip olabileceği görülmüştür. Sonuç kısmında, Ebussuud Efendi'nin ve Osmanlı sisteminin İslam iktisadı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmış ve bugünün dünyasında karşılık gelebileceği durumlar ve iktisaden taşıdığı muhtemel anlamlar önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: : Ebussuud Efendi, Osmanlı Ekonomisi, Toprak ve Vergi Rejimi, Miri Arazi, Devlet Müdahalesi, Mülkiyet İlişkileri.

JEL Sınıflandırması: H20, N95, P40, Q15

An Evaluation on Ebussuud Efendi's Views and The Ottoman Land-Tax Regime

Abstract

This study is an economic-political analysis of the Ottoman land and tax regime in the context of fatwas of Ebussuud Efendi. The aim of the article is to analyze the economic mindset underlying this framework. In this context, this study first examines land-related debates in classical Hanafi jurisprudence literature in context of economic history. Then, Ebussuud Efendi's fatwas and the Ottoman land regime are evaluated. It is understood that causality between Ebussuud Efendi's fatwas and the Ottoman land and tax regime is not definitive but they are compatible and consistent with each other. At this point, an argument is made about what this common mindset might be, and an explanation is provided through the principle of maslahah (public interest). It is observed that Ebussuud Efendi and the Ottoman administration may have political concerns based on property relations. In the conclusion, an attempt has been made to determine position of Ebussuud Efendi and the Ottoman system in Islamic economics, and potential meanings and implications that they may carry in today's world have been proposed.

Keywords: Ebussuud Efendi, Ottoman Economy, Land and Tax Regime, State-owned Land (miri arazi), State Intervention, Property Relations.

JEL Classification: H20, N95, P40, Q15

Giriş

Sanayi öncesi toplumlarda kırsal yaşam ağırlıkta olduğu ve insanların çoğunluğunun geçimlerini tarıma dayalı faaliyetlerle sağladığı bilinmektedir. Tarım beslenmenin ötesinde mal ve hizmet üretiminde de rol oynamıştır. Bu nedenle toprak en önemli üretim faktörü olarak öne çıkmış, toplumların uyguladıkları toprak rejimleri de ekonomik, politik ve sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle toplumları anlamının şartlarından biri toprakla ilişkilerini çözümlenektir. Ebussuud Efendi (16.yy) de tarım toplumları/ekonomileri kapsamında değerlendirilebilen klasik dönem Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninin ve Tanzimat öncesi Osmanlı toprak-vergi rejiminin oluşumunda görev almıştır. Bu nedenle Ebussuud Efendi'nin düşüncelerini incelemek, klasik dönem Osmanlı toprak-vergi rejimini anlayabilmek için gereklidir.

Ebussuud Efendi'nin görüşlerini anlamlandırmak için hayatına ve yaşadığı döneme bakmak uygun olacaktır. Akabinde, Osmanlı idaresinin hemen her konuda birincil referans olarak gördüğü Hanefiliğin toprak rejimi hakkındaki geleneksel görüşlerine ve toprak rejiminde yaşanan değişimlere değinmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede, 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşen tartışmalar ele alınacak ve özellikle dönemin ilmi merkezi olan Mısır'daki görüşlere yer verilecektir. Osmanlı devletinin 16. yüzyılda öne çıkan iki şeyhülislamından biri olan Kemalpaşazade'nin görüşleriyle tamamlanan bu bölümden sonra Ebussuud Efendi'nin görüşleri irdelenecektir. Bu noktada Osmanlı toprak rejiminin detaylarına da girilerek Ebussuud Efendi'nin toprak rejimi hakkındaki fetvaları aktarılacaktır. Ebussuud Efendi'nin görüşleri dönemin ekonomi-politiği bağlamında Kemalpaşazade ile karşılaştırılarak değerlendirilecek ve inceleme vergiler hakkındaki yorumları ile tamamlanacaktır. Sonuç kısmında, Ebussuud Efendi ve Osmanlı örneğinin bugünün dünyası ve iktisadi için ne anlama gelebileceği hakkında bir akıl yürütme yapılacaktır.

1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

15. yüzyılın sonlarında doğan Ebussuud Efendi'nin doğum yeri kesin olmamakla birlikte ulemeden bir aileye mensup olduğu bilinmektedir (Düzenli 2012: 37-38). Babası, II. Bayezid (1481-1512) ile dostluğu sayesinde hünkâr şeyhi olarak tanınan, Şeyh Yavsi'dir. İlk eğitimini babasının yanında aldıktan sonra Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ve Mevlâna Seydî-i Karamanî gibi önemli hocalardan ders alarak ilmi bilgi ve birikimini derinleştirmiştir (Düzenli 2012: 42-44). Bu bilgiler Ebussuud Efendi'nin toplumun iktidara yakın -veya üst- kesiminden olduğunu göstermektedir ki bu durumun olaylara ve olgulara bakışını etkilediği düşünülebilir.

1516'dan 1527'ye kadar sırasıyla İnegöl İshak Paşa, Dâvud Paşa, Mahmud Paşa, Gebze Mustafa Paşa medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra, Sahn-ı Semân dâhilindeki Müftü medresesine tayin olmuştur. 1532'de Aşçızâde Hasan Çelebi yerine Bursa kadılığına, ertesi sene Sa'dî Efendi yerine İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1537'de Rumeli Kazaskeri olmuştur. Bu görevi yürütürken 1541'de Budin seferine katılarak 1542'de Budin Kanunnamesi'nin yazımını üstlenmiştir. Sekiz yıl Kazaskerlik görevinde bulunduktan sonra 1545'te Şeyhülislam olmuştur. Tam tarihi bilinmemekle birlikte vazifesini yürütürken vefat etmiştir (Düzenli 2012: 45-48). Bu noktada şu hususa dikkat çekilebilir, Ebussuud Efendi'nin görev tecrübelerinin fetvaları üzerinde etkili olduğu şeklindeki yorumlar mevcuttur ki makalenin ileri kısımlarında bu yaklaşıma yer verilecektir.

Ebussuud Efendi'nin yaşadığı dönem Osmanlı tarihi açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimi olarak görülebilir. Mısır'ın fethi, yalnızca toprak genişlemesi ile sonuçlanmamış aynı zamanda Mısır'daki Hanefi ilmi birikim ile birlikte diğer Sünni mezheplerin de İstanbul'daki mevcut ilmi birikime eklenmesine katkı sağlamıştır (Sahillioğlu 1975: 123). Bu bilgi transferinin etkilerinin Ebussuud Efendi'nin fetvaları üzerinde de gözlemlenebileceği söylenebilir. Yine bu dönemde Osmanlı idaresinin kurumsallaşma sürecine girdiği görülmekte ve söz konusu çabaların Osmanlı uleması ve eliti içerisinde pek çok hukuki ve teorik tartışmalara sebep olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 30-40). Bilhassa para vakıflarının ve tarım arazilerinin hukuki statüleri gibi konular hakkında şeyhülislam arasında yaşanan görüş ayrılıkları öne çıkmaktadır.

15. ve 16. yüzyıllar, dünya ve Osmanlı dış ilişkileri açısından da kritik değişimlerin gerçekleştiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. Avrupa'da yapılan fetihlerin ve küresel ölçekte yürütülen siyasetin yeni vizyonlar ve bakış açıları gerektirdiği söylenebilir. Osmanlıların artan politik etkisi -deyim yerindeyse- tüm gözleri üzerine çekerek devleti, insanların -ve hatta farklı toplumların dahi- çeşitli sorularına ve sorunlarına cevap ve çözüm aradıkları bir mercie dönüştürmüştür. Yeni ele geçirilen toprakların kendine özgü coğrafi ve sosyoekonomik koşullara sahip olmaları da yeni sorunları gündeme getirmiş ve bu sorunlar yeni çözümlerin aranmasına sebep olmuştur. Öte yandan, Osmanlıların *kanun-ı kadim* diye tabir edilen anlayışla yeni topraklardaki eski usullere direnmeme eğilimi göstermesi bu çeşitliliği desteklemiştir (İnalçık 2000: 40-46).

2. Toprak Tartışmaları

Geleneksel Hanefi görüşün toprak rejiminde ikili bir sistemin var olduğu görülür. Öşri ve Haraci şeklindeki bu ayırım, toprağın idaresi ve işletilmesi hakkında vergilendirme usulü gibi mali ve toprak üzerindeki yetkiler, haklar vb. hukuki uygulamaların ne olacağını belirlemektedir. Bu çerçevede toprağın statüsünün fethin hemen sonrasında devlet başkanının alacağı kararlar belirlendiği ifade edilmektedir. Eğer bir ülke fethedilir ve lider toprakları fatihlere/gazilere dağıtırsa veya fetih/savaş gerçekleşmeden önce yerel halk toplu halde İslam'a geçerse, bu topraklar Öşri arazi olur. Eğer bir ülke fethedilir, lider eski halkı yerlerinde bırakır, topraklarını onlara geri verir ve yalnızca karşılığında vergi alırsa, bu topraklar Haraci arazi olur (Akgündüz 1992: 80). Bu ayırımı esas kabul eden fıkıh literatürünün erken dönemlerinde yapılan tartışmaların daha ziyade toprak sahibinin değişmesi ve buna bağlı olarak toprağın statüsünün ne olacağı etrafında şekillendiği söylenebilir (Barkan 1980: 146).

10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yakın ve Orta Doğu'nun kırsal yapısı önemli değişikliklere uğramıştır. Devlet görevlileri, maaşlarını kamu hazinesinden almak yerine vergileri kendi hesaplarına toplamak üzere vergi tahsildarı olarak atanmışlardır. Bu durum, köylü mülk sahipleriyle olan ilişkileri etkileyerek vergi ile kira arasındaki farkı belirsizleştirmiştir. Köylüler, artan vergiler ve baskılar sonucunda mülklerini tahsildarlara devrederek kiracı haline gelmişlerdir. Böylece küçük köylü işletmeleri azalmaya ve büyük mülkler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kallek 2015: 54-56).

Aynı dönemlerde Müslüman yöneticiler arasında da özel mülkleri hazine topraklarına dönüştürme girişimlerinin yoğunlaşmaya başladığı görülür. Bu çabalar Fatih Sultan Mehmed'in 1470'lerde vakıf arazilerini hazineye devrettirmesiyle zirveye ulaşmıştır. "Sabân giren yer mülk olmaz" anlayışıyla hareket edilen bu teşebbüste özel mülkiyete çok sınırlı bir alan bırakılmıştır. Bu dönemde *arazi senetlerinin tasdik edilmesi*, kamu hazinesinin toprakları kontrol etme konusunda önemli bir araç haline gelmiş ve bazı hallerde yetkililer özel mülkiyet iddialarını reddederek arazileri hazineye dâhil etmişlerdir. Ancak devletin bu girişimleri politik ve sosyal dirençle karşılaşmış ve bir kısım ulemanın desteği ile söz konusu tepkiler dinî ve ilmi bir boyut da kazanarak güçlenmiştir (İnalçık 2000: 170-174).

Esasında erken dönem Hanefi alimlerinin özel mülkiyeti güvenceye alan bir tavırları bulunur ki Tahavi'nin¹ ve Kadîhan'ın² görüşleri bu yaklaşıma örneklik teşkil etmektedir. Buna göre, topraklarını işleyemeyen bir haraç mükellefinin araziyi kiralama hakkına sahip olduğu ve kiradan elde edeceği gelire haraç ödeyebileceği kabul edilmektedir. Ayrıca hükümdarın borcunu ödeyemeyen mükelleflerin topraklarına el koyma hakkının bulunmadığını yalnızca zorla kiralama ve haraç borcunu kiradan düşme haklarına sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu hükümler haraç mükelleflerinin mülkiyet haklarının tanınması şeklinde değerlendirilebilir. Devletin kiracı bulamaması halinde arazileri haracı ödeyebilecek kadar güçlü kişilere satma hakkına ise Ebu Hanife karşı çıkmıştır. Öte yandan Ebu Yusuf, mirasçuları olmadan ölen haraç mükelleflerinin topraklarının hazine tarafından devralınabileceğini ifade etmiştir ki bu hüküm incelemeye tabi dönemde önemli bir referans oluşturmuştur (Johansen 1988: 83-84).

15. ve 16. yüzyıllar boyunca özel mülklerin hazineye devredilmesi konusunda çeşitli ilmi tartışmaların gerçekleştiği görülür. Hanefi mezhebine göre Mısır, Haraci arazilerden oluşan bir ülke olarak kabul edilir. Ancak 15. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Hümâm bu duruma karşı çıkmış ve köylülerden alınan ödemenin gerçek anlamda Haraç değil kullanım hakkı ödemesi olduğunu ifade etmiştir. Hazine topraklarının çoğunun çiftçilerin malı olmadığına dikkat çekerek esas mülk sahiplerinin varis bırakmadan öldüğünü ve bu durumun sonucunun toprakların hazineye devredilmesi olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın veba salgını üzerinden tarihsel örnek getirerek *haraç mükellefinin ölümü* şeklinde ifade ettiği bu durum, köylülerin kiracı statüsüne dönüşmesi ile mülkiyet haklarının kaybını meşrulaştırıcı bir rol oynamıştır. İbnü'l-Hümâm'ın görüşlerinin Osmanlı Hanefi fıkıhçıları tarafından da sıkça alıntılandığı ve vergi ile kiraya dair hukukun yeniden yorumlanmasının temelini oluşturduğu söylenebilir (Johansen 1988: 84-85).

Özel mülkiyet tartışmalarının Mısır'da yoğunlaşması şaşırtıcı değildir zira Mısır Emevilerden itibaren özel mülklerin bilhassa *evlatlık vakıf* adı altında tutulan arazilerin yaygın olarak görüldüğü bir ülkedir (Kallek 2015: 60). Bu sebeple Mısır'daki ve Suriye'deki fıkıhçıların bir kısmı, Osmanlı yönetiminin fetihten sonra Mısır'da da özel ve vakıf toprakları kendi mülküne dönüştürme çabalarına karşı vakıf arazilerinin ve özel mülkiyetin mali ve hukuki güvencelerini savunmuşlardır. Öne çıkan isimlerden biri İbn Nüceym³ olmuştur. 1553 Osmanlı kanunnamesi vakıf arazilerinin ve özel mülklerin önemli bir kısmının hazineye devredilmesini öngörmüş ve bu durum çeşitli sosyo-politik grupların itirazlarına neden olmuştur.

1 Tahavi fıkıhın çeşitli alanlarında kaleme aldığı eserlerle mezhebin oluşumuna ve yayılmasına öncülük etmiştir. İlaveten, Saymeri ve Şirazi gibi alimler Tahavi'nin Mısır'daki Hanefiler'in reisi olduğunu ifade etmektedir (İltaş 2010: 386).

2 Kemalpaşazade yaptığı müctehid tasnifinde Kadîhan'ı mesailde müctehid -ya da üçüncü derece (ki birinci derecede İmam-ı Azam, ikinci derecede Ebu Yusuf ve Şeybani bulunur)- müctehid olarak niteler (Özel 2001: 122).

3 İbn Nüceym, sadece Mısır'da değil imparatorluk genelinde de tanınmış bir Hanefi fıkıhçısıdır (Burak 2015: 135-139).

1552'de İbn Nüceym, (1553'ten itibaren uygulanan ancak hazırlıkları 1550 başlayan) Osmanlı kanunnamesine karşı mülk sahiplerinin haklarını korumak ve hukuki dönüşüme muhalefet için bir zemin oluşturmak amacıyla çeşitli argümanlar geliştirdiği *Tuhfet'ül-merziyye fi'l-arazi'l-miriyye* adlı eserini kaleme almıştır (Johansen 1988: 86-87).

İbn Nüceym, özel mülklerin devrinin yalnızca haraç ödeyememe halinde mümkün olacağını bunun da mutlak bir devir olmadığını ifade eder. Eğer köylü haraç ödemekte zorlanıyorsa hükümdarın bu mülkleri devralma yetkisi olduğunu belirtir. Ancak bu durumda hükümdar mülk sahiplerinin vekili olarak hareket etmeli ve arazinin ya kamu hazinesi tarafından işletilmesini ya da başka birine kiralanmasını sağlamalıdır. Hükümdar bu arazileri satarsa haraç borcu düşüldükten sonra eski mülk sahiplerine satış bedelini vermelidir. Esasında bu düşüncenin erken Hanefi görüşünün tekrarı niteliğinde olduğu söylenebilir (Johansen 1988: 88-89). Vakıf arazilerinin hazineye devriyle ilgili lehte argüman da bu toprakların hazine kökenli oldukları ve sonradan vakfa dönüştürüldükleri yönündedir. İbn Nüceym ise devlet arazilerinin özel mülke dönüştürülmesinin ve ardından vakıf olarak kullanılmasının meşruluğunu savunur. Buna göre, hazine arazileri hükümdarın temlik veya satış yoluyla özel mülke dönüştürülmüş ve özel mülkiyeti meşru olan bu topraklar sonrasında vakfa dönüştürülmüştür (Johansen 1988: 92-93).

1526-1534 arasında şeyhülislam olarak görev yapan Kemalpaşazade de Osmanlı toprak rejiminin özel mülkiyet anlayışını öncelemesi gerektiğini savunmuştur. Tarihsel referanslar veren Kemalpaşazade'ye göre, Osmanlı toprakları üç kısımdır ki birinci ve ikinci kısımları gelenekte de kendilerine yer bulan Öşri arazi ve Haraci arazidir. Bu arazilerin alıp-satılabilir, vakfedilebilir ve miras bırakılabilir olduğunu belirten Kemalpaşazade, üçüncü bir kategori olarak da kendi döneminde topraklar arasında önemli paya ulaşan ve Memleket diye tabir edilen -ki sonradan Miri sıfatı yaygınlaşmıştır- kategoriyi dile getirir. Ona göre bu topraklar hazinenindir ve yalnızca fethedilen arazilerin sahiplerinin bilinmediği veya sahiplerinin öldüğü durumlarda hazineye/beytülmale devredilmiştir. Bu gibi hallerde tahrir görevlileri arazileri tescil ettirip hazineye intikal ettirecek Timar haline getirmişlerdir (Akgündüz 1992: 83-84). Kemalpaşazade'nin bu yaklaşımı, özel mülkiyet anlayışını merkeze alırken esasında erken dönem Hanefi mülkiyet anlayışını devam ettirmiş ve hazinenin topraklar üzerindeki mülkiyet hakkının varlığını arazi bir durum olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Ancak 1545'te Ebussuud Efendi'nin şeyhülislam olmasıyla birlikte toprak rejimi hakkındaki hâkim görüşte de farklı bir yola girilmiştir.

3. Ebussuud Efendi'nin Toprak Görüşleri

Ebussuud Efendi de Osmanlı topraklarını üçe ayırmakta ve gelenekteki Öşri arazi ve Haraci arazi kategorilerini kabul etmektedir. Ancak ona göre Osmanlı topraklarının çok az bir kısmı Öşri arazi ya da Haraci arazi hükmündedir. Ebussuud Efendi Osmanlı topraklarının ekseriyetinin *Memleket* (diğer adıyla *Miri*) *arazisi* olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun ise şöyle gerçekleştiğini ifade eder: Osmanlılar bir toprağı fethettiklerinde araziye ne gaziler arasında pay ederek Öşri araziye dönüştürmüşler ne de vergi almak karşılığında eski sahiplerine bırakmışlardır. Bunun yerine -soyut- mülkiyetini Osmanlı hukuk tabiriyle *Rakabe'sini* hazineye geçirmiş ve intifa (kullanma veya yararlanma) hakkını ise köylülere devretmişlerdir. Bu düzene göre köylüler, devletin toprak üzerindeki kiracılarıdır ve devlete yapacakları ödemeler de kira hükmünde sayılır. Bu sebeple köylünün toprağı alıp-satma, vakfetme veya miras bırakma hakkı yoktur. Ayrıca, Ebussuud Efendi hukuki statüsü Öşri veya Haraci olarak belirlenmemiş tüm toprakların da Miri sayılacağını belirtmiştir (Akgündüz 1992: 80). Böylece Ebussuud Efendi, yalnızca sahipsiz kalan veya sahibi belirsiz olan toprakları ifade etmek için kullanılan bir kategorinin tanımını genişleterek olağan dışı koşullarda ortaya çıkan ve tercihe bağı olmayan bir durumu olağan ve tercih edilebilir bir hale getirmiştir.

Ebussuud Efendi'nin bu yeni yaklaşımının dönemin Hanefileri için nispeten yeni olduğu söylenebilir ancak Şafii mezhebi açısından bu görüş olağandır. Fıkıh geleneğinde toprak rejimi konusundaki tartışmalar büyük ölçüde Irak'taki Sevad arazisinin hükmü üzerinden çıkmıştır ve Hanefilerin bu mesele hakkındaki yorumu mezheplerinin geleneksel yaklaşımına dayanak olmuştur. Buna göre Hanefiler için Irak'taki Sevad arazisi, topraklar vergi karşılığında eski sahiplerine bırakıldığı için Haraci arazi statüsündedir. Öte yandan Şafilere göre, Irak'taki Sevad arazisinin mülkiyeti daha başlangıçta hazineye intikal ettirilmiştir ve bu nedenle söz konusu topraklar Miri arazi hükmündedir ve üzerinde yaşayan köylülerin statüsü hazinenin kiracısı olmaktır (İnalçık 1998: 158-159). Bu durum, Ebussuud Efendi'nin kendi mezhebi olan Hanefiliğin sınırlarının ötesine -ama elbette Sünniliğin içerisinde kalarak- geçtiği şeklinde yorumlanabilir ki böyle bir girişim Osmanlı yönetiminin hem esnek hem de çok yönlü olması beklenen ve yeni gelişen emperyal vizyonuyla da uyumlu kabul edilebilir. Yine bu örneklik, Mısır'ın fethiyle İstanbul'a aktarılan ilmi zenginliğin doğal bir sonucu olarak da görülebilir.

Osmanlı düzeninde toprakların tarımsal açıdan işletmesi köylülere devredilmiştir ancak idari açıdan bir kesinlik yoktur. Erken dönemde ve 17. yüzyılın başlarına kadar yaygın olan usul, Timar sistemi olmuştur. Bu düzene göre, hükümdar hazineye ait arazileri yönetsel olarak sipahi denilen askerlere veya devlet görevlilerine Timar adıyla devretmektedir. Bu sistemin amacı devlet vazifesindeki kişilerin sundukları hizmetin bedelinin ödenmesidir. Timar sahibi, köylülerin hazineye yapacağı

ödemeleri kendi hesabına toplama hakkını ve köylüler arasında çıkmış cezai olmayan anlaşmazlıkları çözme yetkisini haizdir. Ancak bu gibi haklar ve yetkiler geçici olup Timar sahibinin ölümüne kadar sürmektedir. Timar sahipleri idaresini üstlendikleri arazileri miras bırakamaz, satamaz, vakfedemez veya kiralayamaz. Bu nedenle denilebilir ki esasında Timarlıların sahip oldukları şey, toprağın mülkiyeti değil toprakla bağlantılı bir *makam*dir. Ayrıca Timarlı, köylülerin haklarını ihlal ederse veya devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmese Timarı elinden alınabilir. Bu şartlar ve kurallar toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır (Barkan 1980: 828-852).

Osmanlı ulemasında dönemin saygın kabul edilen iki isminin, Kemalpaşazade'nin ve Ebussuud Efendi'nin toprak rejimi konusundaki görüşlerinin farklı olduğu dikkat çekmektedir. Yukarıda da aktarıldığı gibi Kemalpaşazade'nin düşüncelerinin merkezinde özel mülkiyetin yer aldığı ifade edilebilir. Miri arazi uygulamasını inkâr etmemekle beraber esas mülkiyet biçimi olarak özel mülkiyeti öne çıkarmaktadır. Arazi mülkiyeti konusundaki fetvası, arazilerin yalnızca sahiplerinin ölümünde veya fetih sırasındaki durumlarının bilinmediği hallerde hazineye geçeceğini belirtir. Ebussuud Efendi'nin anlayışının merkezinde ise devlet mülkiyetinin yer aldığı söylenebilir. Ebussuud Efendi, mülkiyetin hazineye ait olduğu fikrini esas kabul etmiş ve Osmanlı topraklarının statüsünü belirlerken başlangıç durumuna dair bir iddia öne sürerek özel mülkiyete karşı devlet mülkiyetini öncelemiştir (Mundy, Smith 2007: 15-16).

Bu farklılaşma -ve daha ziyade Ebussuud Efendi'nin görüşleri- ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Yaklaşımlardan biri meseleyi din, hukuk ve siyaset ekseninde ele almakta, yalnızca Ebussuud Efendi'nin fetvalarını değerlendirmekte ve *sistemin İslamlaşması* olarak ifade edilebilmektedir. Buna göre, Osmanlı toprak rejimi Bizans'tan ve Selçuklu'dan tevarüs etmiştir ve Ebussuud Efendi de mevcut uygulamaya fıkhi/İslami bir zemin oluşturmuştur (Imber 1997: 115-137). Ancak bu yaklaşım, Selçukluların tüm tarihleri boyunca ve Osmanlıların da iki yüzyılı aşkın bir süre İslamlaşmamış bir sistemi takip ettiklerini ima ettiği için makul olmaktan uzaktır. Söz konusu farklılıkla ilgili bir diğer yaklaşım ise meselenin tarihselliğine odaklanmakta ve konuyu kurumsal gelişim üzerinden incelemektedir. Buna göre, Kemalpaşazade'nin fetvalarının muğlaklık barındırması dolayısıyla, Ebussuud Efendi'nin fetvalarının farklılaştığını söylemek zordur. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin yaptığı şey sadece mülkiyet ilişkilerini ve kanunların kökenini ortaya çıkararak -vergilendirme sisteminin nasıl işleyeceğini açıklamaktan ibaret olan- zamanın literatürünü detaylandırmaktır (Punar 2015: 29-30). Bu iki yorumun ortak yönleri, iki ismin -Kemalpaşazade'nin ve Ebussuud Efendi'nin- görüşleri arasında bir farklılaşma olduğunu düşünmemeleri ve Miri mülkiyetin Osmanlı devletinin başından beri esas rejim olarak uygulandığını kabul etmeleridir. Ayrıca meseleyi iktisadi ve politik bir yaklaşımla ele almamaktadırlar.

Bu noktada, Miri mülkiyet rejiminin Kadim olduğu varsayımı sorgulanabilir. Ebussuud Efendi'nin hem Anadolu hem de Rumeli hakkında yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, kendinden önce Haraci mülkiyet rejiminin uygulanmış olma ihtimalini mümkün kılmaktadır. Konuyu daha iyi anlamak için fetvaları incelemek yerinde olacaktır:

Mesele: Bi haseb-iş-şer-iş-şerif Memleket-i Rum'da reaya elinde olan arazi-i öşriyyenin ve arazi-i haraciyyenin bey'i ve rehni ve vedi'atı ve icaresi ve şüfa'sı ve istibdali üzerine te'amül-i nas vaki olub kuzat hüccet vermeleri şer'i midir? Beyan buyurula?

El-Cevap: ...reaya ellerinde olan arazi ne öşriyyedir ve ne haraciyyedir. Belki arz-ı memleketdir ki, arz-ı miri demekle meşhurdur. Rakabesi beytülmalındır; reaya tasarrufu tefviz olunmuştur... Kudat, bey' ve şira hücceti vermek batıl-ı mahzurdur... Vediat komak ve ariyet vermek, bir hüküm-i şer'i icab eder nesne değildir (Akgündüz 1992: 80-81).

Mesele: Fi zamanına Rumeli'nde olan reayanın ellerinde olan arazi-i öşriyye ve haraciyyenin bey'i ve rehni ve icaresi ve bey' olundukda şüfa cari olması ve istibdal üzere te'amül mukarrer olunub, kudat dahi sicillerine kayd edüb ve yedlerine hüccet verüb imza edegelmişler. İndeş-şer' kudatın etdikleri şer' -i şerife muvafık mıdır? Beyan buyurula.

El-Cevap: Arazi-i merkume ne öşriyyedir ve ne haraciyyedir; arz-ı memleketdir. Ne hin-i fetihde ganimine kismet olunub öşriyye kılınmışdır ve ne ashabına temlik olunub haraciyye-i sırf kılınmışdır... Tahrir olunan ahkâmın vedi'at ve ariyetden kalanı şer'i değildir... Kudat mahza reayanın verüb almasına bey' ve şira itlak edüb hüccet vermek, asla şer'-i şerife muvafık değildir. İnşası ve imzası dahi batıldır (Akgündüz 1992: 81).

İki fetvanın da suallerine bakıldığında, Ebussuud Efendi döneminde Haraci mülkiyet rejiminin hem reaya hem de kadılar -fetvadaki ifadesiyle *kudat dahi*- tarafından tatbik edildiği ve bu uygulamanın meşruiyetinin Ebussuud Efendi'ye sorulduğu söylenebilir.⁴ Öte yandan, bu meselenin Ebussuud Efendi ile nihayete ermediği ve sonraki dönemlerde hukuki değişimlerin

4 Bu durumda iki ihtimal bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlılar en başta Osmanlı öncesi yaygın Müslüman uygulamasını terk etmiş ancak reaya ve kadılar 16. yüzyılda Osmanlı öncesi Müslüman uygulamasını ihya etmeye -bu ifadeyi politik bilinç atfetmeksizin kullanmak gerekçesiyle- ve Ebussuud Efendi de bu girişime karşı gelmiştir. İkincisi ise, Osmanlılar başlangıçta Osmanlı öncesi yaygın Müslüman uygulamasını devam ettirmiş ancak daha sonra rejim değişikliğine gitmiş ve Ebussuud Efendi de bu değişimin gereği olarak eski uygulamayı gayri meşru ilan etmiştir. Basit olan açıklamayı karmaşık olan tercih etmek ve ikinci ihtimali doğru kabul etmek makuldür.

dahi söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Girit'in fethinden sonra 1670'te Girit adası için Miri mülkiyet rejimi değil Haraci mülkiyet rejimi uygulanmıştır (Kolovos 2007: 206-207). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki rejim değişikliğinin devrim niteliğinde bir değişim olduğunu söylemek zordur. Zira Haraci rejimin fiili durumu ile Miri rejimin fiili durumu arasında büyük farklılıklar yoktur. Haraci mülkiyet rejimindeki pek çok hak ve kavram yeni isimlerle -temlik (sahiplik vermek) yerine tefviz, bey' (satış) yerine ferağ ve irs (miras) yerine intikal gibi- Miri mülkiyet rejiminde de ihdas edilerek devam ettirilmiştir (Mundy, Smith 2007: 19).

Bu durumda, Ebussuud Efendi ile başlamayan ve Ebussuud Efendi ile bitmeyen bir tartışma olduğunu ve Kemalpaşazade ile Ebussuud Efendi arasında bir farklılaşma bulunduğunu söylemek daha doğru olabilir. Bu farklılaşmanın sebebinin iki ismin fıkhi yaklaşımlarında saklı olma ihtimali vardır. Denilebilir ki Kemalpaşazade daha ilkesel bir tavırla hareket etmiş ve değişen şartlarla birlikte revize edilen biçimiyle klasik Hanefi toprak görüşünü devam ettirmiştir. Öte yandan Ebussuud Efendi içinse, toprak rejimi konusunda maslahat kavramı ile hareket ettiği, toprak üzerinde devlet mülkiyetinin maslahat ile daha uyumlu olacağını düşündüğü ve fetvalarını da bu doğrultuda şekillendirdiği ifade edilebilir. Zira benzer bir tavır para vakıfları konusunda da sergilemiş ve ulema içerisinde gelen birtakım itirazlara rağmen maslahat kavramına referansla para vakıflarına olumlu yönde fetva vermiştir (Özcan 1997: 46-48).

Ebussuud Efendi'nin maslahat ilkesini izlemekteki kaygılarının birincisinin mali olduğu söylenebilir. Ebussuud Efendi'ye göre toprakların özel mülkiyetinin tanınması, veraset haklarının da tanınmasını gerektireceği için bir dizi sorunu beraberinde getirecektir. Bilhassa genişliği ancak bir aileyi geçindirebilecek ölçülerde olup çiftlik diye tabir edilen üretim birimlerinin veraset yoluyla bölünmesi *toprakların küçülmesi* problemine yol açacaktır. Bu durum, vergi hesaplamalarını ve vergi tahsilatlarını zorlaşacağı için hazinenin giderlerinin artması ve gelirlerinin azalması sonucu maliye açısından zarar ortaya çıkacaktır. Bu koşullar altında Ebussuud Efendi, özel mülkiyetin kaldırılmasının veraset haklarının reddedilebilmesine imkân vererek söz konusu sorunları engellenebileceğini düşünmüştür (Barkan 1943: 299).

Ebussuud Efendi'nin bir diğer kaygısının ise politik olduğu düşünülebilir. Köylülerin devlete yapacağı ödemeleri kendi hesaplarına toplamak üzere tahsildar olarak görevlendirilen ve çoğunluğu asker olan devlet görevlilerinin, köylülerin elindeki toprakları çeşitli yollarla kendi mülkiyetlerine geçirme eğiliminde oldukları tarihsel açıdan -yukarıda da ifade edildiği gibi 10. yüzyıldan beri- bilinen bir olgudur. Mülkiyetin bu şekilde dar bir çevrede temerküz etmesinin iki yönlü sorun üretmesi muhtemeldir. Birinci problem⁵, köylü kesiminin mülkiyetten mahrum kalması ve buna bağlı olarak mülksüzleşmesi ya da mülksüzleştirilmeye açık hale gelmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu durum, özellikle 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen ve proleterleşme olarak ifade edilen soruna yol açma tehlikesi barındırmaktadır. İkinci problem⁶ ise, yerel düzeyde askeri gücü tekelinde tutan bir grubun iktisadi gücü de tekeline almasıyla birlikte merkezi yönetim için isyan etmek gibi yöntemlerle politik krizler çıkarma veya merkezi yönetim üzerinde baskı kurarak karar alma süreçlerini bozma potansiyelinin artmasıdır. Bu iki muhtemel sorun Ebussuud Efendi'nin özel mülkiyete karşı Miri mülkiyeti savunmasının politik sebepleri olarak değerlendirilebilir.⁷

Fıkıh geleneğindeki toprak rejimi tartışmalarının Irak'taki Sevad arazisi ekseninde geliştiği daha önce ifade edilmişti. Irak'ın fethini müteakip ikinci Halife Hz. Ömer söz konusu toprakları gaziler arasında paylaşmamış ve bu kararına da Kur'an-ı Kerim'de geçen "(bu mallar ve servet) sadece zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın (Haşr 7)" şeklindeki ifadeyi dayanak olarak sunmuştur. Bu durum, geleneksel toprak rejimi geliştirilirken gözetilen amacın mülkiyetin toplumun dar bir kesiminde temerküz etmesini engellemek olduğu şeklinde yorumlanabilir (Kallek 2015: 176-177). Ancak tarihi tecrübenin gösterdiği üzere, güç ilişkilerinin değişmesi ve kurumsal dönüşümler neticesinde, özel mülkiyetin kabulü bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet edemeyecek bir hâl ortaya çıkarmaya başlamıştır. Denilebilir ki Ebussuud Efendi de *şariin maksadı* olarak bilinen ve hükmün amacı doğrultusunda uygulanması şeklinde tanımlanabilecek anlayıştan hareketle kendi mezhebinin ana görüşünden vazgeçip Şafii mezhebinin yorumunu referans olarak toprak rejiminde Miri mülkiyeti savunmuştur.

Ancak bu yorum, Ebussuud Efendi'ye niyet atfetmekten öteye geçmeyecektir. Zira fetvasını *toprakların küçülmesi* problemiyle temellendirirken *emlakın temerküzü* şeklinde ilave bir gerekçe dile getirmemiştir. Öte yandan Ebussuud Efendi'den sonraki dönemde toprağın mülkiyet ilişkileri hakkındaki tartışmaların şeyhülislam seviyesinde devam etmesi dikkate değerdir. 1610'lar ile 1640'lar arasında şeyhülislam olarak birbirlerinin yerlerine tekrar tekrar görevlendirilen Hocazade Esad ve Zeke-riyazade Yahya Efendilerin mülkiyet hakları konusunda farklı tercihler yaptıkları görülür.

5 Osmanlı yönetiminin küçük toprak sahipliğine dayalı köylü hanesi işletmelerini koruma yönünde bir eğilimi olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 187-190). Bu sebeple köylülerin topraksız kalarak mülksüzleşmesini bir sorun olarak görecekları söylenebilir.

6 Osmanlı yönetiminin büyük toprak sahipliğine dayalı askeri-iktisadi yerel güç odaklarının oluşmasına karşı olduğu bilinmektedir (İnalçık 2000: 170-174). Bu nedenle Timarlıların aristokrasiye dönüşmesini bir problem olarak değerlendirecekleri ifade edilebilir.

7 Timar sahiplerini, devletin yereldeki ajanları olarak görmek yerine devletin yereldeki rakipleri olarak görmek söz konusu yorumu -daha doğru değil- daha anlaşılır kılmaktadır.

Esad Efendi Timar sahibine karşı köylünün haklarını genişletmeyi savunurken Yahya Efendi Timar sahibinin yetkilerini korumaya çalışmıştır (Punar 2015: 117). Timar sisteminin çözüldüğü bir dönemde⁸ böyle bir tartışmanın yaşanması ve tarafların sürekli makam değişikliği yapması meselenin ekonomi-politik bir boyutu olduğunun işareti olarak yorumlanabilir. Bu durum, Ebussuud Efendi'nin de -bizzat dile getirmemiş olsa bile- konuya ekonomi-politik açıdan da yaklaştığına dair düşünceleri makul hale getirmektedir.

Ebussuud Efendi'nin Miri mülkiyeti savunma sebeplerinin sonuncusu olarak içinde bulunduğu koşullara da değinmek gerekebilir. Ebussuud Efendi'nin bir dönem Rumeli kazaskeri olarak görev yaptığı, Budin'in fethi seferine katıldığı ve bu tecrübelerinin para vakıflarına olumlu fetva vermesi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Özcan 1999: 125-155). Benzer bir duruma toprak rejimi hakkındaki görüşü için de geçerli olduğu düşünülebilir zira -daha önce ifade edildiği gibi- Ebussuud Efendi Budin'in fethi sonrasında bölgenin toprak ve vergi rejimini düzenleyen kanunnameyi bizzat hazırlamıştır. Ayrıca, Osmanlılar topraklarını Avrupa yönünde genişleten, bu vizyonun gerekliliklerini kurumsal oluşumlarına yansıtan ve bu süreçte yeni bölgelerin eski yapılarını da dikkate alan bir yönetim anlayışına sahiptiler (Pamuk 2005: 34-41). Osmanlı öncesinde Avrupa topraklarında feodal rejimin olduğu ve toprakların aristokratlar elinde temerküz ettiği dikkate alındığında, Hanefi mezhebinin geleneksel mülkiyet rejiminin uygulanmasının (yani toprakları eski sahiplerine mülkiyet haklarını tanıyarak vermenin) aristokrasiyi sürdürmek anlamına geleceği söylenebilir. Bu iki olgunun Osmanlı yönetimini Miri mülkiyeti önelemeye ve Ebussuud Efendi'yi de Miri mülkiyeti meşrulaştırmaya sevk etmiş olması muhtemeldir.

4. Ebussuud Efendi'nin Vergi Görüşleri

Toprak rejimiyle doğrudan ilişkili olması hasebiyle, Ebussuud Efendi'nin vergiler hakkındaki görüşlerine de değinmek yerinde olacaktır. Vergilerle ilgili yorumlarının ilki Osmanlı topraklarında köylülerden alınan *ödemelerin* tapu kayıtlarında ve hukuki metinlerde *Öşür* şeklinde anılması üzerinedir. Ebussuud Efendi bu mükellefiyetin *Öşür* olmadığını zira *Öşür*'ün *Zekât* hükmünde olduğunu, bu kullanımın sadece galat-ı meşhur olduğunu ve doğru nitelemenin ancak *Haraç* olabileceğini ifade eder:

Mesele: Zeyd tasarrufunda olan miri yeri üzerine buğday ekip-biçip ağniyadan olan sipahisi Amr'a öşür verdikten sonra buğdaydan fukaraya dahi bir miktar nesne vermek şer'an lazım olur mu?

El-Cevab: Olmaz. Verdiği öşür değildir. Ona öşür demek amme-i nasun 'ala fahiselerdir. Miri yerler cemi'an haraciyyedir asla öşriyye olmak ihtimali yoktur. Verilen behre harac-ı mukasemdir (Gün 1996: 129).

Köylülerin yaptıkları ödemelerinin *Öşür* mü yoksa *Haraç* mı olduğu sorusu önemlidir. Zira, *Öşür* tarımsal ürünlerin *Zekât*'ı olduğu ve *Zekât*'ın hem oranı hem de harcanabileceği yerler nass ile sabit olduğu için, *Öşür*'ün de oranı ve harcanabileceği yerleri belirli ve değişmezdir. Öte yandan, sonradan ortaya çıkan bir uygulama olması hasebiyle *Haraç*'ın oranı ve sarf edilebileceği yerler devlet başkanının yetkisi altındadır. Bu hususta Ebussuud Efendi'nin *Öşür* yerine *Haraç*'tan yanı tavrı alması, ekonomi-politik bir yorumla, hükümdarın yetki alanını genişletme çabası olarak değerlendirilebilir. Ebussuud Efendi'nin, Osmanlılar gelmeden önce köylüsü Müslüman olmuş toprakları dahi *Haraci* olarak nitelemesi bu yorumu destekleyen bir argüman olarak görülebilir. Ancak bir detayı da belirtmek gerekir ki Ebussuud Efendi köylülerin yaptıkları tüm ödemeleri *Haraç* şeklinde tanımlamamış ve resm-i nahl (bal vergisi), resm-i ganem (koyun vergisi) ve benzeri bazı ikincil dereceden ödemeleri *Öşür* (*Zekât*) olarak nitelemiştir.

Mesele: Sipahinin arz-ı miride olan mahsülden aldıkları semen ve resm-i çift diye aldıkları akçe ve resm-i bennak ve resm-i mücerred ve resm-i ganem ve resm-i nahl ve resm-i tapu sipahilere helal olur mu?

El-Cevab: Resm-i ganem, ganemin zekatıdır. İki yüz dirheme malik olmayana haram değildir. Resm-i nahl dediği balın öşrü ise fakir olana o dahi haram olmaz (Gün 1996: 131).

Esasında Ebussuud Efendi'nin *Öşür*-*Haraç* tartışmasındaki bu görüşü, Osmanlı topraklarının Miri arazi olduğu şeklindeki hükmüyle çelişmektedir ki kendisi de bu durumu başka bir fetvasında dile getirmiştir. Bu sebeple köylüler ile devlet arasındaki ilişkiyi "tasarruf süresi beyan olunmamış bir *İcare-i Faside*" olarak nitelemenin en doğrusu olacağını ifade eder (Akgündüz 1992: 82).

⁸ Timar sisteminin yaşatılması ve terk edilmesi konusunda tartışmalar olmuş ve nihayetinde sistem çözülmüştür (Akdağ 1945: 419-431). Timar sahiplerini rakip olarak gören yaklaşım doğru kaul edilirse, varsayılan gerilimde reyanın da devletin müttefiki olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Burada Ebussuud Efendi devlet ile köylü ilişkisini sözleşmenin süresinin belirsiz olması⁹ dolayısıyla fasit kiralama olarak nitelemiştir. Uygulama açısından bakıldığında ise köylülerin yaptıkları ödemeler Haraci mülkiyet rejimindeki ile birebir aynı biçime sahiptir. Buna göre köylüler, birisi Harac-ı Muvazzaf gibi sabit tutarlı diğeryse Harac-ı Mukaseme gibi değişken/oranlı olmak üzere iki tür ödemeye yükümlüdürler Uygulama ile hüküm arasındaki bu çelişkinin yalnızca şekil şartları gözetilerek çözülmüş olması hakkında, *maslahat ilkesi ile meşrulaştırılan -ve yukarıda detayı verilen- daha büyük bir faydayı sağlayabilmek için geliştirilmiştir* şeklinde bir yorum yapılabilir.

Ebussuud Efendi'nin vergiler hakkındaki bir diğer görüşü, köylülerin yapacakları ödemelerin yükü hakkındadır. Buna göre Ebussuud Efendi, verginin sabit miktarlı bölümü olan ve Harac-ı Muvazzaf'ın dengi sayılan *Çift Resmî*'nin ne kadar olacağı ile ilgili bir yorum yapmamış ve bu kararı hükümdarın tasarrufuna bırakmıştır. Aynı fetvaya göre, verginin değişken/oranlı kısmı olan ve Harac-ı Mukaseme'nin muadili sayılan *Öşür*'ün/*Aşar*'ın ne kadar olacağı ile ilgili ise "mahsulün 1/10'u veya 1/8'i hatta 1/2'si dahi olabileceğini ancak kararın söz konusu bölgenin tarımsal verimliliğine göre verilebileceğini ve iyi topraklarda yüksek kötü topraklarda düşük oran uygulanabileceğini" ifade etmiştir (Akgündüz 1992: 80). Bu durumda, birinci vergi türünün modern maliyedeki *götürü usulü vergiye* denk geldiği söylenebilmekte ve günümüzde de bu çeşit verginin rakamlarının arkasında belirli bir iktisadi hesap olmadığı dikkate alındığında Ebussuud Efendi'nin konu hakkında herhangi bir görüş bildirmemesi kabul edilebilir görünmektedir. İkinci vergi türünün ise modern maliyedeki gelir vergisine tekabül ettiği anlaşılmakta ve tıpkı günümüzde olduğu gibi Ebussuud Efendi'nin de bu vergi çeşidi için gelir seviyesine göre değişen bir oran -teknik tabir ile *artan oran-* olması gerektiğine dair fetva verdiği görülmektedir.

Sonuç

Hanefi fıkıh literatürüne bakıldığında toprak rejimi hakkındaki tartışmaların süreklilik arz ettiği görülmektedir. İlk fetihlerle başlayan sürecin fetihler devam ettikçe tekrar tekrar nüksettiği söylenebilir. Ayrıca tarihsel tecrübelerin ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin de tartışmaları tetiklediği anlaşılmaktadır. Irak'ın fethiyle başlayan ve çok parçalı (ya da dağınık) özel mülkiyeti esas alan uygulamaların teorik çerçevesi daha sonra oluşturulmuş ancak 10. yüzyıldan itibaren yerel güç odakları mülkiyeti temerküz ettirmeye başlamış ve peşi sıra hükümdarlar da özel mülklere hatta vakıflara el koymak için farklı gerekçelere başvurmaya yönelmişlerdir. 15. yüzyıla gelindiğinde, fiili durumun devlet mülkiyetinin ağırlıkta olduğu bir şekle bürünmeye ve devlet mülkiyetini savunmaya çalışan alimlerin de öne çıkmaya başladığı ifade edilebilir. Bu değişimin yaşandığı dönem iktisat tarihi açısından da dikkat çeken bir zaman dilimidir ki Kapitalizmin gelişimi bu sıralarda hızlanmaya başlamıştır. Denilebilir ki büyük toprak sahipliğine dayalı aristokrasilerin hüküm sürdüğü ve burjuvazinin büyümeye başladığı Avrupa'da sınıflı toplumlara dayanan bir iktisadi sistem gelişirken İslam dünyasında ise sınıflılık önlenmeye çalışılmıştır.

Ebussuud Efendi'nin yorumlarının ve bu tarihsel tecrübenin İslam iktisadı açısından da yüksek değer taşıdığı söylenebilir. Bunun için öncelikle Ebussuud Efendi'nin örnekliliğinden yola çıkarak bir genel ilke oluşturmak yerinde olacaktır. Ebussuud Efendi'nin fetvasını fıkıhtaki *maslahat* kavramına dayandırmış olabileceği şeklindeki düşünce yukarıda aktarılmıştı ancak iktisadi yaklaşımını da yorumlamak mümkündür. Ebussuud Efendi'nin bazı fetvaları dikkate alındığında vergilendirme başarısını önemsemediği görülür. Hatta modern dönemde bu hedeflere katkı sağladığı düşünülen vergilendirme yöntemlerine benzeyen usulleri teviz ettiği söylenebilir. Yine diğer bazı fetvaları incelendiğinde özel mülkiyetin maliklere tanıdığı bazı hakları yeni kavramlarla Miri mülkiyet rejiminde devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, Ebussuud Efendi'nin esasında özel mülkiyete karşı olmadığı ancak Haraci arazi rejiminin mülkiyetin temerküzünü engelleyemediğinin tecrübe edilmesi sonucunda devletin toprak mülkiyetine müdahalesini gerekli gördüğü şeklinde bir yorum yapılabilir. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin anlayışına göre devlet, toprakların ne tarımsal işletmesini ne de mülki idaresini doğrudan üstlenmiş, yalnızca Timar düzeni adı verilen sistem üzerinden bir müfettiş gibi hareket etmiş ve kendi durduğu pozisyonu da denetleyici veya gözetleyici anlamındaki *Rakabe* kelimesiyle nitelemiştir.

Makale boyunca varsayılan bu iktisadi yaklaşımın bugünün dünyasında da benzerlerini bulmak mümkündür. Mesela, rekabetçi piyasaya imkân tanımadığı için *doğal tekel* olarak isimlendirilen havalimanları veya köprüler gibi yapıların mülkiyetinin devletlere ait olması ancak işletmelerinin geçici olarak özel mülkiyete devredilmesi durumu bulunmaktadır. Bu uygulamada söz konusu mülkler doğaları gereği tekel oluşturdukları için mülkiyetleri devlete aittir ki burada amaç bireysel tekelleşmenin önüne geçmektir. Bizim tarihsel tecrübemizde de toprakların bireysel temerküzünü ve dolayısıyla tekelleşmesini önlemek için tarım arazileri üzerinde devlet mülkiyeti tesis edilmiştir. Ebussuud Efendi'nin iktisadi görüşüyle benzerlik arz eden yaklaşımlardan kaynaklanan mevcut uygulamaların yanı sıra, makale boyunca var olduğu iddia edilen zihniyetin yeni yöntemlerin veya çözümlerin gündeme gelebilmesine de imkân tanıdığı düşünülebilir. Mesela, tarım toplumları açısından toprağın

⁹ Kiralamada kiralanan şeyin, kiralama süresinin ve kiralanan şeyin kullanım şeklinin baştan belirlenmesi gerekmektedir. Fıkıhçıların uzlaşığı bu gereklilikler, ileride doğabilecek çatışmaları ve mağduriyetleri önlemeyi amaçlar. Kiralama, kural olarak sınırlı süreyle yapılır. Sürenin uzunluk veya kısalığı önemli olmayıp tarafların anlaşmaları yeterlidir (Bardakoğlu 2000: 381).

taşıdığı kıymetin ve hayatiyetin şehir yaşamının ağırlıkta olduğu modern toplumlarda konut için geçerli olduğu söylenebilir. Toprağın ve konutun benzerlikleri, ikisinin de gayrimenkul olmalarıyla beraber, birinin temel ihtiyaçlardan olan besleme için gerekli ana kaynak olması ve diğerinin yine temel ihtiyaçlardan olan barınma için gerekli ana kaynak olması şeklinde ifade edilebilir. Öte yandan farklılık olarak, birinin üretim faktörü olduğu diğerinin ise tüketim malı olduğu unutulmamalıdır. Ancak temel ihtiyaçlarla olan doğrudan bağlantıları, ikisinin de temerküzünün iktisadi yapıyı bozucu etkiye yol açılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durumda bir toplumun yaşayabileceği muhtemel bir konut krizinde Miri mülkiyet rejimine benzer bir uygulamanın da tartışılabilir kabul edilmesi makul görünmektedir. Elbette Ebussuud Efendi'nin düşünceleri ve bizler için ne anlam ifade edebileceği ileri araştırmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça / References

- Akdağ, M. (1945). Timar Rejiminin Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3(4), 419-431.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Cilt 4*. Fey Vakfı Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (2000). İcare. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt 21, ss. 379-388). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö.L. (1943). 15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat ve Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları: Cilt 1, Kanunlar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.
- Barkan, Ö.L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*. Gözlem Yayınları.
- Burak, G. (2015). *The Second Formation of Islamic Law: The Hanafî School in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
- Düzenli, P. (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*. OSAV.
- Gün, D. (1996). *Kanunname-i Sultaniyye* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İltaş, D. (2010). Tahavi. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, ss. 385-388). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Imber, C. (1997). *Ebu's-suud: The Islamic Legal Tradition*. Edinburgh University Press.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: Cilt I*. Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (1998). *Essays in Ottoman History*. Eren Yayıncılık.
- Johansen B. (1988). *The Islamic Law on Land Tax and Rent The Peasants' Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Mamluk and Ottoman Periods*. Croom Helm.
- Kallek, C. (2015). *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Harac ve Emval Kitapları*. Klasik.
- Kolovos, E. (2007). Beyond 'Classical' Ottoman Defterology: A Preliminary Assessment of The Tahrir Registers of 1670-71 Concerning Crete and The Aegean Islands. İçinde E. Kolovos, P. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis (Ed.), *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward A Social and Economic History* (ss. 201-235). Isis Press.
- Mundy, M., Smith, R.S. (2007). *Governing Property, Making The Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*. I.B.Tauris.
- Özcan, T. (1997). *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (3), 125-155.
- Özel, A. (2001). Kadihan. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 21, ss. 121-123). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2005). Seçici Kurumsal Değişim ve Osmanlı'nın Uzun Ömürlülüğü. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 134, 34-41.
- Punar, B. (2015). *Kanun and Sharia: Ottoman Land Law In Şeyhülislam Fatwas from Kanunname of Budin to The Kanunname-i Cedid*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). School of Social Sciences of İstanbul Şehir University.
- Sahillioglu, H. (1975). Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak "Kitabu'l-Kadı" ve "Süfteceler". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (ss.103-142). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Türkiye’de Tüketici Kredilerinin Enflasyona Etkisinin İncelenmesi: 2017-2024 Dönemi için ARDL Sınır Test Uygulaması

Examining the Effect of Consumer Credits on Inflation in Türkiye: ARDL Bounds Test Application for the Period 2017-2024

İrfan Ersin

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
İstanbul/Türkiye
iersin@medipol.edu.tr

Asst. Prof. Dr., İstanbul Medipol University
Vocational School Of Social Sciences
İstanbul/Turkey
ORCID: 0000-0002-7407-3654

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
03 Aralık | December 2024
24 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
33-47

Atıf | Citation

Ersin, İ. (2024). Türkiye’de Tüketici Kredilerinin Enflasyona Etkisinin İncelenmesi: 2017-2024 Dönemi için ARDL Sınır Test Uygulaması. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, (8), 33-47.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1595393

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İrfan Ersin).

Türkiye'de Tüketici Kredilerinin Enflasyona Etkisinin İncelenmesi: 2017-2024 Dönemi için ARDL Sınır Test Uygulaması

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de konut, taşıt ve ihtiyaç kredilerinin tüketici fiyat endeksi (TÜFE) üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini incelemektedir. 2017-2024 dönemine ait aylık veriler, ARDL sınır testi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma, tüketici kredi piyasalarındaki gelişmelerin enflasyon üzerindeki dinamik etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sonuçlar, taşıt kredilerindeki artışların kısa vadede enflasyonu artırdığını, konut kredilerinin uzun vadede enflasyonist baskıları azalttığını ve ihtiyaç kredilerinin ise kısa vadede TÜFE üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ihtiyaç kredilerinin zamanla değişken etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Çalışma, tüketici kredilerinin enflasyon üzerindeki farklı etkilerini ortaya koyarak, kredi politikalarının ekonomik istikrar üzerindeki kritik rolüne dikkat çekmektedir. Özellikle, ihtiyaç kredilerinin yönetilmesinin enflasyonist baskıları azaltmada önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, makroekonomik politika yapımcılarının kredi türlerine özel düzenlemeler geliştirmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Kredileri, Enflasyon, ARDL Sınır Testi

JEL Sınıflandırması: E51, E31, C32

Examining the Effect of Consumer Credits on Inflation in Türkiye: ARDL Bounds Test Application for the Period 2017-2024

Abstract

This study examines the short-term and long-term effects of housing, vehicle and consumer loans on the consumer price index (CPI) in Turkey. Monthly data for the period 2017-2024 were analyzed using the ARDL bounds test method. The study aims to evaluate the dynamic effects of developments in consumer credit markets on inflation. The results show that increases in vehicle loans increase inflation in the short term, housing loans reduce inflationary pressures in the long term, and consumer loans have a positive effect on the CPI in the short term. However, it has been determined that consumer loans create variable effects over time. The study draws attention to the critical role of credit policies on economic stability by revealing the different effects of consumer loans on inflation. In particular, it is emphasized that the management of consumer loans is important in reducing inflationary pressures. In this context, it is recommended that macroeconomic policy makers develop special regulations for credit types.

Keywords: Consumer Loans, Inflation, ARDL Bounds Test

JEL Classification: E51, E31, C32

Giriş

Tüketici kredilerinin yaygınlaşması, bireylerin gelecekteki gelirlerini bugünkü tüketimleri için kullanmalarına olanak tanır. Özellikle konut, taşıt ve kişisel ihtiyaç kredileri gibi türler, bireylerin borçlanarak daha fazla harcama yapmasına ve dolayısıyla toplam talebin artmasına yol açar. Konut ve taşıt kredileri, modern ekonomilerde bireylerin tüketim ve yatırım kararlarını yönlendiren en önemli finansal araçlar arasında yer almaktadır. Bu tür krediler, bir yandan ekonomik büyümeyi destekleyen diğer yandan tüketim talebini artırarak fiyat istikrarını etkileyebilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, kredilendirme politikalarının enflasyon üzerindeki etkisi hem para politikası yapımcıları hem de akademik çevreler için kritik bir inceleme alanıdır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren kredi piyasalarında yaşanan genişlemeler, enflasyon dinamiklerini anlamada kredi mekanizmalarının rolünü daha da önemli hale getirmiştir (Yüksel ve Özşarı, 2016).

Konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri, bireylerin büyük ölçekli tüketim ve yatırım kararlarını finanse etmelerine olanak tanıyarak ekonomik büyümeye katkı sağlar. Ancak, bu kredilerin yaygınlaşması, toplam talebi artırarak enflasyonist baskılara yol açabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kredi genişlemesi ve enflasyon arasındaki ilişki, para politikası yapımcıları için önemli bir araştırma konusudur (Shananin vd., 2021). Örneğin, Kılıç (2018), Türkiye'de bireysel krediler ve enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, çalışmada, bireysel kredi kartları ile enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Ayrıca, enflasyondan taşıt kredisine, taşıt kredisinden bireysel kredi kartlarına, konut kredisinden bireysel kredi kartlarına ve taşıt kredisine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu da belirterek tüketici kredisi enflasyon ilişkisini ampirik bir bakış açısıyla sunmuştur. Arsène ve Guy-Paulin (2013) tarafından Kamerun örneğinde yapılan bir çalışmada, özel sektöre verilen krediler, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma, kredi genişlemesinin enflasyon üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür çalışmalar, kredi politikalarının enflasyon üzerindeki etkilerini anlamada önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye ekonomisinde, tüketici kredilerinin büyüklüğü ve erişim kolaylığı, hane halklarının tüketim alışkanlıklarını değiştirmekte ve dolaylı olarak piyasa fiyatlarına yön vermektedir. Kredi genişlemeleri, genellikle kısa vadede ekonomik canlılık yaratırken, uzun vadede enflasyonist baskılar oluşturabilmektedir. Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB, 2024) verilerine göre, Türkiye'de 2017 yılında tüketici kredileri içinde konut kredilerinin oranı %46,88 gibi yüksek bir seviyede, taşıt kredilerinin oranı yalnızca %1,64, ihtiyaç kredilerinin oranı ise %51,48 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak, özellikle 2023 yılına gelindiğinde taşıt kredilerinin oranında kayda değer bir artış gözlemlenmiş ve bu oran %5,14'e kadar yükselmiştir. Aynı dönemde konut kredilerinin oranında ise kademeli bir düşüş gerçekleşerek %27,72 seviyesine gerilemiştir. Bununla birlikte, ihtiyaç kredilerinin oranı %67,14'e yükselerek tüketici kredileri içinde en yüksek payı almıştır. Konut kredilerindeki gerileme, pandemi sonrası dönemde konut üretimindeki yavaşlama, kurlarda meydana gelen artışlarla maliyetlerin artışı konut arzında bir azalmaya yol açarken, TCMB'nin 2020 sonrası gevşek para politikaları da ihtiyaç, konut ve taşıt talebinde önemli artışlara yol açmıştır (Beyiz, 2023). Küresel salgının otomotiv üretiminde çip sorununu ortaya çıkarması, otomotiv arzında da bir yavaşlama meydana getirirken gevşek para politikaları otomotiv talebinde kayda değer düzeyde etkilemiştir (Kaya, 2023).

İhtiyaç kredilerinin önemli derecede yükselmesi, ekonomik koşulların ve bireylerin tüketim alışkanlıklarının değişimiyle yakından ilişkilidir. Bu artış, özellikle pandemi sonrası ekonomik belirsizliklerin ve enflasyonist baskıların hane halklarının ani ve kısa vadeli nakit ihtiyaçlarını artırdığını göstermektedir. İhtiyaç kredilerindeki bu büyüme, bireylerin borçlanma yoluyla tüketim harcamalarını desteklediğine işaret ederken, aynı zamanda enflasyonist dinamikler üzerinde baskı oluşturma durumu da söz konusu olabilmektedir. Literatürde, ihtiyaç kredilerinin tüketim talebini doğrudan artırarak TÜFE üzerinde pozitif bir etki yarattığına dair bulgular bulunmaktadır (Korkmaz, 2019; Bayır ve Güvenoğlu, 2019). İhtiyaç kredilerinin yaygınlaşmasının, bireysel borçlanmayı artırarak ekonomik kırılma potansiyeli de vardır. Bu durum, makroekonomik politikalar açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Bir yandan ihtiyaç kredileri, bireylerin tüketim harcamalarını destekleyerek ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ancak, bu kredilerin uzun vadeli sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri dikkatlice izlenmelidir. Borçlanmanın artışı, bireylerin finansal stresini artırabilir ve kredi geri dönüşlerinde sorunlar yaratabilir. Dolayısıyla, ihtiyaç kredilerine yönelik düzenlemelerin, kredi genişlemesinin enflasyon ve ekonomik istikrar üzerindeki etkilerini minimize edecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, bireysel borçlanma eğilimlerinin ve kredi kullanım amaçlarının daha detaylı incelenmesi, bu alandaki politika geliştirme süreçlerine katkı sağlayacaktır (Cavallo, 2024; Filipović, 2024).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de konut ve taşıt kredilerinin enflasyon üzerindeki etkilerini 2017 Ocak- 2024 Eylül dönemi verilerini kullanarak incelemektir. Özellikle kredi piyasalarındaki gelişmelerin enflasyon dinamiklerine olan etkileri, kısa ve

uzun vadeli ilişkiler çerçevesinde ARDL sınır testi yöntemi ile analiz edilecektir. Çalışma, literatüre önemli katkılar sunmayı hedeflemektedir; birincisi, bireysel krediler genelmesi yerine konut ve taşıt kredilerinin ayrı ayrı incelenmesi, farklı kredi türlerinin enflasyon üzerindeki etkilerinin ayrıntılı şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. İkincisi, analiz edilen dönemin genişliği ve güncel olması, özellikle COVID-19 pandemisi ve ekonomik belirsizliklerin kredi-enflasyon ilişkisindeki rolünü vurgulamaktadır. Bu doğrultuda çalışmaya ilişki planlama şu şekildedir: Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi vurgulanmıştır. İkinci bölümde literatür değerlendirmesi yapılmış ve çalışmanın literatüre katkısı vurgulanmıştır. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde bulgulara yer verilmiş ve son bölümde de sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Türkiye’de tüketici kredileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar literatürde farklı yöntem, dönem, değişkenlerle ele alınmış ve heterojen sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Durmuş ve Şahin (2019), 2006:Q1-2018:Q2 dönemi için Türkiye’de tüketici kredileri ile enflasyon, faiz oranı, döviz kuru ve para arzı gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünlüşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada kredilerle ile enflasyon arasında nedensellik tespit edilememiştir. Bayır ve Güvenoğlu (2019), 2009:01-2019:07 dönemi için Türkiye ekonomisinde tüketici kredileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, Johansen Eşbütünlüşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılarak yapılan analizler sonucunda tüketici kredileri ile enflasyon arasında eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilmiştir. Tüketici kredilerinin enflasyon üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve hem kısa hem de uzun dönemde bu iki değişken arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunduğu ortaya konulmuştur. Bu bulgular, tüketici kredilerinin tüketim harcamalarını ve dolayısıyla iç talebi artırarak enflasyon üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Ürkmez (2023), 2004-2022 yılları arasındaki aylık verilerle Türkiye’de enflasyon oranları ile tüketici kredisi faiz oranları arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik testiyle analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Türkiye’de enflasyon ve tüketici kredisi faiz oranları arasındaki ilişkisizliğin, merkez bankası para politikalarının etkinliğindeki azalma, ülkenin yüksek risk primi nedeniyle tüketici kredisi faiz oranlarının yüksek seyretmesi ve bu iki değişken arasındaki doğrusal bir ilişkinin bulunmaması gibi nedenlerden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Kazak (2023), 2005-2022 döneminde Türkiye’de tüketici kredileri ve kredi kartı hacminin enflasyon üzerindeki etkisini, özellikle bankacılık sektörü ve katılım bankacılığı perspektifinden incelemiştir. Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto prosedürü ile Fourier fonksiyonunu birleştiren bir nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, katılım bankalarına ait değişkenlerin (tüketici fon kullandırma hacmi, kredi kartları, bireysel ve kurumsal kredi kartları) TÜFE ile bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Buna karşılık, bankacılık sektörüne ait tüketici kredileri ve kredi kartları için TÜFE ile çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Karahan ve Gürbüz (2017), 2002-2016 dönemi için Türkiye’de bireysel banka kredileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve Johansen Eşbütünlüşme Testi ile Hata Düzeltme Modeli kullanmıştır. Çalışmada, bireysel banka kredileri ile enflasyon arasında eşbütünlüşme ilişkisi bulunmuş ve enflasyondan bireysel banka kredilerine doğru olan ilişkinin daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Kılıç ve Torun (2018), 2004:11-2015:03 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye’de bireysel kredilerin (konut, ihtiyaç, taşıt kredileri ve bireysel kredi kartları) enflasyon üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmada, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre bireysel kredi kartları ile enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuş, ayrıca enflasyondan taşıt kredisine, taşıt kredisinden bireysel kredi kartlarına, konut kredisinden bireysel kredi kartlarına ve taşıt kredisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Yüksel ve Özşarı (2016), 1994:1-2015:3 dönemine ait üç aylık verileri kullanarak Türkiye’de bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Johansen eşbütünlüşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerine dayanan çalışmada, bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Çalışma, bireysel kredilerdeki artışın enflasyon ve cari işlemler açığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Adımlı ve Telatar (2022), 2005:Q4-2020:Q4 dönemine ait üç aylık verilerle Türkiye ekonomisinde bireysel kredi türlerinin tüketici fiyat endeksi (TÜFE) üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini analiz etmiştir. Johansen Eşbütünlüşme Testi ve VAR

modeli tahmini sonucunda bireysel kredi türleri ile TÜFE arasında herhangi bir uzun dönem ilişkisi tespit edilmemiştir. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki grafikleri ile Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre bireysel kredi türleri ile TÜFE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Eroğlu ve Yeter (2022), 2011-2021 döneminde Türkiye’de enflasyon, döviz kuru (TL/USD) ve kredi büyümesi arasındaki ilişkiyi Fourier-Shin eşbütünleşme testi ve DOLS yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma, Türkiye ekonomisinde 2017 yılı öncesini “tek haneli enflasyon dönemi” ve 2017 yılı sonrasını “çift haneli enflasyon dönemi” olarak sınıflandırmış, bu iki dönem arasındaki farklılıkları incelemiştir. Ampirik bulgular, tüm dönem boyunca kredi büyümesinin enflasyon üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu, ancak 2017 sonrası dönemde kur geçişkenliğinin enflasyon üzerindeki etkisinin daha belirleyici hale geldiğini ortaya koymuştur.

Çakır ve Paker (2023), Türkiye’de mevduat ve katılım bankaları tarafından kullanılan sektörel krediler ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini, zamanla değişen dinamikleri de dikkate alarak analiz etmiştir. Çalışmada, Vektör Otoregresyon Modeli (VAR), Granger Nedensellik Testi (GC) ve Zamanla Değişen Granger Nedensellik (TVGC) testi kullanılmıştır. Bulgular, toplam krediler açısından her iki banka türü arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, sektörel bazda analiz edildiğinde, mevduat bankalarının metal ve işlenmiş madenler ile turizm ve denizcilik sektörlerine sağladığı kredilerin enflasyona neden olduğu, katılım bankalarının ise bu sektörlerde enflasyon üzerinde etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Tarım ve balıkçılık sektöründe ise her iki banka türü için de kredilerin enflasyona neden olmadığı görülmüştür. Ersin (2023), 2011-2021 dönemi için Türkiye’de ticari kredilerin enflasyon üzerindeki etkisini, sektörel düzeyde ve aylık verilerle VAR analizi kullanarak incelemiştir. Çalışmada, 11 farklı ticari sektör ele alınmış ve enflasyon göstergesi olarak TÜFE (2003=100) endeksi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, taşımacılık, depolama ve haberleşme; toptan ve perakende ticaret; elektrik, gaz ve su üretim ve dağıtım sanayi; savunma ve kamu yönetimi ile finans sektörlerinin ticari kredilerinin TÜFE üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Korkmaz (2019), 2005:12-2018:10 döneminde Türkiye’de tüketici kredileri ile ticari ve kurumsal kredi kartları kullanım oranlarının tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve üretici fiyat endeksi (ÜFE) enflasyon oranlarının volatilitesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, değişkenler arasındaki etkileşim, simetrik ve asimetrik koşullu değişen varyans modelleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, tüketici kredi kullanım oranlarının enflasyon oranlarının volatilitisini artırdığını, buna karşın taksitli ticari krediler ve kurumsal kredi kartları kullanım oranlarının enflasyon oranlarının volatilitisini azalttığını ortaya koymuştur.

Literatürde tüketici kredileri ve enflasyon arasındaki ilişki, farklı ülkeler için de analiz edilmiştir. Alazaki (2020), Suudi Arabistan’da tüketici kredileri ve faiz oranlarının enflasyon üzerindeki etkisini 2007-2019 dönemi çeyreklik verileri kullanarak incelemiştir. Analizde birim kök testi, Johansen Eşbütünleşme testi, Granger Nedensellik testi ve VECM modeli gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi, tüketici kredileri, faiz oranları ve enflasyon arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi olduğunu göstermiştir. Granger Nedensellik testi, tüketici kredileri ile enflasyon arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi ve enflasyondan faiz oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. VECM testi ise tüketici kredileri ile enflasyon arasında kısa vadeli bir ilişki olduğunu doğrulamış ve Granger testinin sonuçlarıyla uyumlu bulunmuştur. Cenzone ve Szabó (2024) çalışmasında, hanehalklarının ipotek (mortgage) tercihlerinin, özellikle sabit faiz oranlı (FRM) ve değişken faiz oranlı (ARM) ipotek seçenekleri arasındaki seçimlerinin, bireylerin geçmişteki enflasyon deneyimlerinden etkilendiği ortaya konulmuştur. Çalışma, Euro Bölgesi’nde dokuz ülkeyi kapsayan geniş bir hanehalkı veri seti kullanılarak gerçekleştirilmiştir ve bireylerin yaşam boyu deneyimlediği enflasyonun ipotek tercihleri üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Sonuçlar, yaşam boyu deneyimlenen enflasyonun artışının, sabit faiz oranlı ipotek tercih etme olasılığını önemli ölçüde azalttığını göstermiştir. Özellikle, deneyimlenen enflasyondaki bir log-puanlık artışın, FRM tercih etme olasılığını %71 oranında düşürdüğü hesaplanmıştır. Bu bulgular, geçmişte yüksek ve dalgalı enflasyon yaşamış bireylerin, enflasyon riskine karşı daha hassas hale geldiğini ve riskten kaçınma eğilimlerinin arttığını göstermektedir.

Tüketici kredileri ile enflasyon arasındaki ilişki, ekonomik istikrar ve para politikalarının etkinliği açısından her dönemde güncelliğini koruyan bir konudur. Mevcut literatür, bu ilişkiyi çeşitli yöntemlerle ve farklı dönemler üzerinden ele almış, ancak sonuçlar genellikle dönemsel ve yöntemsel farklılıklardan etkilenmiştir. Bu çalışmada, literatüre yeni bir katkı sunarak Türkiye’de tüketici kredileri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi ARDL testi ile incelemekteyiz. ARDL yöntemi, kısa ve uzun dönemli etkilerin aynı anda değerlendirilebilmesine olanak tanıyarak bu ilişkinin dinamik yapısını anlamamıza olanak sağlayacaktır. Tüketici kredileri ve enflasyon, ekonomik büyüme, fiyat istikrarı ve kredi piyasasının etkinliği açısından kritik öneme sahip olduğu için, bu ilişkinin güncel verilerle yeniden incelenmesi, politika yapımcılar ve akademisyenler açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle 2017 sonrası dönemde enflasyon oranlarının iki haneli verilere çıkması, 2017 sonrası

dönemin incelenmesini önemli kılmaktadır. Ayrıca, çalışmamız literatürdeki metodolojik çeşitliliğe katkıda bulunarak, ARDL yöntemiyle yapılan analizlerin sonuçlarının önceki çalışmalarla karşılaştırılmasına olanak tanınmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde kredi piyasası ile enflasyon arasındaki dinamiklerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye’de tüketici kredileri ile enflasyon arasındaki ilişki, 2017M1-2024M09 dönemi için aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili dönem, çalışmanın amacına ve araştırmanın kapsamına uygun olarak Türkiye’de enflasyonun iki haneli verilere tekrar yükseldiği başlangıç yılı ve son güncel verilerin elde edildiği bitiş yılı olarak belirlenmiştir. Veriler arasında ihtiyaç kredileri, konut kredileri, taşıt kredileri, tüketici fiyat endeksi, sanayi üretim endeksi, işsizlik ve M2 para arzı bulunmaktadır. Tüm değişkenlerin logaritmaları alınmış ve Census X-12 yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Analiz kapsamında ARDL testi uygulanmış, kısa ve uzun dönem ilişkileri değerlendirilmiştir. ARDL modeli, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkilerini aynı anda tahmin edebilme yeteneği nedeniyle tercih edilmektedir. Ayrıca, serilerin durağanlık derecelerinin (I(0), I(1) veya her ikisi) farklı olması durumunda da güvenilir sonuçlar sağlayabilmesi, ARDL modelini esnek ve etkili bir yöntem haline getirmektedir (Çelik vd., 2021). Yapısal kırılmaları belirlemek için CUSUM of Squares testi kullanılmış ve referans aralık dışında sonuçlar elde edilmesi nedeniyle 2021M12-2022M11 dönemi için kukla değişken oluşturulmuştur.

Tablo 1: Değişken Tanımları

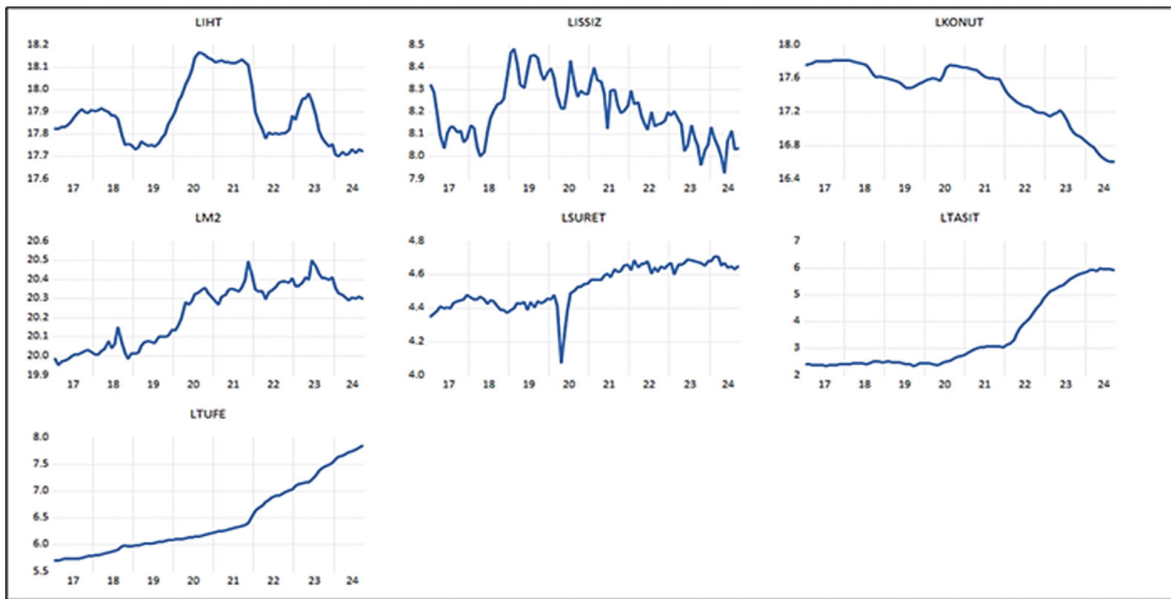
Değişken Adı	Tanımı	Kaynak
liht	Bankalar ve Finansman Şirketleri (Bin TL)- Diğer (İhtiyaç Kredileri)	TCMB
lkonut	Bankalar ve Finansman Şirketleri (Bin TL)- Konut Kredileri	TCMB
ltaşıit	Bankalar ve Finansman Şirketleri (Bin TL)- Taşıit Kredileri	TCMB
ltüfe	Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)	TÜİK
lsuret	Sanayi Üretim Endeksi (2021=100)	TÜİK
lissiz	İşsizlik (Bin Kişi)	TÜİK
lm ²	M ² Para Arzı (Bin TL)	TCMB

Çalışmaya ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur. Veri setinin istatistiksel özellikleri incelendiğinde, değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerinin genellikle birbirine yakın olduğu, dolayısıyla dağılımlarının simetriye yakın olduğu gözlenmektedir. Ancak, taşıit kredileri (ltaşıit) ve tüketici fiyat endeksi (ltüfe) değişkenlerinin standart sapmaları diğer değişkenlere göre daha yüksek olup, bu değişkenlerin daha fazla dalgalanma gösterdiğini işaret etmektedir. Skewness (çarpıklık) değerleri, lkonut ve lm² gibi değişkenlerin negatif çarpıklık sergileyerek dağılımın sola meyilli olduğunu, diğer değişkenlerin ise sağa çarpık olduğunu göstermektedir. Kurtosis değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin 3’e yakın olduğu ve aşırı uç değerlerin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Jarque-Bera test sonuçlarına göre, liht, lkonut, lm², ltaşıit ve ltüfe değişkenlerinin normal dağılım varsayımından sapma gösterdiği görülmektedir ($p < 0.05$).

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	lht	lssız	lkonut	lm ²	lsuret	ltasıt	ltufe
Mean	17.89176	8.205110	17.45315	20.22679	4.531872	3.444976	6.464873
Median	17.86855	8.198914	17.59178	20.29873	4.542084	2.699845	6.211764
Maximum	18.16439	8.482602	17.81535	20.50214	4.706697	5.975554	7.834456
Minimum	17.70021	7.926964	16.60174	19.95507	4.070182	2.361428	5.702915
Std. Dev.	0.140106	0.130391	0.348211	0.161016	0.124787	1.322314	0.650357
Skewness	0.636790	0.183446	-0.992443	-0.265089	-0.569529	0.940925	0.728706
Kurtosis	2.182798	2.227426	2.904188	1.521328	3.273935	2.207280	2.185171
Jarque-Bera	8.873077	2.834489	15.30219	9.561794	5.318410	16.15782	10.80347
Probability	0.011837	0.242381	0.000476	0.008388	0.070004	0.000310	0.004509

Değişkenlere ilişkin grafik gösterimleri Grafik 1'de verilmiştir. Grafiklere bakıldığında, ihtiyaç kredileri (lht) ve konut kredileri (lkonut) dönemsel dalgalanmalar sergilerken, taşıt kredileri (ltasıt) 20. dönem sonrası hızlı bir artış göstermiştir. Tüketici fiyat endeksi (ltufe) istikrarlı bir artış trendinde olup, enflasyonist baskıyı yansıtmaktadır. Sanayi üretimi (lsuret) genel olarak artış göstermesine rağmen, 20. dönemde geçici bir düşüş yaşamıştır. Bu trendler, kredilerin ve ekonomik göstergelerin dinamik yapısını sergilemektedir.

Grafik 1: Değişkenlerin Grafik Gösterimleri

1.1 ARDL Sınır Testi

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi, kısa ve uzun dönem ilişkilerin eş zamanlı olarak modellenmesine olanak tanıyan ileri düzey bir ekonometrik yöntemdir. Bu yöntem, özellikle serilerin durağanlık seviyelerindeki heterojenlik durumlarında $I(0)$ ya da $I(1)$ kullanılabilirliği nedeniyle sıkça tercih edilmektedir. ARDL sınır testi, bağımlı değişkenin kendi gecikmeli değerleri ile bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin etkisini aynı anda modelleyerek, seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkilerini ve kısa dönem dinamiklerini analiz etme imkânı sağlar. Bu kapsamda, ARDL modeli hem kısa dönemli dalgalanmaların hem de uzun dönemli denge ilişkilerinin incelenmesi için güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir (Pesaran vd., 2001; Çelik vd., 2023; Keskin ve Kara, 2021).

$$\Delta \text{ltufe}_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta \text{ltufe}_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta \text{liht}_{t-j} + \sum_{k=0}^q \delta_k \Delta \text{lkonut}_{t-k} + \sum_{l=0}^q \theta_l \Delta \text{ltasit}_{t-l} + \sum_{n=0}^q \psi_n \Delta \text{lissiz}_{t-n} + \sum_{o=0}^q \omega_o \Delta \text{lm2}_{t-o} + \lambda_1 \text{ltufe}_{t-1} + \lambda_2 \text{liht}_{t-1} + \lambda_3 \text{lkonut}_{t-1} + \lambda_4 \text{ltasit}_{t-1} + \lambda_5 \text{lissiz}_{t-1} + \lambda_6 \text{lm2}_{t-1} + \epsilon_t \quad (1)$$

- Δ : Fark operatörüdür ve kısa dönem dinamiklerini temsil eder.
- α_0 : Sabit terimdir.
- $\beta_i, \gamma_j, \delta_k, \theta_l, \psi_n, \omega_o$: Kısa dönem etkilerini temsil eden katsayılarıdır.
- $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_7$: Uzun dönem ilişkiyi temsil eden katsayılarıdır
- ϵ_t : Hata terimidir.

ARDL modeli kurulduktan sonra Denklem 2'de olduğu gibi hata düzeltme modeli kurulur.

$$\Delta \text{ltufe}_t = \alpha_0 + \lambda_1 \text{ltufe}_{t-1} + \lambda_2 \text{liht}_{t-1} + \lambda_3 \text{lkonut}_{t-1} + \lambda_4 \text{ltasit}_{t-1} + \lambda_5 \text{lissiz}_{t-1} + \lambda_6 \text{lm2}_{t-1} + \epsilon_t$$

- λ_1 : Kısa dönem etkilerini temsil eden katsayılarıdır
- α_0 : Sabit terimdir.
- ϵ_t : Hata terimidir.

Hipotezler:

$$H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = \lambda_3 = \dots = 0 \quad (\text{Uzun dönem ilişki yoktur})$$

$$H_1: \lambda_i \neq 0 \quad (\text{Uzun dönem ilişki vardır})$$

ARDL Sınır testinde değişen varyans, otokorelasyon, yapısal kırılma ve normal dağılım varsayımları sağlandığında sınır testi için F-istatistiği hesaplanır ve Pesaran vd. (2001) belirlediği kritik sınır değerlerle karşılaştırılır:

- Eğer F-istatistiği üst sınırdan büyükse, eşbütünleşme vardır.
- Eğer F-istatistiği alt sınırdan küçükse, eşbütünleşme yoktur.
- Eğer F-istatistiği sınır değerler arasındaysa, sonuç belirsizdir.

2. Bulgular

Zaman serisi analizinde, verilerin durağan olup olmadığını belirlemek, modelleme ve tahmin süreçlerinin doğruluğu açısından kritik bir öneme sahiptir. Durağan bir zaman serisi, ortalaması ve varyansı zaman içinde sabit kalan ve kovaryansı sadece iki zaman noktası arasındaki mesafeye bağlı olan bir seridir. Bu özellikler, serinin gelecekteki davranışlarının geçmiş verilerle tutarlı olmasını sağlar. Durağan olmayan seriler ise analiz ve modelleme süreçlerinde yanıltıcı sonuçlara yol açabilir (Enders, 2004). Birim kök testleri, bir zaman serisinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılan istatistiksel araçlardır. Bu testler, serinin birim kök içerip içermediğini değerlendirerek durağanlık hakkında bilgi verir. En yaygın kullanılan birim kök testlerinden biri, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testidir. ADF testi, serinin otoregresif bir modelde birim kök içerip içermediğini test eder ve hata terimlerinin otokorelasyonunu dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar sağlar (Dickey & Fuller, 1979). Bu test, özellikle ekonomik ve finansal zaman serilerinin analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Gujarati & Porter, 2009).

ADF testinin önemi, zaman serisi verilerinin doğru bir şekilde modellenmesi ve analiz edilmesinde yatmaktadır. Durağan olmayan veriler, sahte regresyonlara ve yanıltıcı ilişkilere neden olabilir. Bu nedenle, ADF testi gibi birim kök testleri, verilerin durağanlığını değerlendirerek uygun modelleme tekniklerinin seçilmesine yardımcı olur ve analizlerin güvenilirliğini artırır (Stock & Watson, 2007). Tablo 3'te çalışmada kullanılan değişkenlerin ADF birim kök test sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

		Düzeyde						
		liht	lıssız	lkonut	lm ²	lsuret	ltasıt	ltufe
Sabitli	t-istatistik	-1.7433	-2.2295	1.4219	-1.4910	-2.1358	0.1102	2.0754
	Prob.	0.4063	0.1975	0.9990	0.5338	0.2314	0.9649	0.9999
Sabitli & Trendli	t-istatistik	-1.7996	-2.3872	-0.5654	-1.4100	-3.6463	-1.7621	-0.9291
	Prob.	0.6970	0.3837	0.9785	0.8518	0.0313**	0.7150	0.9475
		Birinci Fark						
		d(liht)	d(lıssız)	d(lkonut)	d(lm ²)	d(lsuret)	d(ltasıt)	d(ltufe)
Sabitli	t-istatistik	-5.0292	-8.0406	-5.1824	-9.2950	-10.2876	-3.0768	-4.5242
	Prob.	0.0001*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0319**	0.0004*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil eder.

Birim kök test sonuçlarına göre, lsuret değişkeni düzeyde sabitli ve trendli model için %5 anlamlılık düzeyinde durağandır. Diğer değişkenler ise birinci farkta durağan hale gelmektedir. Bu durum da ARDL testi için söz konusu bu değişkenlerle model oluşturulabileceğini göstermektedir. ARDL model sonuçları Ek 1'de Tablo 8'de verilmiştir. ARDL model seçimini maksimum 4 gecikmeyi baz alarak 2,1,4,2,4,3,4,4 olarak yapmıştır. Sınır test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. F-İstatistiği (5.940072), hem örnekleme hem de asimptotik kritik değerlerin I(1) üst sınırından büyük olduğu için (örneğin, 5% seviyesinde 3.458 > 5.940072), uzun dönem ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç, modelde yer alan değişkenler arasında bir eşbütünlük (cointegration) ilişkisinin olduğunu ve uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Sınır Test Sonuçları

F-İstatistiği: 5.940072						
Kritik Değerler						
	%10	%5	%1			
Seviye	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Örneklem (80)	2.017	3.052	2.336	3.458	3.021	4.350
Asimptotik	1.920	2.890	2.170	3.210	2.730	3.900

ARDL model sonuçlarında uzun dönem katsayıları Tablo 4'te sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, lsuret(-1), lkonut(-1) ve liht(-1) değişkenleri uzun dönemde ltufe üzerinde anlamlı etkilere sahiptir. lsuret(-1) katsayısı (0.466959) pozitif ve anlamlıdır (p = 0.0147), bu da lsuret değişkenindeki artışların uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiğini göstermektedir. lkonut(-1) katsayısı (-1.593247) negatif ve anlamlıdır (p = 0.0000), bu nedenle lkonut değişkeninin

uzun dönemde ltüfe değişkeni üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Bir ay önce artan konut kredileri, hanehalkının mevcut nakit akışlarını kredi taksitlerine yönlendirmesine neden olur. Bu durum piyasadaki genel para dolaşımını (likiditeyi) sınırlayarak enflasyonist baskıları azaltabilir. Örneğin, yüksek talep nedeniyle fiyat artışına maruz kalabilecek diğer sektörlerde talebin azalması, fiyatların dengelenmesine katkı sağlar (Çınar, 2022). Bir diğer neden, merkez bankasının politika faiz politikasıyla enflasyonist etkinin baskılanması olarak yorumlanabilir.

Tablo 5: Uzun Dönem İlişki Sonuçları

Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P-değeri
ltasit(-1)	0.045342	0.045889	0.988097	0.3260
lsuret(-1)	0.466959	0.187310	2.492970	0.0147**
lm2(-1)	0.431747	0.222270	1.942438	0.0556**
lkonut(-1)	-1.593247	0.117928	-13.51039	0.0000*
lissiz(-1)	-0.210806	0.112026	-1.881757	0.0635***
liht(-1)	0.581988	0.193877	3.001831	0.0036*
kukla(-1)	0.009685	0.057726	0.167768	0.8672
sabit (c)	14.65960	2.115206	6.930578	0.0000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil eder.

Bir diğer değişken olan liht(-1) katsayısı (0.581988) pozitif ve anlamlıdır (p = 0.0036), bu da liht değişkenindeki artışların uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. İhtiyaç kredilerinin artmasının uzun dönemde tüketim talebini artırarak fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine ve dolayısıyla enflasyonun artmasına katkı sağlayabileceği görülmektedir (Kılıç, 2018). Bununla birlikte, ltasit(-1), lm2(-1), lissiz(-1) ve kukla(-1) değişkenleri anlamlı bulunmamıştır ve bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde uzun dönem etkisi olmadığı değerlendirilmektedir.

ARDL hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, Tablo 6'da kısa ve uzun dönem ilişkiler başarılı bir şekilde analiz edilmiştir. Hata düzeltme katsayısı (Cointeq)* negatif ve anlamlıdır (-0.137089, p = 0.0000), bu da uzun dönemdeki dengesizliklerin yaklaşık %13.7'sinin her ay düzeltildiğini göstermektedir. Kısa dönem dinamiklerde, ltüfe(-1), ltasit, lkonut, ve liht gibi değişkenler enflasyon üzerinde anlamlı etkiler yaratmaktadır. Tüketici kredilerinin etkileri incelendiğinde, taşıt kredileri (ltasit) pozitif bir katsayıya sahiptir (0.077), bu da taşıt kredilerindeki artışların tüketici fiyat endeksi üzerinde artırıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Konut kredileri (lkonut) ise cari dönemde negatif ve anlamlı bir etki göstermektedir (-0.312), bu da konut kredilerindeki artışın kısa dönemde tüketici fiyatlarını düşürdüğünü ifade etmektedir. Ancak gecikmeli değişkenler olan lkonut(-1), lkonut(-2) ve lkonut(-3) sırasıyla 0.254, 0.247 ve 0.161 katsayılarıyla pozitif ve anlamlıdır. Bu durum, konut kredilerinin gecikmeli etkilerle fiyatlar üzerinde artırıcı bir rol oynadığını göstermektedir. İhtiyaç kredileri (liht) cari dönemde negatif bir etkide bulunurken (-0.308), gecikmeli etkileri hem pozitif (0.120) hem de negatif (-0.238 ve -0.132) yönlü etkiler göstermektedir. Bu da ihtiyaç kredilerinin etkisinin zaman içerisinde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Makroekonomik değişkenlerden sanayi üretim endeksi (lsuret) cari dönemde ve bir dönem gecikmeli olarak anlamlı bir etki yaratmazken, iki ve üç dönem gecikmeli etkileri sırasıyla -0.063 ve -0.111 katsayılarıyla negatif ve anlamlıdır. Bu, sanayi üretimindeki artışın gecikmeli etkilerle fiyat seviyesini düşürdüğünü göstermektedir. Para arzı (lm2) ise cari dönemde anlamlı bir etki yaratmazken, bir dönem gecikmeli olarak pozitif ve anlamlı bir katsayıya sahiptir (0.076). Bu, para arzındaki artışların gecikmeli etkilerle fiyat seviyesini artırıcı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. İşsizlik (lissiz) cari dönemde anlamlı bir etki göstermezken, bir dönem gecikmeli olarak pozitif ve anlamlıdır (0.027). Bu durum, işsizlik oranındaki artışın

gecikmeli bir şekilde tüketici fiyatları üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Modelin genel uygunluğuna bakıldığında, yüksek bir R-kare (0.9568) ve anlamlı bir F-istatistiği ($p = 0.0000$) ile güçlü bir açıklayıcılığa sahip olduğu görülmektedir. Durbin-Watson istatistiği (2.061477) ile otokorelasyon bulunmaması da modelin güvenilirliğini desteklemektedir.

Tablo 6: Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Modeli

Değişken Adı	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	P değeri
Cointeq*	-0.137089	0.017558	-7.807938	0.0000*
d(ltufe(-1))	0.598264	0.060007	9.969846	0.0000*
d(ltasit)	0.077092	0.015920	4.842415	0.0000*
d(lsuret)	-0.001690	0.014315	-0.118072	0.9064
d(lsuret(-1))	-0.001985	0.016510	-0.120243	0.9047
d(lsuret(-2))	-0.062721	0.017995	-3.485386	0.0009*
d(lsuret(-3))	-0.110776	0.018878	-5.868028	0.0000*
d(lm2)	-0.006844	0.025361	-0.269874	0.7881
d(lm2(-1))	0.076114	0.032307	2.355993	0.0215**
d(lkonut)	-0.312285	0.054359	-5.744819	0.0000*
d(lkonut(-1))	0.254172	0.071350	3.562309	0.0007*
d(lkonut(-2))	0.246604	0.060444	4.079873	0.0001*
d(lkonut(-3))	0.161033	0.050995	3.157844	0.0024*
d(lissiz)	-0.020901	0.012296	-1.699798	0.0939***
d(lissiz(-1))	0.026643	0.011219	2.374822	0.0205**
d(lissiz(-2))	0.018240	0.011289	1.615790	0.1110
d(liht)	-0.307754	0.043978	-6.997935	0.0000*
d(liht(-1))	0.120363	0.052900	2.275296	0.0262**
d(liht(-2))	-0.237990	0.047243	-5.037565	0.0000*
d(liht(-3))	-0.132132	0.047500	-2.781708	0.0071*
d(kukla)	0.007760	0.005755	1.348389	0.1822
d(kukla(-1))	-0.012785	0.005390	-2.372163	0.0207**
d(kukla(-2))	-0.010939	0.005452	-2.006492	0.0490**
d(kukla(-3))	-0.015278	0.005192	-2.942722	0.0045*
R2		0.956804		
F-istatistik	62.59879	Durbin-Watson stat	2.061477	
Prob(F-istatistik)	0.000000			

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil eder.

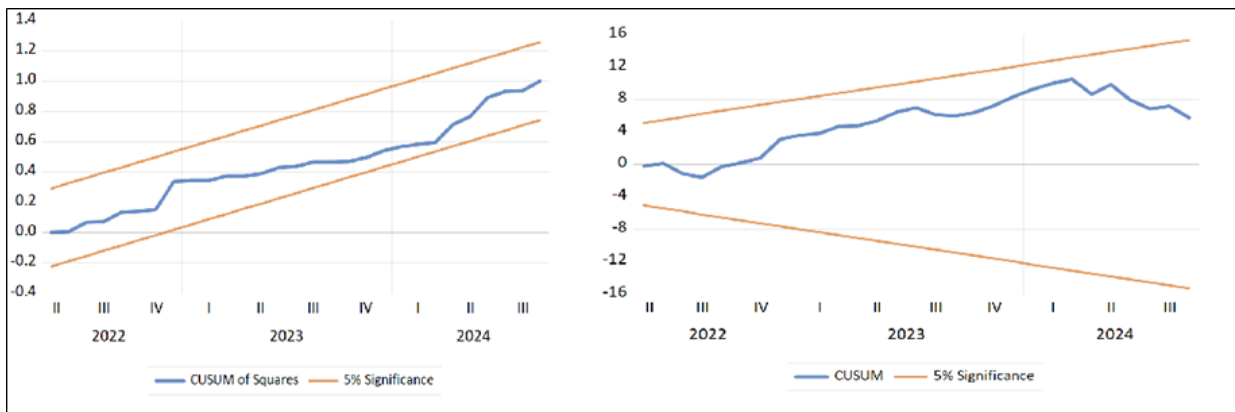
ARDL modelinin anlamlı yorumlanması için bazı ön testlerin yapılması gerekmektedir. Tablo 7’de verilen modelin ön test sonuçlarına göre, istatistiksel olarak anlamlı bir sorun bulunmamaktadır. Değişen varyans testi (Breusch-Pagan-Godfrey) sonuçlarına göre (F-istatistik: 0.9277, Prob: 0.580), değişen varyans problemi bulunmamaktadır; dolayısıyla hata terimlerinin sabit varyansa sahip olduğu kabul edilebilir. Otokorelasyon testi (LM Test) sonuçları (F-istatistik: 0.28512, Prob: 0.753) hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Ayrıca, normallik testi (Jarque-Bera) sonuçları (istatistik: 0.7417, Prob: 0.690), hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir. Bu sonuçlar, ARDL modelinin geçerli ve güvenilir olduğunu, temel varsayımlar açısından bir sorun bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 7: ARDL Ön Testler

Ön Testler	F-İstatistik	Prob.
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	0.9277	0.580
Otokorelasyon (LM Test)	0.28512	0.753
Normallik (Jarque- Bera)	0.7417	0.690

Cusum ve cusum squares test sonuçları modelin yapısal kırılmaya sahip olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Grafik 2’deki sonuçlara göre, mavi renkli çizgiler, %5 anlamlılık sınırları içinde kalmaktadır. Bu durum, ARDL modelinin parametrelerinin zaman içinde kararlı olduğunu ve yapısal bir kırılma içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla, modelin istikrarını sağlanmış olup tahmin sonuçları güvenilirdir. Bu da modelin uzun ve kısa dönem analizlerinde tutarlı sonuçlar verdiğini destekler.

Grafik 2: Cusum ve Cusum Squares Grafikleri

Çalışmanın bulguları, Türkiye’de kredi türlerinin enflasyon üzerindeki etkileri konusunda literatürdeki önemli çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Analiz sonuçları, taşıt kredilerinin kısa dönemde TÜFE üzerinde pozitif bir etki yarattığını ortaya koyarken, bu bulgu Kılıç (2018) ve Kaya (2023) gibi çalışmalarla paralellik göstermektedir. Konut kredilerinin uzun vadede enflasyonist baskıları azaltıcı etkileri, Çınar (2022) ve Kılıç ve Torun (2018) tarafından desteklenmiştir. İhtiyaç kredilerinin kısa vadede TÜFE’yi artırdığı ancak uzun vadede karmaşık bir etki yarattığı tespiti ise Bayır ve Güvenoğlu (2019) ve Korkmaz (2019) gibi çalışmalara uyum sağlamaktadır. Ayrıca, sanayi üretiminin gecikmeli olarak fiyatlar genel seviyesini düşürdüğü yönündeki bulgular Eroğlu ve Yeter (2022) tarafından, para arzının TÜFE üzerindeki gecikmeli pozitif etkisi ise Yüksel ve Özarsı (2016) ile Keskin ve Kara (2021) tarafından desteklenmiştir. İşsizlik oranlarının gecikmeli etkilerle enflas-

yon üzerinde pozitif bir etki yarattığı sonucu da Karahan ve Gürbüz (2017) ile uyumludur. Bu bulgular, literatürdeki genel kanılarla örtüşmekte ve çalışmanın metodolojik güvenilirliğini güçlendirmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye’de konut, taşıt ve ihtiyaç kredilerinin tüketici fiyat endeksi (TÜFE) üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini ARDL sınır testi yöntemiyle analiz etmiştir. 2017-2024 dönemine ait aylık veriler kullanılarak yapılan analizler, kredi piyasasındaki gelişmelerin enflasyon dinamikleri üzerinde anlamlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre, taşıt kredilerindeki artışlar, tüketim talebini yükselterek TÜFE üzerinde pozitif bir etki yaratmıştır. Konut kredileri ise, uzun dönemde enflasyonist baskıları azaltıcı etkiler göstermiştir. Bu durum, konut kredilerinin ekonomik nakit akışlarını yeniden yönlendirmesi ve likiditeyi sınırlandırması yoluyla talep yönlü enflasyonist etkileri dengeleyebileceğini ortaya koymaktadır. İhtiyaç kredileri ise tüketici harcamalarını artırarak kısa vadede TÜFE üzerinde yükseltici bir etki yaratmıştır. Ancak, ihtiyaç kredilerinin etkisinin zamanla değişkenlik gösterdiği ve hem pozitif hem de negatif gecikmeli etkiler oluşturabildiği tespit edilmiştir. Bu durum, ihtiyaç kredilerinin fiyat dinamikleri üzerindeki karmaşık etkilerini vurgulamaktadır.

Sanayi üretimi endeksi (Isuret), kısa dönemde belirgin bir etkide bulunmazken, uzun dönemde fiyatlar genel seviyesini azaltıcı bir etki göstermiştir. Para arzının (Im2) gecikmeli etkileri ise TÜFE üzerinde pozitif bir belirleyici olarak tespit edilmiştir. İşsizlik oranındaki artışların ise gecikmeli bir şekilde tüketici fiyatları üzerinde artırıcı bir etki yarattığı görülmüştür. Bu bulgular, kredi genişlemesi ve makroekonomik değişkenlerin enflasyon üzerindeki etkilerinin, kredi türlerine ve ekonomik döngüye bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

Makroekonomik politika perspektifinden bakıldığında, ihtiyaç kredileri başta olmak üzere kredi türlerinin tüketim talebi üzerindeki etkilerinin yönetilmesi, fiyat istikrarını sağlamak açısından kritik önemdedir. Özellikle, ihtiyaç kredilerinin kısa dönemde tüketimi artırıcı etkileri göz önünde bulundurularak, bu kredi türüne yönelik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Konut ve taşıt kredileri gibi büyük ölçekli tüketim kararlarını etkileyen kredilerin, ekonomi genelindeki talep ve arz dengesine olan etkilerinin de daha yakından izlenmesi gerekmektedir. Merkez Bankası’nın para politikalarının ve kredi büyümesini sınırlayıcı düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması, fiyat istikrarının sağlanmasında önemli bir rol oynayacaktır. Kalkınmakta olan veya tarıma dayalı bölgelerde verilen krediler, üretim kapasitesini artırarak enflasyon üzerindeki etkileri hafifletebilirken, yüksek tüketim oranlarına sahip büyük şehirlerde tüketici kredilerinin artışı, talep yönlü enflasyonu hızlandırabilir. Bu nedenle, kredi politikalarının sektörel ve bölgesel farklılıkları gözetenek tasarlanması, ekonomik istikrarın sağlanmasında kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye’de kredi piyasasının enflasyon üzerindeki etkilerine dair detaylı bir analiz sunarak literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi ve ekonomik belirsizliklerin etkileri, kredi-enflasyon ilişkisinin dinamik yapısını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, farklı dönemlerde ve sektör bazında detaylı analizlerle bu ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça / References

- Adımlı, T., & Telatar, O. M. (2022). Bireysel Kredi Türlerinin Tüketici Fiyat Endeksine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 14(26), 1-17.
- Alazaki, Z. A. (2020). The Relationship of Consumer Loans, Credit Cards and the Interest Rate to Inflation in Saudi Arabia: An Econometric Study through Quarter Data for the Period 2007-2019. *Management & Economics Research Journal*, 2(3), 78-95.
- Bayır, M., & Güvenoğlu, H. (2019). Tüketici kredileri ile enflasyon ilişkisi: Türkiye örneği. *International Marmara Social Sciences Congress (Autumn) 2019 Proceedings Book (Social Sciences)*, 282-289.
- Beyiz, Z. (2023). 2008 Büyük Durgunluğu ve TCMB Para Politikası: Banka Kredileri Kanalı ve Büyüme Özelinde Ampirik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(4), 841-866.
- Cavallo, A. (2024). Inflation with Covid consumption baskets. *IMF Economic Review*, 72(2), 902-917.
- Cenzon, J., & Szabó, B. E. (2024). Mortgage choice and inflation experiences in the Eurozone. *Journal of Monetary Economics*, 103611.
- Çelik, R., Keskin, A., & Keskin, A. (2021). Türkiye'de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisi: ardl sınır testi yaklaşımı. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 80, pp. 451-474). Istanbul University.
- Çınar, M. (2022). Fiyat, gelir ve faiz oranlarının konut talebi üzerindeki etkisi: panel veri yaklaşımı. *International Journal of Social Inquiry*, 15(2), 295-309.
- Durmuş, S., & Şahin, D. (2019). Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru Ve Tüketici Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 95-112.
- Ersin, İ. (2023). Türkiye'de Sektörel Ticari Kredilerin Enflasyon Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 258-274.
- Filipović, M. (2024). Impact of inflation on citizens borrowing (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Economics and Business
- Karahan, Ö., & Gürbüz, Y. E. (2017). Türkiye'de bireysel banka kredileri ve enflasyon ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 410-416.
- Kaya, H. P. (2023). Çip Krizinin Otomotiv Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 67-78.
- Kazak, H. (2023). Banka Kredileri ve Enflasyon Arasındaki İlişki Katılım Bankaları Açısından da Geçerli mi? Türkiye Üzerine Fourier İşlevli Bir Nedensellik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 2527-2542.
- Keskin, A., & Kara, B. (2021). The relationship between trade openness, foreign trade tax revenues and GDP in Turkey: ARDL bounds test approach for 1993-2019 period. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(4), 1297-1315.
- Kiliç, F. & Torun, M. (2018). Bireysel kredilerin enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 16(1), 18-40.
- Korkmaz, Ö. (2019). Kredi kullanım oranları ile enflasyon oranları arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir inceleme. *Maliye Dergisi*, 176(1), 98-127.
- Paker, R., & Çakır, M. (2023). Sektörel Krediler ile Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Katılım ve Mevduat Bankalarının Karşılaştırılması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 275-297.
- Shananin, A. A., Tarasenko, M. V., & Trusov, N. V. (2021). Consumer loan demand modeling. In *Mathematical Optimization Theory and Operations Research: Recent Trends: 20th International Conference, MOTOR 2021, Irkutsk, Russia, July 5-10, 2021, Revised Selected Papers 20* (pp. 417-428). Springer International Publishing.

Türkiye Bankalar Birliği. (2024). *İstatistik raporu: Bankacılık sektörü verileri*. Türkiye Bankalar Birliği. <https://www.tbb.org.tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> Erişim Tarihi: 23.11.2024

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2023). Tüketici kredileri istatistikleri. Alındığı tarih 12 Kasım 2024, <https://www.tcmb.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Sanayi Üretim Endeksi. Alındığı tarih 12 Kasım 2024, <https://data.tuik.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Enflasyon Tüketici Fiyat Endeksi. Alındığı tarih 12 Kasım 2024, <https://data.tuik.gov.tr/>

Ürkmez, E. (2023). Enflasyon ile Tüketici Kredisi Faiz Oranları Arasındaki ilişkinin Toda-Yamamoto Nedensellik Yöntemi ile Analizi: Türkiye Örneği. In *Granger Nedensellik Sınamasında Yeni Yaklaşımlar* (pp. 51-63). Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti..

Yeter, F., & Eroğlu, İ. (2022). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru Ve Kredi Büyümesi İlişkisi: Fourier-Shin Eş Bütünleşme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 840-848.

Yüksel, S., & Özsarı, M. (2016). Türkiye’deki bireysel krediler ile enflasyon ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi. *Econworld Konferansı, Roma.-*

EK-1

Tablo 8: ARDL Model Sonuçları ((2,1,4,2,4,3,4,4))

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık (P)
LTUFE(-1)	1.461175	0.082507	17.70966	0.0000
LTUFE(-2)	-0.598264	0.076741	-7.795881	0.0000
LTASIT	0.077092	0.030589	2.520306	0.0145
LTASIT(-1)	-0.070877	0.031526	-2.248188	0.0284
LSURET	-0.001690	0.016286	-0.103782	0.9177
LSURET(-1)	0.063720	0.020085	3.172552	0.0024
LSURET(-2)	-0.060735	0.023391	-2.596498	0.0120
LSURET(-3)	-0.048056	0.021808	-2.203533	0.0316
LSURET(-4)	0.110776	0.021592	5.130545	0.0000
LM2	-0.006844	0.029391	-0.232870	0.8167
LM2(-1)	0.142146	0.044301	3.208625	0.0022
LKONUT	-0.312285	0.066907	-4.667439	0.0000
LKONUT(-1)	0.348041	0.117307	2.966929	0.0044
LKONUT(-4)	-0.161033	0.060347	-2.668438	0.0099
LIHT	-0.307754	0.052210	-5.894497	0.0000
LIHT(-1)	0.507901	0.078644	6.458225	0.0000
LIHT(-2)	-0.358353	0.077055	-4.650635	0.0000
KUKLA	0.007760	0.007290	1.064494	0.2916
KUKLA(-1)	-0.019218	0.008394	-2.289425	0.0258
C	2.009671	0.472965	4.249089	0.0001

İslam İktisadı Perspektifinden Sosyal Adalet ve Kalkınma

Social Justice and Development from the Perspective of Islamic Economics

Meliha Nur Köstepen

Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı
Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü Doktora
Öğrencisi,
Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Araştırmacısı
Nurkostepen35@gmail.com

PhD Student in the Department of Islamic Economics and
Finance, Marmara University Institute of Islamic Economics
and Finance,
Researcher at Maruf Foundation Islamic Economics Institute
ORCID:0009-0009-3479-5650

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
19 Ekim | October 2024
20 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
48-60

Atıf | Citation

Köstepen, M.N. (2024). İslam İktisadı Perspektifinden Sosyal Adalet ve Kalkınma,
Maruf İktisat İslam İktisadı Araştırmaları Dergisi, (8), 48-60.
DOI:10.58686/marufiktisat.1570422

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No
plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif
hakkına sahiptirler ve çalışmalarını
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların
kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while
carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Meliha Nur Köstepen).

İslam İktisadı Perspektifinden Sosyal Adalet ve Kalkınma

Öz

Ekonomik büyüme ve kalkınma, modern toplumların refahını artırma ve yaşam kalitesini iyileştirme hedeflerinde merkezi bir öneme sahiptir. Ancak kalkınma, yalnızca ekonomik göstergelerdeki artışla sınırlı olmayan, toplumsal eşitlik, sosyal adalet ve bireylerin hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsayan bütüncül bir süreçtir. Bu bağlamda, sosyal adaletin sağlanması, kalkınmanın sürdürülebilirliği ve toplumların uzun vadeli istikrarı açısından önemli bir unsurdur.

Bu çalışma, İslam ekonomisinin kalkınma perspektifinde, sosyal adaletin ekonomik ve toplumsal boyutlarını ele almaktadır. İslam ekonomisinin temel ilkelerinden olan zekât, faiz yasağı ve kaynakların adil dağıtımına yönelik prensipler, yalnızca gelir eşitsizliğinin azaltılmasını değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin etik ve manevi değerlerle bütünleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Böylelikle bireylerin ekonomik çıkarları ile toplumsal dayanışma arasında bir denge kurulması hedeflenmektedir.

Bu çerçevede, İslam ekonomisinin temel ilkelerinin kalkınma politikalarına entegre edilmesi, ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal uyumun pekiştirilmesi noktasında yenilikçi ve sürdürülebilir bir model sunabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kalkınma, İslam Ekonomisi, Zekat.

JEL Sınıflandırması: O10, Z120, I130

Social Justice and Development from the Perspective of Islamic Economics

Abstract

Economic growth and development hold a central position in the goals of enhancing the well-being and improving the quality of life in modern societies. However, development is a holistic process that transcends mere increases in economic indicators, encompassing social equity, social justice, and the fulfillment of individuals' material and spiritual needs. In this context, ensuring social justice emerges as a critical element for the sustainability of development and the long-term stability of societies.

This study examines the economic and social dimensions of social justice within the development perspective of Islamic economics. The core principles of Islamic economics—such as zakat, the prohibition of interest, and the equitable distribution of resources—aim not only to reduce income inequality but also to integrate ethical and spiritual values into economic activities. In doing so, it seeks to establish a balance between individual economic interests and societal solidarity.

Within this framework, it is evaluated that integrating the fundamental principles of Islamic economics into development policies could provide an innovative and sustainable model for reducing economic inequalities and strengthening social cohesion.

Keywords: Islamic Economics, Social Justice, Development, Economic Growth, Zakat.

JEL Classification: O10, Z120, I13

Giriş

Günümüz dünyasında ekonomik büyüme ve kalkınma, birçok ülkenin ve toplumun temel hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak, bu kavramlar sadece rakamsal artışlarla değil, aynı zamanda yaşam standartlarının yükseltilmesi ve adaletli gelir dağılımıyla ilişkilendirilmektedir. Ekonomik büyüme, sadece niceliksel bir artış ifade ederken, ekonomik kalkınma kalite ve refahı artırmayı hedeflemektedir.

İktisadi büyüme ve kalkınma sağlanırken, adalet kavramı önem arz etmektedir. Zenginliğin ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılması ile toplumsal refahın sağlanmasını amaçlanmaktadır. İslam iktisadında, bireylerin ve toplumların maddi zenginliğe ulaşması, ancak adalet ve denge ilkelerine bağlı kalmalarıyla anlam kazanmaktadır. Zekât, sadaka ve faiz yasağı gibi İslam ekonomisinin ilkelerini ve uygulamalarını oluşturan kavramlar toplumsal dayanışmayı teşvik ederken, gelir dağılımındaki uçurumları azaltarak yoksulluğun önüne geçmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede İslam iktisadı, bireysel kazancı gözetirken, aynı zamanda toplumun ortak refahını artırmayı ilke edinmiştir.

Üretimin, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması ve sosyal dayanışmayı artıracak şekilde düzenlenmesi İslam iktisadının temel amaçlarından biridir. Müslümanların helal yollardan mal kazanmaları gerekmektedir ve bu durum Kitabü'l-Kesb'te "iktisab" olarak tanımlanmaktadır. Bireyler, rızık veren Allah'tır ayetini¹ esas alan bir yaşam sürdürmelidir. Allah rızık verecektir düşüncesiyle, çalışmadan rızık beklemek yanlıştır. Müslüman bir kişi bu anlayışı benimsemeyen kişidir. Rızık Allah'ın vereceğine iman etmiş bir Müslüman'ın, rızık ulaşmak için gerekenleri yerine getirmesi gerekmektedir. Dünya hayatının düzenli ve etkili şekilde devam edebilmesi buna bağlıdır. Kullar üzerine düşeni yapmalı ve çalışarak helal yoldan kazanç elde etmenin yollarını aramalıdır (eş-Şeybani, 2019: 50).

İslam İktisadında tüketim, ihtiyaçların karşılanması sınırları içinde, itidalli ve İslam'ın ilkelerine göre yapılandırılmalıdır. Lüks tüketim ve israf hem bireysel hem de toplumsal refahın devamlılığını tehlikeye atan unsurlar olarak görülmekte ve hoş karşılanmamaktadır. Tüketimde ölçülülük, İslam iktisadının iktisad yani orta yol ilkesine dayalı olarak, toplumsal kaynakların adil paylaşımına hizmet eden bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Böylelikle, bireysel ve toplumsal düzeyde ihtiyaçların sürdürülebilir bir şekilde karşılanması amaçlanmaktadır (Durmuş, 2022: 9-17).

Toplumlarda sosyal adaletin sağlanması, çoklu dinamiklerin etkileşimde olduğu karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, nitelikli eğitim imkanlarının sağlanması, adil ve eşitlikçi istihdam fırsatlarının oluşturulması, güçlü sosyal güvenlik sistemlerinin tesis edilmesi, ekonomik eşitliğin sağlanması ve refah devleti anlayışının benimsenmesi, sosyal adaletin inşa edilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Sosyal adaletin eksiksiz bir şekilde sağlanabilmesi yalnızca ekonomik dengesizliklerin azaltılmasıyla sınırlı kalmamalı; bireylerin kültürel, toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu perspektife dayanarak sosyal kalkınma, bir toplumun yalnızca ekonomik ilerlemesini değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve manevi boyutlarını da içeren geniş kapsamlı bir kalkınma yaklaşımını ifade etmektedir. Sosyal kalkınma, bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi hedeflerken toplumsal eşitsizlikleri azaltmak ve tüm bireyler için eşit erişim fırsatları oluşturmak amacını taşımaktadır. Aynı zamanda sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi açısından da önemli bir temel oluşturmaktadır (Doğruca, 2015: 185-197).

Ekonomik büyüme ve kalkınma, modern ekonomilerin en önemli analiz alanları arasında yer almakta ve toplumların refah düzeylerinin artırılması amacıyla sıkça tartışılmaktadır. Ekonomik büyüme, bir ülkenin belirli bir zaman diliminde ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değerindeki artış ifade ederken; ekonomik kalkınma, bu büyümenin niteliğine, sürdürülebilirliğine ve toplumsal refah üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüme, nicel bir artış olarak değerlendirilirken, kalkınma, bu artışın bireyler ve toplum üzerindeki niteliksel etkilerini ele alır. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve kalkınmanın kesişim noktaları, ülkelerin stratejik politika oluşturma süreçlerinde hayati bir rol oynamaktadır (Özcan, 2011: 104-114).

Geleneksel ekonomik yaklaşımlar, ekonomik büyüme ve kalkınmayı, genellikle piyasa odaklı araçlarla ele alırken, kalkınma ekonomisi gibi disiplinler, bu süreçlerin toplumsal, çevresel ve kültürel boyutlarını da dikkate almaktadır. Özellikle gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk ve işsizlik gibi yapısal sorunların çözümü, ekonomik büyüme ile kalkınmanın birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Kalkınmanın yalnızca ekonomik göstergeler üzerinden değerlendirilemeyeceği gerçeği, sosyal adalet, eğitim, sağlık ve çevre gibi boyutların da kalkınma kavramına entegre edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Hamitoğulları, 1985: 289-291).

1 Zâriyât Suresi 58. ayet

Büyümenin kalkınmaya dönüşmesi, büyümenin niteliği ve bu süreçte uygulanan politikalarla doğrudan ilişkilidir. Eğer büyüme, sadece belirli bir zümrenin zenginleşmesini sağlıyor ve toplumsal eşitsizlikleri artırıyorsa, kalkınmadan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu noktada gelir dağılımındaki adaletsizlik, sosyal huzursuzluklara yol açabilir ve kalkınma hedeflerini tehlikeye atabilir. Bu noktada İslam ekonomisinin kalkınmaya yönelik yaklaşımı, bireysel çıkarların toplumsal refahın önüne geçmesini engelleyen bir ahlaki çerçeve sunmaktadır. İslam ekonomisi, kaynakların adil ve etkin bir şekilde dağıtılmasını, toplumsal refahın önceliklendirilmesini ve ekonomik faaliyetlerin insani değerlere uygun şekilde yürütülmesini vurgulamaktadır. “Homo Islamicus” kavramı, bireylerin ekonomik faaliyetlerinde ahlaki sorumluluklarını göz önünde bulunduran bir ideal sunarken, bu anlayış kalkınmanın hem maddi hem de manevi boyutlarını içermektedir.

Günümüz küresel ekonomik yapılarındaki adaletsizliklerin derinleşmesi ve mevcut kalkınma politikalarının yetersizliği bağlamında giderek arttığından, İslam iktisadı perspektifinden sosyal adalet ve kalkınma konusundaki bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Dünya genelinde, sosyal eşitsizlikler, gelir adaletsizliği, yoksulluk sorunları daha belirgin ve çözülmesi zor bir hal almakta, bu da mevcut ekonomik sistemlerin ve kalkınma stratejilerinin sınırlılıklarını gözler önüne sermektedir. Bu noktada, geleneksel ekonomik modellerin ve kalkınma teorilerinin, adalet, eşitlik ve diğer temel insani değerleri yeterince kapsamlı bir şekilde ele almadığı düşünülmektedir. İslam iktisadı, ekonomik büyüme ve kalkınmayı yalnızca maddi zenginlik birikimi olarak değerlendirmemekte, aynı zamanda insani değerler, adalet, sosyal sorumluluk ve etik etrafında şekillenen bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çerçevede, İslam iktisadı perspektifinden sosyal adalet ve kalkınma konularının ele alınması, yalnızca teorik bir katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu alandaki literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları, İslam ekonomisi perspektifinden ele alınacak; sosyal adalet, adil gelir dağılımı ve toplumsal dayanışma gibi temel ilkeler üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca, kalkınmanın yalnızca ekonomik göstergelerle değil, toplumsal ve manevi boyutlarla nasıl bütünleşmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kalkınma süreçlerine İslam ekonomisi perspektifinden adil gelir dağılımının sağlanmasıyla kalkınmanın sağlanacağı sonucuna varmak ve sosyal adalet noktasında kalkınma için öneriler ortaya koymaktır.

Literatürde sosyal adalet ve kalkınma konuları uzun zamandır tartışılmakta olup, bu konulara farklı ekonomik sistemlerden bakılmaktadır. Geleneksel kalkınma teorileri, genellikle ekonomik büyümeye ve üretim faktörlerinin verimliliğine odaklanmışken, sosyal adaletin sağlanması ve dağıtımın adil olması gibi etik değerler genellikle göz ardı edilmiştir. Sosyal adaletin sadece ekonomik eşitsizliklerin düzeltilmesiyle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda bireylerin temel haklarına saygı gösterilmesi ve toplumun genel refahının artırılması gerektiği, modern kalkınma literatüründe giderek daha fazla vurgulanması beklenmektedir.

Ersin ve Yıldırım (2015), Necmettin Erbakan’ın Manevi Kalkınma Söyleminin İslam Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Sosyal Sermaye ile Asimetrik Bilgi Konularıyla İlişkisi konusunu çalışmıştır. İslam iktisadının geçerli olduğu bir sistemde asimetrik bilgi sorununun olmadığı ve sosyal sermaye artırımının olduğu sonucuna varmışlardır.

Durmuş, Er, Harunoğulları (2022), Sosyal Adaletin Sağlanmasında Katılım Bankacılığının Rolü başlıklı çalışmayı ortaya koymuşlardır. Sosyal adalet konusunu katılım bankaları açısından değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucuna göre, katılım bankalarından beklenen sosyal adalet rolünün pratikte gösterdikleri performansları arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir.

1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma

Ekonomiler, canlılar gibi büyüme göstermektedir. Ancak, bu büyüme süreci, ülkeler arasında farklı oranlarda ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar ise ülkelerin doğal kaynakları, sermaye birikimi, işgücü ve teknoloji düzeyi gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma, bir ülkenin ekonomik başarısını değerlendirme açısından makroekonomik düzeyde önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bu iki kavram, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm ülkeler için kritik ve dikkate alınması gereken unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Ekonomik büyüme, üretilen mal ve hizmet toplamının yükseltilmesi ve ülkelerin üretimindeki veya kişi başı gelirden görülen artış olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Gökçürk, 2004: 117-123).

Ekonomik büyümenin ölçülmesinde genellikle reel GSYH’nin nüfus sayısına bölünmesi yoluyla hesaplanan kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranı kullanılmaktadır. Bu yöntem, bir ülkenin ekonomik performansını bireylerin refah seviyeleri açısından

dan değerlendirmek için yaygın olarak tercih edilmektedir. Kişi başına düşen GSYH, ekonomik büyümenin nüfus değişkenini dikkate alarak analiz edilmesini sağlamakta ve bu nedenle daha adil bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır (Yıldırım, 2011). Yapılan açıklamalar ışığında ekonomik büyüme, “Kişi başına düşen reel üretim düzeyindeki sürekli artış” olarak tanımlanmaktadır. Bu artışın büyüme olarak kabul edilebilmesi için, geçici değil sürekli bir nitelik taşıması gerekmektedir. Sürekli büyümenin sağlanabilmesi, ülkenin uzun vadede üretim kapasitesinin genişlemesi veya kaynakların daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olmaktadır (Kibritçiöglü, 1998: 206-207).

Pek çok ekonomist, ekonomik büyümeyi üretim kapasitesindeki artış olarak ifade etmektedir. Ancak ekonomik büyüme bir süreç olarak değerlendirildiğinde, fiziksel ve beşeri sermayenin birikimi, teknolojik yenilikler, nüfus dinamikleri, coğrafi koşullar, iklim özellikleri, kültürel ve kurumsal unsurlar, demokrasi seviyesi, gelir eşitsizliği, kamu politikaları ve makroekonomik istikrar gibi unsurlar bu süreci doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda, bu faktörler arasındaki etkileşimler de ekonomik büyümeye dolaylı bir şekilde yön vermektedir (Eğilmez & Kumcu, 2004: 101-102).

Ekonomilerin gelişmişlik düzeyleri ve ekonomik yapıları ne kadar farklı olursa olsun, sınırlı kaynakların verimli bir şekilde kullanılması bir zorunluluk teşkil etmektedir. Kaynakların tam kapasite ile değerlendirilmesi makroekonominin, kıt kaynakların etkili bir biçimde yönetilmesi mikroekonominin, ekonomik büyüme ise kalkınma ekonomisinin başlıca odak noktalarını oluşturmaktadır (Berber, 2006: 87-92).

Yaşam standartlarının iyileştirilmesi, tüm ülke ekonomileri için kritik bir hedef oluşturmaktadır ve bu hedefe ulaşmanın en temel yolu, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesidir. Ekonomik büyüme, bir ülkenin refah düzeyini analiz etmek için üretim, tüketim, çıktı seviyesi, sermaye birikimi ve gelirdeki tüm değişimleri yansıtmaktadır ve bu unsurlardaki değişiklikler, büyüme sürecinin önemli göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyüme, istihdamın çoğalmasını, işsizlik oranlarının azalmasını, sermaye birikiminin artmasını, reel üretim ve gelir seviyelerinin yükselmesini sağlamaktadır ve bu süreç, toplumsal refahın artmasına katkı sunmaktadır (Hudson, 2015: 276-280).

Ekonomik kalkınma, temelde insanlık tarihindeki ekonomik koşulların zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu değişimi sağlamak için hangi adımların atıldığını göstermektedir. Ancak, insanoğlunun yaşam koşullarını iyileştirme isteği ve daha yüksek yaşam standartlarına ulaşma arzusu, bu dar kapsamlı tanımın ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla, ekonomik kalkınma tanımına sadece ekonomik şartlar değil, aynı zamanda bu şartların büyük ölçüde belirleyici olduğu, insanoğlunun karşılaştığı zorluklar, acılar, açlık, hastalıklar, eğitim seviyesi, haklar ve özgürlükler gibi unsurlar da dahil edilmelidir. Buna ek olarak, bireylerin kültürel yeterlilikleri ve eksiklikleri gibi yaşamla ilgili diğer unsurlar da kalkınma sürecine dahil edilmekte ve bu unsurlar, kalkınmanın şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Ragab, 2002: 124-130).

Kalkınma ekonomisi çoğunlukla yoksullukla mücadele eden ve alt gelir grubunda olan ülkelere odaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yoksullukla mücadelesinde ve belirli bir düzeye ulaşma noktasında kalkınma ekonomisinin önemli yeri bulunmaktadır. Kalkınmada amaç, dezavantajlı durumda ülkelerin gelir düzeyinin artırılmasının sağlanması ve refah seviyesine ulaşabilmesidir. Bu da sosyal adaletin sağlanmasıyla gerçekleşebilecektir. Ekonomik kalkınma, niceliksel artışlardan ziyade niteliksel gelişmelere odaklanmakta, elde edilen mal ve hizmetlerin ne şekilde dağıldığı ve toplumu ne şekilde etkilediği noktasını ele almaktadır (Özcan, 201: 104-114).

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınmanın farkı, ekonomik büyüme miktar olarak artışı ifade ederken, ekonomik kalkınma kalite ve yaşam standardı gibi nitel faktörlere odaklanmasıdır. Ekonomik büyüme rakamsal olarak gelişmeyi ifade ederken kalkınma, “Bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeylerinin) yükseltilmesidir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Kaynak, 2011: 20-23). Ekonomik kalkınma bir ülkenin veya toplumun tümünden gelişime ve iyileşmeyi ifade etmektedir. Kalkınma, yaşam düzeyinin artmasına teknolojik gelişmelerin ilerlemesine, ulaşım ağlarının belirli bir seviyeye ulaşmasına, çocuk ölümlerinin azalmasına, kültürel faaliyetlerinin artmasına, adil gelir dağılımının sağlanmasıyla ilgilenmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma birbirleriyle ilişkili kavramlar olmasına karşın, büyümenin gerçekleşmesi için kalkınma şartı aranmamaktadır. Kalkınmanın sağlanabilmesi için ise büyümenin gerekliliği göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla, her ekonominin büyümesi kalkınmış olduğu anlamına gelmez, ancak kalkınan bir ülke ekonomik büyümeyi çok daha kolay elde edebilir (Yıldız & Topuz, 2011: 210-213).

2. Sosyal Kalkınma

İslam inancına göre dünya üzerindeki her şey insanın yararı ve ihtiyacına yönelik olarak yaratılmıştır. İnsanlık için geliştirilen bilim dallarının da bu amaca hizmet ettiği göz önünde bulundurulduğunda, iktisat bilimi de bireylerin daha konforlu, daha refah içinde bir yaşam sürdürmelerini sağlamaktadır. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken noktalardan biri de üretim ve tüketim kavramlarıdır ki hem klasik iktisadın hem de İslam İktisadının temelini oluşturmaktadır. Üretim ve tüketim insanlar içindir, insan yoksa bu faktörler de anlamını kaybedecektir. Üretim ve tüketimin nasıl ve ne şekilde yapıldığı da önem arz etmektedir. Klasik iktisadın “Kıt kaynaklarla, sınırsız ihtiyaçların karşılanması” tanımına bakıldığında, insanları tüketim çılgınlığına sevk eden, onları hiper-tüketici yapan ve hep daha fazlasını tüketmek için teşvik eden kapitalizmin kâr elde etme arzusu göz önüne gelmektedir (Yeldan, 2019: 195-197). Daha çok üretim, insan ve toplum odaklı olan İslam İktisadına bakıldığında, klasik iktisat tanımıyla taban tabana zıt bir tanım görülmektedir. Çünkü kaynaklar kıt değildir, henüz keşfedilmemiş denebilir fakat Allah indinde sınırlı olan, kıt olan hiçbir şey bulunmamaktadır. Bununla beraber, insanların ihtiyaçlarının sonsuz olması da Müslüman bir kişiye yakışmamaktadır. Müslüman bir kişi kaynakların israfına sebebiyet vermeden harcamalarını yapan kişidir. Bu yönüyle İslam İktisadı, klasik iktisattan ayrılmaktadır. İslam iktisadı, bireylerin ve toplumun maddi faydasını maksimize etmekten ziyade, insanların maddi kaynaklara olan bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır.

Türkiye tarihinde önemli rolü olan bilim insanı Necmettin Erbakan, toplum ve ülke sorunlarının çözülebilmesi noktasında İslam düşünce ve değerleriyle örtüşen fikirleriyle tanınmaktadır. Necmettin Erbakan hem maddi kalkınma hem de manevi kalkınma üzerinde durmakta ve bunu dile getirmektedir. Maddi kalkınma noktasında üretimin arttırılmasını destekleyen Erbakan, manevi kalkınma noktasında da İslam perspektifinde verilen eğitimleri desteklemekte tam anlamıyla kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bu ikisinin bir arada gerçekleşmesini savunmaktadır. Manevi anlamda noksan toplumlar, bireyselci yaklaşımla hareket ederek, toplumsal çıkarı göz ardı etmektedirler. Bilinçli bir Müslüman, dininin emir ve yasakları konusunda hassas davranan ve hayatını İslam çerçevesinde yaşayan bireyler olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktada Erbakan, manevi bir kalkınmanın gerçekleşmesi için sadece Müslümanlığın yeterli olmadığını, bilinçli Müslüman olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır (Erbakan, 2014: 349-356).

Şeybani, Kitabü'l-Kesb'te “kesb” kelimesinin “*helal yollardan mal elde etme*” manasında kullanıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla Müslüman kişinin, elde edilme şekline bakmaksızın değil, helal yollardan mal elde etmeye odaklanması gerekmektedir (eş-Şeybani, 2019). İslam'da yasaklanmış yollardan elde edilen servet de maddi ve manevi kalkınmanın önünde engel teşkil etmektedir. Müslüman bir kişinin iktisadi kararlarını verirken, hem dünyada hem de ahirette mutlu olabilmek adına İslam'ın gerekliliklerine ve yasaklarına göre hareket etmesi gerekmektedir. Bu denge düşüncesi İslam Ekonomisi literatüründe “homo islamicus” kavramıyla da tanımlanmaktadır. Ayette de geçtiği gibi “*Allah'ın emirlerine sarılan ve ayrılmayan.*” Müslüman kimliği ile yaşamaya gayret göstermelidir. Bu anlayışa göre yaşamaya çalışan insanın, kendini geliştirmesi, Allah'ın emirlerini kavraması ve kavradığı bilgileri de hayatına yansıtması gerekmektedir. Bahsi geçen bu Müslüman kişi, iktisadi tutumlarını bireysel değil, toplum menfaatinin maksimize etmeye çalışmalıdır. İslam ekonomisini diğer ekonomik sistemlerden ayıran nokta da bu olmaktadır (Ersin & Yıldırım, 2015: 207-210). Hamid Hosseini homo-islamicusu, “*Adil, hayırsever, toplumsal bakımdan sorumlu, çabuk ve kolay kazançların çekiciliğinden uzak durmayı başaran ve böylece de toplumun çıkarlarını kollayan, müsrif olmayan bir idealdir.*” şeklinde tanımlamaktadır (Hamid, 1992: 98-100).

İslam ekonomisi ahlaki değerleri öncelemektedir. Toplumun menfaatinin, bireysel çıkarlara göre daha mühim olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla İslam'ın ilke ve prensipleri kişilerin iktisadi davranışını ve hayatını belirlemektedir. Homo Islamicus, kişinin bir karşılık beklemeden, yaptığı eylem neticesinde bir bencilce davranışlardan uzak durarak toplumun menfaatine yönelik gösterilen bir tutum olarak da ifade edilebilir. Bu dilimizde diğerkâmlık olarak da adlandırılmaktadır (Kuzulu, 2023: 245-248).

Kalkınmanın sağlanması için hem şimdiki nesli hem de gelecek nesli düşünerek hareket etmek gerekmektedir. Bugünkü neslin yaşamış olduğu hayatı, gelecek nesillerin de asgari düzeyde yaşayabilmesi gerekmektedir. Herkesin eşit fırsatlara sahip olması ve hakların korunması noktasında sosyal adaletin müzakere edilmesi gerekmektedir (Yıldırım, 2011: 2-3).

Kaynakların etkin şekilde kullanılması ve dağıtılması sosyal adaletin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayede toplumda yaşayan fertlerin her açıdan emniyette ve eşit şekilde yaşam sürdürmesi amaçlanmaktadır (Bell, 2007: 109-111). Sürdürülebilir bir iktisat politikasının gerçekleşmesi için adaletli bir üretim yöntemlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu

2 Âl-i İmrân suresi 103.ayet

politikaların sağlanması da kalkınmanın sağlanması noktasında önemli görülmektedir. Sosyal adaleti sağlayacak politikalar üretilmediğinde, zenginler daha zenginleşecek, fakirler de daha fakirleşecekler. Buna bağlı olarak da gelir düzeyi artan kişilerin göçleri başlayacak, ülke dinamikleri bozulacak, toplum demoralize olacak ve kalkınmanın sağlanmasına zeval gelecektir. Ancak sosyal adalet bağlamında kalkınmanın gerçekleşmesiyle daha huzurlu insanlar ve toplumların inşası öngörülmektedir. Manevi boyutu eksik olarak saf iktisadi bir kalkınma beklemek mantıksal olarak makul görünüyorsa da İslam Ekonomisi açısından tam anlamıyla kalkınmanın gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir (Nakvi, 2000: 174-180).

İslam ekonomisi perspektifinden ekonomik büyüme, yalnızca mal ve hizmet üretiminde bir artış olarak tanımlanmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal refahın, adaletin ve kalkınmanın sağlanmasına yönelik bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelirin süreklilik arz eden bir şekilde arttığı bir olgu olarak ifade edilmekte ve bu artış, insanların yaşam standartlarını yükseltmekte, daha kaliteli bir eğitim alabilmelerini sağlamakta, sağlık koşullarında iyileşmeler meydana getirmekte ve sosyal hizmetlere daha kolay erişim imkânı sunmaktadır. İslam ekonomisi bağlamında, büyüme sadece bireysel kazançla değil, toplumsal adaletle de doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda, ekonomik büyümenin amacı, toplumun tüm bireylerine eşit fırsatlar sunmak ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktır.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme, toplumların refah seviyelerini yükseltmekte, toplumsal adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynamakta ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini temin etmektedir. İslam ekonomisi bağlamında büyüme, maddi kalkınmanın ötesinde, toplumsal dengeyi ve eşitliği teşvik etmeyi amaçlamakta ve toplumların ortak yararına yönelik bir süreç olarak şekillenmektedir. Bu perspektif, ekonomik büyümenin sadece sayısal bir artış değil, aynı zamanda toplumsal huzurun ve adaletin sağlanmasında belirleyici bir unsur olduğuna işaret etmektedir (Lewis, 2013: 165-170).

3. Sosyal Adalet

Sosyal adalet, toplumda var olan eşitsizliklerin çözüme kavuşturulması ve ekonomik anlamda dezavantajlı olan kesimlerin daha güçlü kesimler altında ezilmemesi ve korunması olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2007: 65-70). Kişilerin yaşadıkları toplumda, kendilerine yakışır ve minimum hayat standardında yaşamalarının sağlanması, haklarının korunması ve gözetilmesi gerekmektedir. Sosyal adaletin tesis edilmesiyle bireyler için gerekli fayda adaletli şekilde dağıtılmış olacaktır.

İslam düşüncesi, kişileri, toplumları, kâinatı ve sonraki nesilleri de içine alan kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. İnsanların sosyal hayatının şekillenmesinde, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma içerisinde yaşanması noktasında sosyal adaletin inşasını sağlamaktadır. Mülkiyet, miras ve zekat gibi hakların varlığı sosyal adaletin varlığına kesin olarak işaret etmektedir. Allah'ın yaratmış olduğu kaynakların toplumun her kesiminin faydasına olacak şekilde ve herhangi bir adaletsizlik olmadan kullanılması gerekmektedir. Allah, evreni kusursuz bir ölçüde ve adaletli biçimde yaratmıştır.³ İslam toplumu düzeni, kamu düzeninin sağlanması, toplumun yaşanılabilir olması ve diğer toplumlarla olan iletişimin sağlanması için elzem olan ilkeleri içermektedir. İslam'da sosyal adalet, insanın hayattaki tüm yönlerini ve temel prensiplerini kapsayan bir adalettir. Ekonomik adaletin dar kapsamından çok daha geniş olan bu kavram, yaşamın her alanını ve tüm iş kollarını içine almaktadır. Üstelik bu adalet anlayışının kapsadığı değerler sadece ekonomik ya da maddi değerlerle sınırlı değildir. Sosyal adalet, tüm değerleri içine alan bir adalet türü olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam, bireyler ile toplum arasında fırsat eşitliği ve adalet ilkelerini belirgin ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsanların ve toplumların ilerlemesi için çalışmalarını ve çaba göstermelerini teşvik edilmekte ve bireylere yeterli imkân sağlanmasını, adaletin tesis edilmesini ve bu çerçevede gelişim ve büyümelerinin garanti altına alınmasını sağlamaktadır (Kutub, 2014: 145-149).

Haksız kazancın başında gelen faiz uygulaması dinimizce yasaklanmıştır ve faiz, sosyal adaletin sağlanmasına ket vurmaktadır. İslam inancına göre, insanların mallarını haksız yollarla elde etmek ve tüketmek haramdır. Başkalarının mal varlıkları ancak ticaret yoluyla gerçekleşen ve karşılıklı rıza temelinde yapılan alışverişler sonucunda geçerlidir. Bu konuda Kuran-ı Kerim'de ayetler bulunmaktadır. En çok bilinenlerden bir tanesi, "Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram yollardan yemeyin. Ancak aranızda karşılıklı rıza ile gerçekleşen ticaretin hükmü hariç."⁴ şeklinde ifadeler mal varlıklarının korunması ve ticaretin helal koşullarda yapılmasını vurgulamaktadır. Hırsızlık, gasp, rüşvet, faizcilik ve tefecilik, fiyat, aldatma bu haram yolların ve şekillerin önde gelenleri ve yaygın olanlarıdır. İslam'ın sosyal adalet anlayışını ve ekonomik ilişkilerdeki etik kuralları göstermektedir. Ayette, insanların birbirlerinin mallarını haksız olarak almaması ve kazanç elde ederken karşılıklı

3 Bakara Suresi 29. ayet

4 Nisa Suresi 29. ayet

rızaya dayalı adil ticaret yollarını benimsemeleri emredilmektedir. Sosyal adalet çerçevesinde, bu haksız kazanç, sömürü ve toplumsal dengesizliklerin önlenmesini amaçlayan; aynı zamanda bireyin yalnızca kendine değil topluma karşı da sorumlu olduğu bir ekonomik düzeni işaret etmektedir. Böylece, İslam'ın sosyal adaleti sağlama hedefine yönelik kapsamlı bir ahlaki çerçeve sunmaktadır. İslam, bireysel çıkarların toplumsal refahı tehlikeye atmaması gerektiğini savunmakta ve ekonomik faaliyetlerde adaleti öne çıkarmaktadır (Siddiqi, 2004: 98-111)

Kişinin dünyada sahip olduğu özellikleri sebebiyle üstünlüğün İslam'da geçerliliği yoktur. İslam, üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu belirtmektedir. Bunlar dışındaki özelliklerin üstünlüğe sebebiyet vermediğini açıkça ortaya koymaktadır.⁵ İslam ekonomisi bağlamında bakıldığında herhangi bir bireyin veya sınıfın diğerinden üstünlüğü yoktur, sınıfsallaşma söz konusu değildir. Aksine yardımlaşma, uhuvvet ve dayanışma söz konusudur. Allah rızık dilediği gibi taksim eder. Ancak sonrasında insanlar servetlerini bireyler arasında adaletli bir şekilde paylaşılmamasının sosyal adaletin eksikliği olarak görülebilmektedir. İslam'a göre Allah, her bireye rızık farklı oranlarda vermektedir ve bu taksimatın Allah'ın mutlak iradesine dayalı olduğu bilinmektedir. Ancak bu farklılık, bireylerin mal ve servetlerini adil bir şekilde paylaşma sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Servet, sadece sahip olan kişinin tasarrufunda değil, aynı zamanda toplumun diğer fertlerinin ihtiyaçlarını da gözeterek paylaşılmalıdır. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'de geçen, *"Allah rızıkı, kiminize kiminizden daha fazla vermiştir. Ancak rızıkı bol verenler, rızıkta eşit olsunlar diye kendi rızıklarını ellerinin altında bulunanlara vermezler. Şimdi Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"*⁶ ayeti İslam'da sosyal adalet kavramını açıklayan ayetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam, sosyal adaletin bir gereği olarak toplumda güçlü bir dayanışma ruhu oluşturmayı amaçlamaktadır. Nahl Suresi 71. ayet, Allah'ın rızık taksiminde, bireyler arasında haksızlık ve adaletsizlik olarak algılanmaması gerektiğini, ancak bireylerin Allah'ın bu taksimine uygun olarak ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaları gerektiğini belirtmektedir (Kamali, 2005: 130-134). İslam ekonomisi, bireylerin toplumdaki hak ve sorumluluklarına vurgu yaparak, bireysel refahın yanı sıra toplumsal refahı da gözetmektedir. Bu ayet, kişilerin topluma olan sorumluluklarını hatırlatarak, adil ve dayanışma temelli bir düzenin inşa edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dayanışma temelli bir düzenin inşa edilmesi noktasında, *"Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*⁷ ayetiyle Allah, Müslümanların birbirlerine ihtiyaç duydukları ve bahsedilen iki grubun iş birliği içinde olmasını emretmektedir. Maddi zayıflığı olan kişiler, maddi zenginliği olan kişilere ihtiyaç duyarlar; aynı şekilde maddi zenginliği olan kişiler de ticaretin ve üretimin gerçekleşmesi ve sürdürülmesi için maddi zayıflığı olan kişilere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu Allah'ın takdir etmiş olduğu bir dengedir.

Ekonomik, sosyal ve ticari ilişkilerden hasıl olan neticeler, sosyal adalet ve sınıfsallaşmaya dair bazı işaretler vermektedir. İslam ekonomisi bağlamında bakıldığında toplum arasında ve bireyler arasında bir denge görülmesi beklenmektedir. Bu denge sosyal adaletin sağlanması noktasında önem arz etmektedir. Bu durum kişilerin haklarını koruma altına alırken, aynı zamanda bireyin de topluma karşı olan sorumluluğuna ve toplumun menfaatine zarar veren ekonomik davranışlarda bulunmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Mevdudi, 2014: 211-215).

İslam Ekonomisini, ana akım iktisat anlayışından ayıran farklardan biri de İslam Ekonomisinin temerküz ekonomisi değil, bir dağılım ekonomisi olmasıdır. Dağılım ekonomisi, servetin bir merkezde toplanmamasını ve hak sahiplerine dağıtılmasını ifade etmektedir. Burada ifade edilen hak sahipliği noktasında bir açılım getirmek gerekmektedir. Ferdî olan bir servette nasıl oluyor da başka kişilerin de hakkı olabiliyor? Diye düşünüldüğünde *"Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi."*⁸ ayeti bunu açıklamaktadır. İnsanların sahip olmuş oldukları servet, kendilerine ait olduğu görülüyor olsa da kişilerin topluma karşı bir sorumlulukları bulunmaktadır. İnsanlar, çalışarak ve emek vererek servet elde etmektedirler. Fakat elde ettikleri mallar ve kazançlar yalnızca Allah'ın takdiriyle kendilerine verilmiştir ve emanet hükmündedir. İslam, servetin sadece bir grup insanda yoğunlaşmasını engellemeye çalışmaktadır. Zekâtın verilmesi ve faizin kaldırılması ile toplumdaki eşitsizlikler azalacak, adil ekonomik düzen oluşması mümkün olacaktır. Adil bir ekonomik düzenin bu minvalde sağlanacağı düşünülmektedir. İslam'ın sosyal adalet anlayışı, bireylerin ekonomik özgürlüğünü kısıtlamadan adil bir düzen kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, mal ve kazanç sahiplerinin zekât ile topluma katkı sağlaması, mal varlığının belirli bir kısmının ihtiyaç sahiplerine aktarılması gibi uygulamalar, toplumda ekonomik dengelerin korunmasını sağlamaktadır (Chapra, 2008: 100-105)

5 Hucurât Suresi 13. ayet.

6 Nahl Suresi 71. ayet

7 Zuhruf Suresi 32. ayet

8 Zâriyât Suresi 19. ayet

Sosyal adaletin sağlanması, sosyal eşitsizliklerin giderilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu da sosyal yardımlaşma ile sağlanmaktadır. Sosyal yardımlaşmanın başında Allah'ın emri olan zekât gelmektedir. Servet sahiplerinin, varlıklarının bir kısmını toplumsal sorumluluk olarak, zekât, sadaka ve infak gibi yollarla muhtaçlara aktarmaları gerekmektedir. Bu, yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin önlenmesi için bir mekanizma olarak görülmektedir. Zekât, terim olarak "Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli payı ifade eder." (Erkal, 2013). Zekâtın, her yıl belirli bir oranın toplumsal ihtiyaçlara ve sosyal hayata katkı sağlamak için verilmesi gerekmektedir. Böylece toplumsal refahın artırılması ve dezavantajlı kesimin temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenir. Ayet yalnızca maddi zenginliği değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğu da öğütmektedir. Mallarda hakları bulunan kişilerin göz önünde bulundurulmasıyla zekât, toplumsal barışın ve adaletin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Kur'an ve Sünnet'te zekât kavramına yapılan atıf sadece bu kelime ile sınırlı değildir. Kişinin sosyal sorumluluğu, çevresindeki yetim, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olması da değişik vesileyle işlenmektedir. Medine döneminde inen ayetlerde ahlâk ve sosyoekonomik konuların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Zekât da bu konuların odağında yer almaktadır (Erkal, 2013).

Zekât, bireyleri bencillikten arındırarak topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeye yönlendirmekte, kişilerin sahip oldukları zenginlik ve nimetlere karşı duyarlı olmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda malın paylaşılması, bireylerin sahip oldukları şeylere daha az bağlanmalarını sağlamakta ve Allah'a karşı duyguları da güçlendirmektedir. Zekât, bireysel arınmayı sağlamakla beraber, toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesine de katkı sağlamaktadır (Ayuniyyah, 2018: 123-127). Toplumda zenginlerin ve fakirlerin bir arada bulunması gayet doğal olmakla beraber, bu farklılığın toplumun yaşanılabilir halden uzaklaşmamasını sağlaması gerekmektedir. Bu iki toplum arasında herhangi bir düşmanlık, kutuplaşma ve gerilimin ortaya çıkmaması için etkili yöntemlerden biri zekât olarak görülmektedir. Zekât, daha önce de ifade edildiği gibi zenginlerin elinde temerküz etmemesi, üzerinde hakkı olan kişilerin de faydalanması için bu iki grup arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Zekât uygulaması sayesinde borçlu kimselere, yolda kalmışlara, fakirlere, miskinlere, ihtiyaç sahiplerine bir nevi sosyal güvenlik sağlanmaktadır. Aynı zamanda servetin bir kenarda âtil kalmaması ve ekonomik sisteme dahil olmasıyla, ekonominin de canlanmasını sağlamaktadır (Kashif, 2018: 289-291).

Daha önce de bahsedilmiş olduğu gibi İslam ekonomisinin önem verdiği üretim, tüketim ve dağılım kavramlarından bahsetmekte fayda görülmektedir. Üretim faktörlerine burada değinmek yerinde olabilir. Emek, sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis olarak açıklanmaktadır (Dinler, 2008: 50-53). İslam ekonomisinin arz yanlı bir üretim anlayışına sahip olduğu bilinmektedir (Sırım, V. 2018: 112-115) İslam tarihinde Hz. Ömer zamanında, ihya ve ikta vasıtasıyla mülk edinilen, üç yıl üst üste ekilmeyen toprakların sahiplerinden geri alınması suretiyle geri alınıp, bu işi layığıyla yapabilecek müteşebbislere verilmiştir (Kallek, 2015: 80-83).

İslam doktrininde, sermayenin üretim sürecine emekle birlikte katılmadığı veya risk taşımadığı durumlarda bir üretim faktörü olarak tanınması mümkün olmamaktadır. Emek-sermaye ortaklığının her türü, karşılıklı risk taşıyan bir kar ortaklığı temelinde şekillenmektedir. Nitekim İslami finans uygulamalarından olan Mudaraba ve Muşaraka bu temele dayanmaktadır. Sermayeye emekten bağımsız bir statü vermek, bu iki unsurdan her birinin diğerine karşı bağımsız bir varlık olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Ancak böyle bir ayırım yoktur. Sermaye ve emek birbirlerinin işlevlerini tamamlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretime emek ile katılmayan sermaye getirisi ve risk almadan elde edilen kazanç faiz olarak tanımlanmaktadır. Faiz gelirleri sermayenin belli gruplarda yığılmasına sebep olmaktadır ki bu da İslam'ın emir ve yasaklarıyla çelişen bir durumdur. Elde edilen risksiz kazançlar, servet sahiplerine sürekli bir akış sağlamaktadır. Bu durum servet sahibi olmayan kişiler arasında adaletsizliğe ve kapanması zor bir gelir farkını ortaya çıkaracaktır (Tabakoğlu, 2008-300-304).

"İslâm ekonomisinde sermaye statik değil dinamik olarak tanımlanmaktadır."⁹ Bu yüzden kaynakların en etkili ve verimli şekilde kullanılarak toplumların hizmetine katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Sermayenin sosyal adaleti sağlayacak şekilde dağıtılması, toplumun huzurunun sağlanması ve halkın refah içinde yaşamasına sebebiyet verecektir. İslam ekonomisinin temel amaçlarından biri de budur. İslam ekonomisi sisteminin kurulması bu amaca hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde ahlak, güven ve adalet esaslarına göre işleyen bir düzen oluşacak ve sermaye her kişiye adil bir şekilde ulaşacak ve belirli kişiler etrafında dönmeyecektir (Korkut, 2020:212-243).

9 Cem Korkut, Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı

İslam ekonomisi, klasik iktisat anlayışına bir tepki olarak ya da alternatif bir çare olarak görülmemelidir. İslam ekonomisi yapısı itibarıyla tüm ilke ve prensipleriyle bir anlayış getirmektedir. Arz yönlü olması özelliği de aynı şekilde görülmektedir. Serveti biriktirmeyi değil, aksine infak etmeyi yani harcamayı teşvik etmektedir. İslam ekonomisi transfer harcamalarını kabul etmiş ve yüksek gelir grubundaki kişilerden, alt gelir grubuna gerçekleşecek transferin önünü açmış ve bazı kuralları da beraberinde getirmiştir (Maliah, 2003:149-167).

Sonuç

İslam Ekonomisi, kişilerin makul ve Allah rızasına uygun bir yaşam sürmesini mümkün kılmaya çalışan bir sistem olarak düşünülmektedir. İslam iktisadi, sosyal adaleti ve maddi refahın bireyler arasında dengeli ve adil bir şekilde dağıtılmasını vurgulamaktadır. Sosyal adalet olgusunun geliştirilmesi ve toplumsal haklar kapsamında refahın sağlanması, adaletsizliklerin giderilmesi üzerine yaklaşımlar, nitelikli bir yaşam sürmeye odaklanmıştır. Sosyal adalet, gelişen ve değişen dünya şartlarında toplum düzeninin adil ve yaşanılabilir hale getirilmesini ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Kişilerin temel ihtiyaçlara olan ulaşımı, hak ve özgürlüklerinin ve adaletin sağlanabilmesi sosyal adaletin kapsamını oluşturmaktadır. İslamiyet, cinsiyet, ırk, kimlik, meslek, statü ayırt etmeksizin hakkın teslim edilmesi gerektiğini emretmektedir. Dolayısıyla sosyal adalet, kimseyi ayırmadan hakkın verilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal barışın ve adaletin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

İslam, toplumun ve ekonominin bütün unsurlarını birbiriyle uyumlu şekilde bir sosyal adalet tanımı getirmiştir. Hem sosyal hem de ekonomik araçlar, birbirini tamamlayıp bir bütünlük oluşturacak şekilde desteklemektedir. Kişiler, mübah olan amaçları için çalışırken istidatlarını kullanmakta serbesttirler. Dünyada herkes farklı kabiliyetlerle yaratılmıştır. Bu durum toplumun birbirine destek olmasını ve yardımlaşmasını sağlamaktadır. Farklı kabiliyetlerle yaratılmış olan insanlar, potansiyellerini kullanmak suretiyle iktisadi gelişime katkı sağlarlar ve dolayısıyla bunun da karşılığını alırlar.

İslam ekonomisi sistemi, iktisadi, sosyal, dini ve psikolojiyi de kapsayan evrensel bir sistemdir. Toplumsal adalet kavramı, bu değerlerinin birinin eksik olmasıyla tamamlanamaz. İslam ekonomisi bu değerlerle bir bütündür ve klasik iktisat anlayışının benimsediği gibi parayı değer kaynağı görmemektedir. Adil toplumun düzeninin de bu şekilde olacağına inanmaktadır. İnsanlar bir toplum içinde yaşamaktadırlar, birbirleriyle ilişkilidirler ve her bir bireyin diğer bireyler üzerinde hakkı bulunmaktadır. Netice olarak kişiler birbirlerinden sorumludurlar ve birbirleriyle ilgilenmeleri gerekmektedir. Böyle bir sistem, adil ve dinamik bir toplum oluşturulmasına imkân tanımaktadır.

Nihayetinde büyümenin kalkınmaya dönüşmesi için adalet ve İslam ekonomisi ilkeleri bir arada gözetilmelidir. Bu yaklaşımla, toplumun her kesiminin refahtan faydalanacağı bir gelecek inşa edilebilir. Daha yaşanılabilir bir hayatın sağlanması noktasında, insanoğlunun ataletini üstünden atması gerekmektedir. Ataletin etkilerini aşabilmek adına bireylerin motive edilerek üretkenliğe yönlendirilmesi gerekmektedir. Atalet halinin bireyler, ekonomi ve toplum açısından etkileri bulunmaktadır. Tüketim harcamalarının artmasıyla ve kişilerin haklarının dağıtılmamasıyla adaletsizliğin vücut bulması istenmeyen bir durumdur. Buna bağlı olarak üretimin azalması ve borçlanmasının, hatta faizli borçlanmanın, oluşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla ekonomik verim azalacak, devlet ekonominin idaresini sağlamak için para basmak isteyecek, bu da bilindiği üzere enflasyona sebep olacaktır. Bu durum kısır döngüye sebep olmaktadır.

İktisadi kaynakların israfı ve ihtiyaç dışı tüketim yoksulluğun oluşmasındaki faktörlerin başında gelmektedir. Geçmişten bugüne sosyal adaletin ve refahın sağlanması noktasında önemli bir yere sahip olan zekât, Müslüman toplumlar açısından fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ülkelerde yoksullukla mücadelede aile odaklı dayanışma ve toplum temelli geleneksel mekanizmalar belirleyici araçlar olmuştur.

Gelir adaletsizliğinin azalması için bir veri yönetim sisteminin oluşturulmasıyla ve yapılan sosyal desteklerin kayıt altına alınıp sivil toplum kuruluşları ve devlet aracılığıyla sosyal destek gerçekleştirilmesinin iyi bir yöntem olacağı düşünülmektedir. Doğru şekilde yönetilecek politikalarla kaynakların verimli şekilde kullanılması sağlanmış olacaktır. Yapılan sosyal desteklerin, uygulanan sistemle, hak edilen şekilde dağıtılmasıyla bu sistemin etkinliği de artmış olacaktır.

Devletin, kişilerin ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle, yukarıda bahsedilen uygulamaların gerçekleştirilmesiyle kaynaklar verimli ve etkin kullanılacak, bu sayede gelir adaletsizliğinin oluşturduğu yoksulluk seviyesinde azalma meydana

gelebilecektir. Bunun yanında devlet ve piyasa ilişkisi olan insanların, uygun ücretle istihdam sağlaması, iş potansiyeli oluşturmaları önem arz etmektedir. İş gücünün sağlanmasından sonra bu kişilere birtakım eğitimlerin verilmesiyle nitelikli hale gelmeleri sağlanmalıdır.

İslam ekonomisi anlayışının kalkınma politikalarıyla bütünleşmesi, günümüz sosyo-ekonomik sorunlarına alternatif bir çözüm sunma potansiyeline sahip olacağı görülmektedir. İslam iktisadının kalkınma sürecine katkısı, yalnızca ekonomik büyümeyle sınırlı kalmayıp, toplumsal refahı bütüncül bir yaklaşımla ele almasıdır. Bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını dengeleyen bu yaklaşım, ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına ve sosyal uyumun güçlendirilmesine yönelik işlev üstlenmektedir. İslam iktisadı, kalkınma süreçlerinde yalnızca ekonomik göstergelerin iyileştirilmesini değil, aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerini ve bireylerin hak temelli yaklaşımlarını ön plana çıkarır. Bu yaklaşım, ekonomik kararların sosyal sonuçlarını göz önünde bulundurarak ekonomik büyümeyi adalet perspektifinde yeniden yorumlamaktadır. Neticede, ekonomik ve sosyal boyutları entegre eden bu model, bireysel kazanımları toplumsal sorumluluklarla dengeleyen bir kalkınma anlayışı sunmaktadır.

Kaynakça / References

- Çalışkan, D. (2010). *Yenilikçi Oluşumlarda Sosyal Sermayenin Rolü ve Burdur İli Üzerine Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Özcan, B. (2011). *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Ayuniyyah, Q. (2018). Zakat for Poverty Alleviation and Income Inequality Reduction. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 4(1), pp. 123-127.
- Balta, Y. (2015). İslam Hukuku'nda Zekât Malları Ve Nisaplar. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1, ss. 45-72.
- Bell, L. A. (2007). Theoretical Foundation for Social Justice Education. (ed.) Maurianne Adams, Lee Anne Bell, Pat Griffin. *Teaching for Diversity and Social Justice*. L. B. In: M. Adams.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Carroll, T. F. (2001). *Social Capital*. Local Capacity Building and Poverty Reduction.
- Chapra, M. U. (2008). *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqāsid Al-Sharī'ah*. Jeddah: Islamic Research and Training Institute Islamic Development Bank.
- Collier, P. (1998). *Social Capital and Poverty*. *Social Capital Initiative Working Paper*. N. 4, pp. 24-30.
- Dinler, Z. (2008). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Doğrucan, A. (2015). Türk- İslam Düşüncesi Açısından Manevi Kalkınma. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 216, ss. 185-197.
- Durmuş, H. (2022). *İslam İktisadı Tüketim Anlayışı: İsrâf Perspektifinden Değerlendirme*. Ankara: Orion Akademi.
- Eş-Şeybani, e.-İ. M. (2019). *Kitabü'l-Kesb. İslam İktisadında Helal Kazanç*. İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Milli Görüş ve Üçüncü Beş Yıllık Plan*. Ankara: Furkan Yayınları.
- Erkal, M. (2013). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Zekat: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat#1> adresinden alındı.

- Ersin, İ. & Yıldırım, C. (2015). Necmettin Erbakan'ın Manevi Kalkınma Söyleminin İslam Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Sosyal Sermaye ile Asimetrik Bilgi Konularıyla İlişkisi. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi*, Cilt 2, Sayı: 1, ss. 141-158.
- Eğilmez, M. & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası / Teori ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Field, J. (2006). *Sosyal Sermaye*. Çev. Bahar Bilgen. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hamid, H. (1992). From Homo Economicus to Homo Islamicus: Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran. *The Universality of Economic Science Reconsidered*. pp. 98-120.
- Hamitoğulları, B. (1985). *İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 40(01), ss. 287-308.
- Hudson, E. (2015). *Economic Growth: How it Works and How It Transformed The World*. Vernon Press.
- Kallek, C. (2015). *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Harac ve Emval Kitapları*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kamali, M. H. (2005). *Principles of Islamic Jurisprudence*. Islamic Text Society.
- Kashif, M. (2018). The Dynamics of Zakat Donation Experience among Muslims: A Phenomenological Inquiry, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 9(1), pp. 45-58.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(01), ss. 207-230.
- Korkut, C. (2020). Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 16(59), ss. 212-243.
- Kunduracı, N. F. (2012). İslam Medeniyetinin Oluşumunda Sosyal Sermaye. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33/33, ss. 191-226.
- Kutub, S. (2014). *İslam'da Sosyal Adalet*. İstanbul: Beka Yayınları.
- Kuzulu, Ö. (2023). Homo Islamicus ve İslâm Ekonomisinde Yansımaları. *International Journal of Social Sciences*. 8(2), ss. 235-261.
- Lewis, A. (2013). *Theory of Economic Growth*. Routledge.
- Maliah, S. (2003). The Influence of Riba and Zakat on Islamic Accounting. *Indonesian Management and Accounting Review*. Vol. 2 (2), pp. 149-167.
- Mevdudi, E. A. (2014). *İslam Ekonomisinin Temel İlkeleri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Nakvi, S. N. (2000). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ragab, İ. A. (2002). Islam and Development in World Development. *Elsevier*. Vol. 8 (7-8), pp. 513-521.
- Sırım, V. (2018). Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslâm Ekonomisinde Zekât'ın Yeri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, ss. 111-122.
- Siddiqi, M. N. (2016). Rethinking the Role of Economics in Understanding Markets Islamic Foundation. *Intellectual Discourse*, 24:1, 111-132
- Sunar, L. (2017). *İslam İktisadında Sosyal Adalet*. İstanbul : İktisat Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İslâm İktisadı (Toplu Makaleler II)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Temple, J. (2000). Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries. *OECD Economics Department Working Papers*, N: 263, pp. 4-38.

Yıldırım, F. (2011). Üniversite Gençliği Sosyal Adaletten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkelerinin Sosyal Adalet Algısı Üzerindeki Etkisi. *Aile Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 25, ss. 113-124.

Yıldırım, K. (2011). *İktisada Giriş*. Ankara : Nisan Kitabevi.

Yıldırım, U. & Göktürk. İ. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmel Perspektifler*. Editörler: Mehmet Marın, Uğur Yıldırım. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Yıldız, Z. & Topuz, H. (2011). Sosyal Sermaye Ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Açısından Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 61, ss. 201-226.

Yeldan, E. (2019). Küresel Krizin Onuncu Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi için Dersler. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), ss. 195-197.

8 (2024), 61-65

Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi

Social Wealth: The Governance-Market Relationship in Islam

Merve Karaman

Bursa Teknik Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Bursa/Türkiye
22435030003@ogrenci.btu.edu.tr

Bursa Technical University
Institute of Graduate Education, Department of Business
Administration, Master's Degree Student
Bursa/Turkiye
ORCID: 0000-0002-4293-1538

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Kitap Değerlendirmesi Book Review
Geliş Tarihi Received	06 Aralık December 2023
Kabul Tarihi Accepted	19 Aralık December 2024
Yayın Tarihi Published	31 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	8
Sayfa Pages	61-65

Atıf | Citation

Karaman, M. (2024). Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkileri.
Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi, (8), 61-65.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1597133

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No
plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif
hakkına sahiptirler ve çalışmaları
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların
kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while
carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Merve Karaman).

Sosyal Servet: İslam'da Yönetim Piyasa İlişkisi

Social Wealth: The Governance-Market Relationship in Islam

Cengiz Kallek, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 251 sayfa
ISBN 9786055245757

Öz

İktisadi hadiseler, toplumları tüm boyutlarıyla etkileyen bir niteliğe sahip olmalarına binaen dünya tarihi sürecince gündemde yer almıştır. Dünyada gerek ulusal gerek uluslararası ölçekte hâkim olan çeşitli iktisadi sistemler mevcut olmuştur. Ancak, toplumların manevi kültür, inanç değerlerinden yoksun sistem modelleri, toplum yapısıyla uyum sağlayamaması suretiyle çeşitli problemlere yol açmıştır. Zira, söz konusu sistemlerin kendi toplumları özelinde başarılı sonuçlar elde etmesi, toplumların tarihi kültürel değerleri ile ilişkili olmasına tabidir. Cengiz Kallek, doktora tezi çerçevesinde şekillendirdiği “Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi” adlı eserini, günümüz hâkim konvansiyonel iktisat sisteminin beraberinde getirdiği problemlerin adeta bir sorunsal haline dönüştüğü dönemde yayımlamıştır. Müslüman toplumların karşı karşıya kaldığı problemlere yönelik olarak kaleme aldığı, İslam iktisadi sistemi üzerinden bir çözümleme niteliğindeki araştırması, Asr-ı saâdet devrini merkezde konumlandırmıştır. Bu doğrultuda bir nevi konvansiyonel iktisat ve İslam iktisadi sistemini farklılaşmaları yönünden ele alan yazar, devlet ve piyasa ilişkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Son dönemde yeniden dinamik bir yapıya bürünen İslâm iktisadi sahası çalışmalarına, salt geçmişle sınırlandırmadığı, mevcut dönemin iktisadi şartlarını da göz önünde bulundurduğu bir araştırma ile katkıda bulunmuştur. Nitekim, günümüzde Müslümanların vazifesi olarak, hilafet-merkezli bir iktisadi doktrinden yola çıkılması suretiyle mevcut şartlar ile paralel yeni bir sistem inşa etmenin gerekliliğini öngörmüştür.

JEL Sınıflandırması: A10; A13; P490; B000

Cengiz Kallek'e ait "Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi" adlı eserin muhtevisiyatı, yazarın 1994 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığı doktora tezinden oluşmaktadır. Yazarın söz konusu tez çalışmasının ilk baskısı "Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi" başlığı ile İz yayıncılık tarafından 1997'de yayınlanmıştır. Düzenlemeler ve zenginleştirmeler eşliğinde "Sosyal Servet: İslâm'da Yönetim-Piyasa İlişkisi" başlığıyla birlikte Klasik Yayınları tarafından birinci baskısı 2015'te, ikinci baskısı 2018'de yayımlanmıştır.

Eser, iki ana bölüm üzerine inşa edilmekle birlikte, giriş, sonuç ve dört ekten oluşmaktadır. Yazar, giriş bölümünde tezin felsefi ve metodolojik zeminini ortaya koyma saiki ile "Hilâfet ve İktisat: Usul Üzerine" adlı makalesini, düzenlenmiş içeriğiyle birlikte sunmaktadır. Birinci bölüm, "üretim faktörleri ve mal piyasaları" başlıkları üzerinden ele alınmış; üretim faktörleri piyasaları sermaye, toprak ve emek piyasaları alt başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıca eserin bu bölümünde tez yerine yazarın "Reel Estate Market in Asr al-Sa'adah" adlı makalesinin gözden geçirilmiş olan Türkçe tercümesine yer verilmiştir. Eserin ikinci bölümünü "Hisbe" kurumu oluşturmaktadır. Nihai olarak Ek 1'de, "Asr-ı Saadet'teki fiyatlar"; Ek 2'de, "Ölçü ve para birimleri"; Ek 3'te, "Sahâbenin servetleri" ve Ek 4'te ise "Hz. Ömer'in servetlerini müsadere ettiği memurlar" konu edilmiştir.

Eserin temel amacı, İslam iktisadi sistem düzenini, Asrı-saadet dönemi uygulamaları üzerinden açığa çıkarmaktır. Bu vesileyle ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkan günümüz hâkim iktisadi sistemi olan konvansiyonel ekonomi ve metodolojisinin İslam iktisadi düşünce sistemi ile farklılığı/farklılıkları karşılaştırma yapılmaksızın izah edilmiştir. Söz konusu iktisadi farklılıklar temelde her iki sistemin eşyaya/maddeye yönelik attığı anlam üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda konvansiyonel iktisadın her şeyi maddeye esir etme suretiyle yok etmesine karşın İslam iktisadi düşüncesinin manevi değerlerle donattığı maddeye(eşyaya) vurgu yapılmıştır. İlaveten söz konusu eser pratik üzerine eğilmektedir. Nitekim yazar, söz konusu çoğunluk eserlerde Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemlerinde vuku bulan spesifik önemli hadiselerle ağırlık verilmiş olmasına rağmen, bu eser muhtevisiyatı doğrultusunda yeterli miktarda çalışma olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla eser, bu yönüyle özgün bir nitelik taşımaktadır.

Yazar, eserin önsözünde bazı Müslüman araştırmacıların, kendi tarihi birikimlerini göz ardı etmeksizin bazılarının ise günümüz mevcut şartlarını dikkate almaksızın Asr-ı saadet düzenini tesis etmeye yönelik girişimlerine dikkat çekmektedir. Her iki girişimi de başarılı bir metodoloji olarak addetmeyen yazara göre, "...Asr-ı saadet-i tamamen tarihin çöplüğüne atmak veya aynen diriltmek seçeneklerinden birine yönelme aceleciliğine saplanmadan önce onun gizli kalmış yanlarını aydınlatmak gerekir." Nitekim yazar, söz konusu saik doğrultusunda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemlerinin mutlak suretle ele alınmasının gerekliliğini ifade etmektedir (s. V).

Yazar, giriş bölümünde temel olarak konvansiyonel iktisat sistemi ile İslâm iktisadının temel sorularına değinmiştir. Birincisinin "Nasıl?" sorusuna karşın ikincisinin "Niçin?" sorusu temelinde inşa edildiğini belirten yazara göre "beşer merkezli" batı sistemi ile "halife merkezli" İslâm, taban tabana zıttır. Bununla birlikte konvansiyonel iktisadın "ekonomik adam" modeli, rasyonalite maksimizasyonu gereğiyle ve öz-çıkara odaklanmak suretiyle vahyi bilginin yerine geçmiştir (s. 3). Fakat batının öngördüğünün aksine, salt "öz-çıkara" ile mutluluğa erişim mümkün olmamakla birlikte "görünmez el" üzerinden de bir düzen tesisi sağlanmasının imkansızlığı kanaati oluşmaktadır. Nitekim yazara göre gerek dünya gerekse de ahiret yaşamındaki dengeyi/düzeni tesis eden İslâm'dır (s. 4). Bununla birlikte konvansiyonel sistem ile İslâm'ın ayrıştığı diğer husus ise insanoğluna attığı değer üzerinedir. Onun söylemiyle "tümünden gelimli maddeci rasyonalist yöntem, aynı mayadan, yani topraktan yaratılan bitki, hayvan ve insanın eşitliği neticesini verecektir. Halbuki bu doğru değildir, çünkü Allah'ın, Âdem'i diğerleri üzerine halife tayin etmesi âlemler arasındaki düzey farkını göstermektedir" (s. 11). Yukarıda bahsedildiği üzere Materyalizm-İslâm farkını "insan-eşya diyalogu" üzerinden izah eden yazar, insanı dahi bir meta unsuru olarak addeden ve sürekli tüketim odaklı Batı iktisadî sistemine karşın, eşyayı manevi bir değerle bezeyen İslâm'ı vurgulamaktadır.

Eserin birinci bölümünde üretim faktörleri ve mal piyasalarını ele alan yazar, söz konusu her iki piyasayı tahlil etmesinin yanı sıra, devlet unsurunun iktisadi politikalar aracılığıyla piyasalar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu incelemiştir. Söz konusu inceleme sürecinde müdahale mefhumunu "doğrudan müdahaleler" çerçevesi ile sınırlandırmıştır (s. VII). Yazar, birinci bölümde öncelikle konvansiyonel iktisat bilminde yer alan emek, toprak ve sermaye üretim faktörlerini baz almış olduğunu belirtmiştir. İlk olarak sermaye piyasasını inceleyen yazar, para ve sermayeyi tanımlamıştır. Onun söylemiyle para, "bir cemiyette herkes tarafından ortak değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak kabul edilen nesne", sermaye ise "başka mal ve hizmetlerin üretiminde bir faktör"dür (s. 32). Söz konusu bölümün bir diğer başat konusu ribâ olmuştur. Yazar, kimi ayet ve hadislerin farklı yorumlanmasına yönelik bazı metodolojileri girişimlerinin, ribânın kelime anlamı üzerinde bir fikir

birliğine varılmamasına sebep olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre ilgili neden, “ribâ”nın naslar bağlamında incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır (s. 37). Bu saikle yer aldığı bazı ayetler üzerinden ribânın anlamlarına değinen yazar, 12 surede 19 kez yinelenen ribânın o dönem itibarıyla kapalı bir kavram olmadığına işaret etmiştir (s. 38). Akabinde, ribâ yasağının tarihçesi ve çeşitlerini ele almıştır (s. 38-44). Bu bağlamda ribâ yasağının uygulamasına yönelik devletin rolünü saptama saiki ile Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yı Râşidîn dönemi uygulamalarını tetkik etmiştir. Yazar, söz konusu her iki dönemdeki ribâ yasağının kati oluşunu ayet ve hadislerle temellendirmiş, özellikle Hulefâ-yı Râşidîn özelinde Hz. Ömer’in bu husustaki hassasiyetini vurgulamıştır (s. 45-50).

Eserde, Müslümanların uluslararası ticari sahada ilerleme kaydetmesiyle birlikte uluslararası para sevkiyat güvenliğinin tesis edilmesine yönelik önemin haiz olduğuna yer verilmiştir. Nitekim, ilgili para sevkiyatının risk faktörleri çerçevesi dışında gerçekleştirilmesi doğrultusunda zahirde ticaret olarak görünen hile yöntemleri ile bazı muamelelere başvurulmuş; böylelikle servetin belirli bir kesimde toplanması sağlanmıştır. Yazara göre, belirli ellerde biriken servetin verimli bir şekilde kullanılması bir nevi zaruriyettir. Zira, aksi bir durum söz konusu olduğunda, iktisadi yapı kendi sistemi içerisindeki kuralları yine kendisi belirleyecektir. Bu doğrultuda yazar, Asr-ı saâdet’in, söz konusu işleve sahip kurumlarını bölüme dahil etmiş, finans kurumları çatısı altında, kamu finans kurumu olarak Beytülmal’ın, günümüz merkez bankası veya hazineye benzer bir role sahip olduğunu belirtmiştir (s. 50). Özel finans kurumları olarak ise “*Tüccar ve Sarraflar*”dan oluşan sermayedar grubu ele almıştır.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminde servet birikiminin elde edildiğini belirten yazar, söz konusu durumun batıdaki servet birikimi işlevinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Nitekim, Hulefâ-yı Râşidîn dönemindeki servet birikimi, batıdaki sömürge unsuru işlevinden farklıdır. Sahabe, çalışma/iş gücü, ganimetten alınan pay ve devlet başkanının kendilerine tahsis ettiği *atâlar*, *câizeler* ve *iktâların* da katkısıyla elde ettiği servetini hayır işleri ve kamu hizmetlerinde kullanmıştır. Dolayısıyla yazarın söylemiyle “cemaat suurunun dizginlediği teşebbüs ruhu kapitalist eğilimler göstermemiştir” (s. 62). Ancak, her toplumda olabileceği gibi İslam toplumunda da rastlanabilen muhtemel gayri meşru servet edinimi girişimlerini önleme ve gerektiğinde cezalandırma uygulamalarına başvurulmuştur. Eserde bu cezalar “Haksız İktisap ve Mali Cezalar” başlığı altında ele alınmıştır (s. 63-72).

Birinci bölümde konu edilen “Toprak Piyasası”nda ilk elde devlette, arazi mülkiyeti politikasına yönelik bir girişim niyeti bulunmamasına rağmen arazi bağlamındaki talep ve fiyatların belirlenmesinde dolaylı olarak bir müdahalenin mevcudiyeti ifade edilmiştir. Söz konusu müdahalenin itici güç unsuru, toprağın iktisadi arzı arttırmış olması olarak belirtilmiştir. Ancak yine de bazı zamanlarda anormal fiyat artışlarının önüne geçilemediği vurgulanmıştır (s. 77). Bölümün bir diğer konusu olan “Emek Piyasası” alt başlığı, Asr-ı saâdet döneminde işgücü yapısının “hür” ve “köle” emeği olarak ikiye ayrıldığı izahıyla başlamaktadır. Yazar, esasen İslam hukukuna binaen mal piyasası çatısı altında incelenmesi gereken “köle emeği” unsuru, konu bütünlüğünün tesis edilmesine yönelik emek piyasası çerçevesinde ele almayı uygun görmüştür. Hz. Peygamber döneminde, toplumda yaygın olan iş kollarının, ticaret, ziraat, zanaat ve hayvancılık olduğunu ifade eden yazar, ilgili mesleklerin çoğunluğunda köle sahipliğinin mevcut olmadığını belirtmiştir. Yazara göre, Hulefâ-yı Râşidîn döneminde ise İslam Devleti’nin ilk dönemlerinden farklı olarak neredeyse her meslek dalında köle ve âzatlı mevcuttur (s. 95-96). Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinin özellikle son dönemlerine tekabül eden süreçte, devletin kurumlaşması ve sınırlarının genişlemesi paralelinde, mevcut meslek dallarının yanı sıra memuriyet istihdamı da ortaya çıkmıştır. Hulefâ-yı Râşidîn döneminde devletin kurumlaşmasının artan eğilimine fetihlerin eşlik etmesi, öncelikle refah seviyesini yükseltmiş ardından yeni istihdam olanakları sağlamıştır (s. 100). Birinci bölümün son kısmında “Mal Piyasası” başlığı ile narh sistemi ele alınmıştır. Öncelikle İslam iktisadi sistem düzeninde, devletin serbest rekabet ortamı içerisinde sorunsuz bir işleyişe sahip olan mal piyasasına müdahale etmemesinin öngörüldüğü ifade edilmiştir. Nitekim Asr-ı saâdet dönemindeki uygulamaların da bu yönde olduğu belirtilmekle birlikte gerek Hz. Peygamber, gerekse de Hulefâ-yı Râşidîn devirlerinde olası krizlerin önüne geçilebilmesi saiki ile birtakım önlemler alınmış olduğunun altı çizilmiştir (s. 102).

Eserin ikinci bölümünde “Hisbe Teşkilâtı” konu edilmiştir. Söz konusu teşkilatın tanımı ve yapısının yanı sıra elemanları ele alınmıştır. Hisbe teşkilatı elemanlarından birisi olan muhtesibin görevleri, “pazarın nizam ve intizamının temin edilmesi, fiyat denetimi, serbest rekabetin temini ve haksız rekabetin önlenmesi, haram kılınmış malların ticaretinin önlenmesi” başlıkları altında incelenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), döneminde temelleri atılan Hisbe kuruluşu, teşkilatlı bir yapı olarak halife Ömer b. Hattâb döneminde ortaya çıkmıştır. İlk muhtesib Hz. Peygamber (s.a.v.), pazarları denetlemenin yanı sıra, ilgili problemlerle ilişkili soruları da karşılıksız bırakmamıştır (s. 132-133). Bununla birlikte iktisadi bağımsızlığın ne derece

BOOK REVIEW / KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

önemli olduğunun idrakinde olan Hz. Peygamber (s.a.v.), tüm boyutlarıyla birlikte güçlü bir devlet inşasını gaye edinmiştir. Bu bağlamda Müslümanların sahipliği ve işletmeciliğinde, İslam ahlakının haiz olduğu bir pazar öngörmüştür (s. 142). Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yı Râşidîn'in kontrol altında tuttıkları bir diğer husus "fiyat denetim"leridir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), yapay fiyatlandırma girişimlerine müsaade etmemekle birlikte, fiyatlarla oynanmasını yasaklamıştır (s. 149). Aynı zamanda mal ve hizmetlerin kaliteli olması ve ölçü-tartı aletlerinin doğru olması noktasında da hassasiyet göstermiştir (s.151-152). Asr-ı saâdet'te, uygun bulunmayan diğer uygulamalar aldatıcı reklam ile haram kılınmış malların ticareti olmuştur. Ancak reklam tamamen yasaklanmamış, belirli kurallara tabi kılınmıştır. İslâm, tüketimini yasakladığı malların üretimini de Hisbe teşkilatı aracılığıyla engellemiştir (s. 154-157).

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında ifade edilebilir ki, yazar, içtimai eşitlik ve adalet düzenin tesis edilmesine yönelik bir perspektif geliştirmiştir. Başka bir deyişle İslam iktisadi sistem düzeni temelinde, sosyal düzenin sağlanması için bir düşünce sunmaktadır. Bununla birlikte, sosyo-ekonomik serbestlik ile içtimai adalet çerçevesinde bir denge kurulması gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu doğrultuda piyasa serbestliğinin yanı sıra devlet müdahalesini öngörmekte; ikisi arasında bir denetim mekanizması oluşturmaktadır. Aynı zamanda İslam iktisadi ile konvansiyonel iktisat sistemini, İslam'da toplumsal faydanın benimsenmiş olması hususunda farklılaştırmaktadır. Nitekim yazar, ahlaki değerler zemininde, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasının yanı sıra toplumsal refahın artırılması saikini ön plana çıkarmaktadır.

Özetle Batı ürünü konvansiyonel sistem ile İslam iktisadi sistemini farklı zeminlerde konumlandıran yazar, son dönem iktisadi saha meselelerine yönelik İslâm iktisadi sistemini incelemiştir. Bununla birlikte söz konusu incelemeyi Asr-ı saadet dönemi üzerinden ele almış, İslam iktisadi sisteminde öngörülen yönetim-piyasa uygulamasını, ayet ve hadisler eşliğinde sunmuştur. İlaveten, Asr-ı saâdet'te yönetim-piyasa ilişkisini derinlemesine irdeleme suretiyle, mevcut sistem düzeninde vuku bulan problemlerin nasıl çözümlenebileceğine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, son dönemde yeniden dinamik bir yapıya bürünen İslâm iktisadi sahası çalışmalarına, salt geçmişle sınırlandırmadığı, mevcut dönemin iktisadi şartlarını da göz önünde bulundurduğu bir araştırma ile dahil olmuştur. Nitekim yazar, günümüzde Müslümanların vazifesi olarak, hilalet-merkezli bir iktisadi doktrinden yola çıkılması suretiyle mevcut şartlar ile paralel yeni bir sistem inşa etmenin gerekliliğini öngörmüştür.

Kaynakça / References

Kallek, C. (2018). *Sosyal servet: İslam'da yönetim-piyasa ilişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları.

marufvakfi.org

f | marufvakfi

marufvakfi.org

f | marufvakfi

MARUF İKTİSAT

MARUF ECONOMICS

الاقتصاد المعروف

İSLÂM İKTİSADI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF ISLAMIC
ECONOMICS RESEARCH

مجلة بحوث الاقتصاد الاسلامي

İletişim/Contact

Maruf İktisat İslâm İktisadı Araştırmaları Dergisi
Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77 Necmettin Aytek Plaza Kat: 8
Zeytinburnu-İstanbul Telefon: +90 0212 510 11 24-25
• maruf@marufiktisat.com • editor@marufiktisat.com

www.marufiktisat.com

[www.dergipark.org.tr/
tr/pub/marufiktisat](http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/marufiktisat)

marufvakfi.org

f | t marufvakfi